

ALEXANDRA COMȘA

POPULAȚII DE ORIGINE STEPICĂ DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE ȘI EPOCA BRONZULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI

O ABORDARE ANTROPOLOGICĂ

COLECȚIA ARHEOLOGIE

Editura Cetatea
de Scaun

Alexandra Comșa

Populații de origine stepică din
Perioada de tranziție și Epoca bronzului
de pe teritoriul României.
O abordare antropologică.

Alexandra Comșa

**Populații de origine stepică din
Perioada de tranziție și Epoca bronzului
de pe teritoriul României.
O abordare antropologică.**

Editura etatea
de Scaun

Editor: Dan Mărgărit

Coperta & tehnoredactare: Andrei Mărgărit

© *Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște 2005*

Reproducerea parțială sau totală a lucrării fără acordul scris al editurii este infracțiune și se pedepsește conform legilor în vigoare.

Editat cu sprijinul Agenției Naționale pentru Cercetare Științifică

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

COMȘA, ALEXANDRA

**Populații de origine stepică din perioada de tranziție
și epoca bronzului de pe teritoriul României / Alexandra**

Comșa. – Târgoviște : Cetatea de Scaun, 2005

Bibliogr.

ISBN 973-7925-59-9

572(398.9)

902(498)

© Târgoviște, 2005, *Editura Cetatea de Scaun*, marcă comercială a
S.C. *Editura Logos S.R.L.*, Târgoviște, str. Mr. Spirescu,
bl. C4, sc. C, ap. 2, jud. Dâmbovița;
Tel./Fax.: 0245 214692; GSM: 0721 209519;
e-mail: margas2002@yahoo.com

Sumar

Cuvânt introductiv / 7

Cap. I. Introducere și mediul înconjurător / 9

1. *Introducere în istoricul cercetărilor de paleoantropologie / 9*
2. *Despre mediul înconjurător / 10*

Cap. II. Despre cadrul cultural și date de ordin economico-social / 12

1. *Cadrul cultural / 12*
2. *Date de ordin economico-social / 16*

Cap. III. Date paleopatologice / 25

A. Considerații generale privind patologia osoasă / 25

B. Condiții favorizante / 25

1. *Factori endogeni / 27*
2. *Factori exogeni / 27*
  - a. *Aspecte patologice reumatice / 27*
  - b. *Aspecte patologice de altă natură / 28*
  - c. *Afecțiuni dentare și ale maxilarelor / 30*
  - d. *Anomalii la nivelul oaselor sau al dinților / 32*
  - e. *Variabilitatea individuală a taliei / 35*
  - f. *Adaptări funcționale ale scheletului și dentiției / 35*
  - g. *Remedii și tratamente / 35*

C. Câteva concluzii / 36

Cap. IV. Date paleodemografice / 37

Cap. V. Date antropologice referitoare la populațiile stepice de pe teritoriul României / 45

Cap. VI. Date comparative și analogii / 51

Cap. VII. Unele concluzii / 55

1. *Structura antropologică / 55*
2. *Paleopatologie / 57*
3. *Paleodemografie / 58*

Anexa I / 67

Anexa II / 85

Bibliografie / 103

Ilustrație / 111

CUVÂNT INTRODUCATIV

Conceperea, derularea și finalizarea unui studiu antropologic, care să oglindească cât mai veridic structura populațiilor incluse de arheologi în larga categorie de *purtaoare ale mormintelor tumulare cu ocru*, se dovedește un demers dificil. Aceasta se datorează nu lipsei de interes pentru cunoașterea lor, ci lacunelor existente în ceea ce privește informațiile referitoare la necropolele sau mormintele izolate atribuite sau atribuibile acestor populații. Astfel, dacă perioada *Neolitică* este bine cunoscută prin cercetările antropologice efectuate pe scheletele din câteva sute de morminte, perioada definită de o parte dintre specialiști ca fiind *de tranziție la Epoca Bronzului* oferă o situație mai puțin clară. În acea vreme au avut loc, la vest de Prut, pătrunderi de comunități stepice ale *purtaoților mormintelor tumulare cu ocru*. Aceste grupări, însă, nu aparțineau unei singure civilizații, iar mișcările de populații nu s-au desfășurat într-un singur moment, ci, s-au succedat în mai multe valuri de intensitate demografică și culturală diferite.

Chiar dacă ulterior apar în mod sporadic, sunt semne evidente că populații de tipul amintit au pătruns pe teritoriul României și în timpul *Bronzului Mijlociu și Târziu* (ex.: mormintele de tip Catacombnaia de la Smeeni). Deși rezultatele obținute pot fi considerate în general mulțumitoare, analiza materialelor osteologice s-a confruntat și cu inerente dificultăți. Unele serii de schelete s-au distrus, prin depozitarea în condiții improprii sau prin schimbări repetate ale sediului instituțiilor gazdă. În alte situații, chiar dacă au fost identificate în teren, osemintele umane nu au putut fi ridicate, ele devenind pulverulente la contactul cu aerul. În astfel de cazuri, au existat însă și prilejuri fericite, mai ales în ultimii ani, când s-au putut face fotografii sau înregistrări video cu astfel de descoperiri. Așa cum se va putea constata și din conținutul lucrării de față, există serii de schelete care au fost studiate dar, au rămas nepublicate din cauze cel mai adesea obiective, păstrându-se uneori mențiuni și aprecieri referitoare la analizele antropologice efectuate.

Pentru aspectele arheologice, uneori cu multe necunoscute pentru un antropolog, am beneficiat de numeroase informații și sugestii (dintre care unele se regăsesc în chiar cuprinsul lucrării noastre) sau de articole de specialitate, din partea unor renumiți specialiști sau colegi: dr. Eugen Comșa, prof. univ. dr. Petre Roman, dr. Elmar Christmann (Institut für Ur- und Frühgeschichte Heidelberg-Germania), dr. Done Șerbănescu, dr. Valeriu Cavruc, dr. Cristian Schuster, Cătălina Semuc, cărora le mulțumesc și pe această cale. De asemenea, consider

demnă de subliniat solitudinea domnului Alexandru Morintz de a asigura o prelucrare computerizată optimă a ilustrației din această lucrare. Apreciez, în mod deosebit, efortul și promptitudinea cu care doamna Toma Cătălina a realizat partea grafică a contribuției de față. De asemenea, îi mulțumesc domnului Valentin Vișoreanu pentru sprijinul acordat în primele stadii de prelucrare a materialului, dar și domnului George Chelmeș.

Cap. I

INTRODUCERE ȘI MEDIUL ÎNCONJURĂTOR

1. Introducere în istoricul cercetărilor de paleoantropologie

Determinarea caracteristicilor antropologice ale unei comunități preistorice începe cu descoperirea, de către arheolog, a unei necropole sau a unui mormânt izolat. Informații mai sumare sau mai consistente, care luate separat pot fi aproape ne semnificative, se pot asambla pentru a alcătui o imagine care treptat capătă claritate.

La sfârșitul secolului trecut, cercetările de pe tot teritoriul României de azi s-au făcut pe o bază empirică, de către nespecialiști, sau științifică, în principal de către biologi sau medici, care foloseau cunoștințele de antropologie mai mult pentru lămurirea unor aspecte din specialitatea lor, fără ca ea să reprezinte o preocupare constantă. Din aceste considerente, nu a fost posibilă crearea unei concepții unitare și orientarea eforturilor către o tematică de studiu bine fundamentată.

La începutul veacului XX, deși cercetările referitoare la omul preistoric se intensificaseră, nu au existat săpături arheologice sistematice, pentru obținerea unui material osteologic care să permită stabilirea sau chiar reconstituirea trăsăturilor principale ale populațiilor vechi. De altfel, cercetările antropologice aveau un caracter sporadic, fapt determinat și de puținele descoperiri de necropole sau morminte izolate efectuate de către arheologi, neexistând deci, o cantitate mare de material osteologic pentru prelucrare. Probabil, aceleași considerente au făcut ca nici o întrunire științifică să nu fie organizată pe o astfel de tematică, pentru a reuni cele trei centre de cercetări din București, Iași și Cluj, ceea ce ar fi facilitat efectuarea unui schimb de informații în domeniu. Din păcate, după cel de al doilea Război Mondial, *Centrul de Antropologie din Cluj* a fost desființat.

Până în anul 1950, analizele antropologice au constituit mai degrabă o inventariere a unor trăsături populaționale, fără o interpretare a lor, care s-a realizat doar în câteva cazuri. De asemenea, nu se menținea un contact permanent cu arheologii, pentru a fi la curent cu noile descoperiri. Principalele curente manifestate printre antropologi erau cel etnologic și cel morfologic, astfel încât analizele efectuate reprezentau studii cu o anumită orientare, fără a se oferi o viziune în corelație cu contextul descoperirii sau cu analogii stabilite cu necropole de același tip, acestea din urmă fiind realizate doar în mod accidental. Toate cercetările efectuate, începând din secolul trecut și până în prezent, au evidențiat faptul că, în perioada cuprinsă între *Neolitic* și *Epoca Bronzului*, a existat o continuitate a fondului autohton de populație. Acesta a suferit însă unele modificări, datorate pătrunderii, în timpul *perioadei de tranziție* și a *Epocii Bronzului*, a populațiilor *purtaătoare ale mormintelor tumulare cu ocră*. Ele au

exercitat cele mai puternice influențe, comparativ cu alte comunități alogene din perioadele respective, ele constând în reducerea *indicelui cefalic* și manifestarea unor tendințe către *dolicocranie* în regiunea extracarpatică, dat fiind că noii veniți făceau parte, de obicei, din categoria de craniu amintită, cu toate variantele sale. Pe de altă parte, este evident că fluxul populațional al comunităților respective a avut o densitate mai mare în zona de stepă și silvostepă din Muntenia, Dobrogea și Moldova.

Desigur, în *Epoca Bronzului* au apărut numeroase alte influențe regionale aparținând și purtătorilor unor alte culturi materiale alogene. Pe plan antropologic, acestea sunt cunoscute în mai mică sau mai mare măsură, în funcție de ritul de înmormântare practicat, dar și de caracterul aleatoriu al descoperirilor. Ele au determinat însă transformări ale ritualurilor funerare, în condițiile în care, se știe că sunt specifice fiecărei comunități, fiind cu greu acceptate modificări ale lor.

2. Despre mediul înconjurător

Prof. Louis-Rene Nougier considera clima ca fiind „*marele regulator, al evoluției omenesți, ce poate sugera sau chiar impune modul de viață, activitățile fundamentale, ocupațiile, repartitia și masa populație*”¹.

La nivelul întregii țări, clima este determinată mai întâi de poziția sa geografică și influențele care se exercită asupra ei de componentele circulației atmosferice generale. Pe lângă aceasta, diversitatea și complexitatea reliefului favorizează existența multor variante regionale. Munții, de exemplu, au un rol important în dirijarea circulației atmosferice, dar și în reglarea regimului precipitațiilor, care la rândul lor, determină compoziția florei și faunei. În zilele noastre, așa cum au determinat specialiștii², în zona de câmpie se manifestă diferențe mari între maximele temperaturilor de vară și minimele celor de iarnă, ajungând până la 50-60 grade Celsius, fapt care este o trăsătură specifică climatului temperat continental accentuat. În decursul timpului, clima a avut o serie de variații, cu importante repercusiuni nu numai asupra mediului ambiant, ci și asupra omului. Astfel, este un fapt cunoscut acela că, în *Neoliticul mijlociu*, a existat un *optim climatic*, care avea drept caracteristică principală existența unui climat cald și umed, care crea condiții favorabile nu numai pentru agricultură, dar și pentru creșterea animalelor, mai ales că, datorită iernilor blânde, hrana acestora putea fi asigurată, chiar dacă atunci nu se cunoștea modalitatea de preparare a fânului. Odată cu *optimul climatic* însă, a avut loc o *transgresiune marină* care, prin frecvențele inundații din luncile râurilor, a determinat mutarea așezărilor pe terase mai înalte. Fenomenele menționate au fost puse de specialiști și pe seama topirii ghețarilor din Carpați, la sfârșitul Pleistocenului³.

Odată cu sfârșitul *optimului climatic* de la finele *Eneoliticului*, pe toată durata *Epocii Bronzului* și la începutul primei epoci a fierului (Hallstatt), climatul s-a menținut cald, devenind însă mai uscat, ceea ce determină o aridizare, cu retragerea pădurii către zona de dealuri, concomitent cu transformarea silvostepii în stepă, existând și diferențe mai mari de temperatură între vară și iarnă. În jurul anului 2200 a.Chr., a avut loc așa numita *transgresiune Marea Neagră Nouă*, în

care nivelul apei atingea +5 m față de cel actual. În consecință, s-a produs o creștere proporțională, nu numai a debitului pe Dunăre, ci și pe cursurile inferioare ale principalilor săi afluenți. Râurile aveau o curgere mai lentă și depuneau mai ușor aluviunile în luncile lor, care periodic erau inundate.

Tot la sfârșitul *Eneoliticului* și pe durata perioadei de *tranziție la Epoca Bronzului*, încep așa-zisele migrații indo-europene, care s-au succedat în mai multe valuri, pornind dinspre stepele eurasiatice, afectând de la est la vest întregul continent european, și ajungând la sud până în Transcaucazia și Anatolia. Aceste deplasări masive de populații au fost puse de unii specialiști din domeniul arheologiei pe seama schimbării relativ rapide a climei care, prin aridizare, a determinat deplasarea comunităților amintite. Pentru triburile care se ocupau cu creșterea animalelor, a apărut necesitatea transumanței, care asigura terenuri mai întinse pentru pășunat. Se presupune că lunca Dunării, cu bălțile și sărăturile sale, asigura bune condiții pentru iernarea turmelor. Într-o astfel de perioadă, în trecerea lor prin zonele de stepă, au ridicat movile păstorii semi-nomazi, *purtători ai mormintelor tumulare cu ocru*.

Tot la sfârșitul *Eneoliticului* și pe durata *perioadei de tranziție la Epoca Bronzului*, populațiile sedentare și-au mutat așezările pe terasele joase și în luncile râurilor, dat fiind că, în perioada menționată, apele își micșoraseră debitul. Din cele prezentate mai sus, rezultă că mediul ambiant a avut un rol important în viața colectivităților umane din preistorie.

Cap. II

DESPRE CADRUL CULTURAL ȘI DATE DE ORDIN ECONOMIC-SOCIAL

1. Cadrul cultural

Nu este în intenția noastră prezentarea *in extenso* a cadrului cultural al perioadei avute în vedere. Acest lucru este de resortul arheologilor; noi vom creiona numai unele repere strict necesare.

Ca și momentul de început al *Epocii Bronzului*, *perioada de tranziție* la epoca menționată reprezintă un subiect controversat în privința cronologiei, fiind propuse diverse ipoteze cu privire la situația etno-culturală a perioadei⁴. Pentru teritoriul României, cele mai multe opinii converg, în ultima vreme, spre limitele fixate între sfârșitul mileniului IV și mijlocul mileniului III a.Chr., dar nu se poate vorbi de aceleași coordonate în toate regiunile țării⁵. Înainte însă de a vorbi despre contextul istoric al perioadei mai sus amintite, considerăm necesar să facem unele precizări:

În urmă cu câteva decenii, se utiliza în România sistemul cronologic Reinecke, conceput pe baza unor descoperiri din sudul Germaniei. Acesta este folosit încă de unii dintre specialiști pentru Europa Centrală. În timp, cercetările arheologice au arătat însă că, datorită evoluției culturale complexe din țara noastră, sistemul respectiv a devenit nesatisfăcător. Pe de altă parte, este bine cunoscut faptul că, atunci când *Epoca Bronzului* începuse în centrul Europei, teritoriile românești depășiseră deja unele etape ale acesteia. Iată de ce, sistemul Reinecke devine operant doar începând din perioada mijlocie a *Epocii Bronzului* pentru raportări ale specialiștilor care se ocupă de regiunea Dunării de Jos⁶. În *Eneoliticul* dezvoltat, s-au conturat granițe bine delimitate ale arealelor culturale, caracterizate printr-o uniformizare a acestora, favorizată de meșterii itineranți și centrele ceramice puternice, care asigurau o difuziune a produselor lor pe teritorii întinse. Perioada se caracteriza prin stabilitate, fapt confirmat arheologic prin descoperirea așezărilor de durată în spațiul dunărean și cel de la răsărit și sud de Carpați⁷. Așa cum o caracterizează arheologul Petre Roman „*într-un fel, istoria perioadei de timp dintre Eneoliticul dezvoltat și Bronzul clasic poate fi numită istoria îmbinării dintre populațiile locale cu cele nou venite, din care au rezultat principalele grupe etnice ale Europei de sud-est: tracii, ilirii și grecii. Acest proces nu ne este cunoscut în toată complexitatea sa. Documentarea arheologică ne arată însă clar cum întrepătrunderea a fost posibilă numai după o îndelungată conviețuire a grupelor imigrate cu cele locale, mai întâi alăturată, în spații diferite, mai apoi pe același teritoriu*”⁸. În această perioadă apar primele perturbări, identificate pe spații întinse, care vor schimba aspectul cultural și cel etnic al Europei de sud-est. În legătură cu aceste fenomene, există o serie de aspecte nelămurite, cum ar fi: delimitarea teritoriilor afectate, intensitatea fenomenului și desfășurarea deplasărilor de populații în unul sau mai multe valuri succesive. Astfel, în a doua

jumătate a mileniului IV, în Moldova, pătrund o serie de comunități stepice, de tip *Cucuteni C* sau *Srednii Stog II*, care porniseră din zona cuprinsă între Nipru și cursul inferior al fluviului Volga. Aceleași populații, probabil mai numeroase, vor trece ulterior în Dobrogea și Muntenia, afectând aria culturii Gumelnița și participând, împreună cu o serie de elemente locale și altele sudice, provenind din zona egeo-anatoliană, la constituirea culturii Cernavodă I⁹. Așezările Cernavodă I, documentate în estul Munteniei, erau deosebite de cele de până atunci, și au sistat evoluția comunităților gumelnițene în România și a celor *Karanovo VI* în Bulgaria¹⁰.

Concentrarea mai mare a *tell*-urilor aparținând purtătorilor culturii *Gumelnița* în regiunea dealurilor din Muntenia, este considerată a fi un indiciu pentru faptul că populațiile respective s-au retras către zonele menționate, contribuind ulterior la constituirea culturii *Cernavodă III*. La sud de Dunăre nu se știe cu exactitate când și-a încetat existența cultura *Gumelnița*. După pătrunderea de populații amintită, arealul ei s-a constituit în trei variante regionale: una dobrogeană (pe teritoriul Dobrogei), una nordică (în Muntenia și nordul Bulgariei) și una sudică (în Bulgaria, la sud de Munții Balcani). După venirea elementelor *Troia I* la Dunărea de Jos, purtătorii culturii *Gumelnița* de la sud de Balcani își încheiaseră deja existența¹¹.

Comunitățile *Cernavodă I*, care s-au menținut ca grupare compactă, și-au păstrat individualitatea; în schimb, cele care s-au desprins, avansând în mediul eneolitic local, au fost asimilate. Până acum, s-a putut stabili că arealul culturii amintite acoperea estul Munteniei, Dobrogea, nord-estul Bulgariei, presupunându-se însă, că ar fi posibil ca și zonele de la sud de Balcani să fi fost locuite de astfel de populații.

Purtătorii acestei manifestări culturale, aflați într-un stadiu de dezvoltare inferior celui al grupelor locale, au asimilat treptat elementele de civilizație ale autohtonilor, astfel încât s-a ajuns la același nivel cultural, care a netezit calea pentru realizarea în perioada următoare a tranziției către Epoca Bronzului¹².

În partea de sud a Munteniei și Olteniei s-a format apoi cultura *Cernavodă III*, având la bază elemente *Cernavodă I*, la care s-au adăugat cele de tip *Gumelnița* și *Sălcuța târzie*, precum și altele alogene, venite dinspre sud, de tip *Troia I*. Dat fiind că faza *Troia I* s-a încheiat în 2600 a.Chr., iar deplasarea comunităților respective către Dunărea Inferioară a mai durat o vreme, s-a tras concluzia că sfârșitul Eneoliticului și începutul perioadei de tranziție la Epoca Bronzului puteau fi fixate în timp puțin după mijlocul mileniului III a.Chr., fapt care este în concordanță și cu descoperirile arheologice din Bulgaria¹³. Elementele *Troia I* însă, s-au manifestat mai intens după constituirea culturii *Cernavodă III*.

În sudul Olteniei, pe baza civilizației menționate și a unor elemente alogene venite dinspre vest și de la sud de Dunăre, se formase aspectul *Celei*, cu analogii la *Ezero*, în Bulgaria¹⁴.

Purtătorii culturii *Cernavodă III* și-au extins treptat arealul, ajungând până în Slovacia, pe un spațiu larg constituindu-se grupul *Cernavodă III-Boleráz*. În

România, aceste comunități au ajuns până în Dobrogea, pe teritoriile unde viețuiau triburile *Cernavodă II*⁵.

Cultura *Cernavodă II* (= *Foltești II*) apăruse după încheierea evoluției civilizației *Cernavodă I*, ocupând teritoriul din zona de vărsare a Dunării și extinzându-se apoi în toată Moldova. După unii arheologi, în partea de sud a provinciei, precum și în nord-estul Munteniei, printr-o evoluție diferită, s-a constituit varianta *Foltești III*, care avea să creeze premisele apariției culturilor *Glina*, *Schneckenberg* și *Monteoru*¹⁶.

La sfârșitul mileniului III a.Chr., au avut loc noi pătrunderi de populații venite dinspre răsărit (*Usatovo-Foltești I*). Aceste triburi au dislocat comunitățile *Cernavodă I* care, înaintând spre vest, au ajuns până către centrul Peninsulei Balcanice. Purtătorii culturii *Usatovo*, veniți dinspre sudul Ucrainei, aparținând primului val de populații purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră, s-au deplasat către sud-vest, fapt motivat de presiunea exercitată asupra lor de către triburile *Iamnaia*, care începuseră și ele să pătrundă în acea perioadă în nord-estul Munteniei, sudul Moldovei și probabil nordul Dobrogei¹⁷. Prin cercetările efectuate pe teritoriul Republicii Moldova, s-a ajuns la o concluzie importantă, anume că în zona respectivă nu a existat un contact direct între comunitățile *Usatovo* și cele *Iamnaia*, deoarece între ele exista un decalaj în timp. Această ipoteză s-a confirmat prin cercetările de la Brăilița. Astfel, s-a apreciat că secvența temporală dintre comunitățile de tip *Foltești I-Usatovo* și *Iamnaia* a fost acoperită în nord-estul Munteniei de populațiile de tip *Foltești II-Cernavodă II*¹⁸.

Populațiile stepice aveau tipuri diferite de morminte, cum ar fi: înmormântări în gropi („*Iamnaia*”), în catacombe („*Catacombnaiia*”), cutii din lemn („*Srubnaiia*”) ¹⁹. Aria lor de răspândire a cuprins o suprafață vastă, de la Volga și până la Dunărea Mijlocie. Aceste triburi aparțineau însă unor culturi deja existente sau în curs de devenire, care au pătruns pe teritoriul României în mai multe valuri succesive. În anii '60 ai secolului trecut, datorită descoperirilor relativ reduse numeric privind aceste populații, s-a considerat că toate mormintele s-au succedat în doar 200 de ani (cca. 2000-1800 a.Chr. sau între 1900 și 1700 a.Chr.) și, drept urmare, au fost grupate într-o cultură, deși era evident că ele aveau trăsături deosebite. Ulterior, s-a dovedit că mișcările unor astfel de comunități au avut loc într-un timp îndelungat, fiind vorba de aproape 2 milenii, acele înmormântări fiind datate de la sfârșitul *perioadei de tranziție către Epoca Bronzului* și până în *Bronzul târziu*²⁰. Deci, denumirea care li s-a dat era improprie, deoarece nu era vorba de o singură cultură și, în afară de asta, ocră nu constituia o caracteristică specifică numai lor. O statistică efectuată asupra mormintelor în discuție a evidențiat faptul că în circa 35-40% dintre ele nu exista obiceiul de a se presăra morții cu ocră. *Tumulii* lor însă, indică mai ales în faza inițială o deplasare de populații dinspre stepile nord-pontice²¹. Datorită caracterului lor conservator în ceea ce privește practicile funerare, s-au putut identifica cu ușurință zonele în care triburile respective s-au stabilit, precum și direcțiile lor de deplasare. Ocupația principală a comunităților respective era păstoritul, iar ele, coabitând cu cele locale, au determinat apariția unor interrelații cu dublu efect, adică având repercusiuni atât

asupra populațiilor autohtone, cât și asupra noilor veniți. Astfel, în timp, a devenit posibilă preluarea unor obiceiuri de către una, sau alta dintre părți²².

Treptat, *purtătorii mormintelor tumulare cu ocră* au fost asimilați, determinând o serie de modificări decelabile în ceea ce privește caracteristicile antropologice ale populațiilor în care au fost integrați²³.

Odată cu încheierea mileniului III a.Chr., s-a terminat procesul de indo-europeanizare, deosebit de important pentru evoluția etnică și culturală a populației din teritoriile unde a avut loc. După cum a fost reliefat în cele de mai sus, el s-a bazat pe un element autohton, sau devenit autohton și unul alogen. Varietatea biologică și culturală a grupurilor etnice implicate, pot oferi o explicație pentru diversitatea lumii tracice și grecești (la care s-a stabilit că existau straturi sociale cu graiuri diferite). Atât tracii, cât și grecii, s-au individualizat în cursul mileniului II a.Chr. Petre Roman apreciază că indo-europeanizarea a fost facilitată de două categorii principale de factori foarte activi, și anume, pe de o parte cel constând din elemente lingvistice, sociale și economice și, pe de altă parte, cel care era reprezentat de caracteristicile biologice și culturale²⁴.

Pentru perioada timpurie și mijlocie ale *Epocii Bronzului*, o serie de înmormântări ale populațiilor de origine răsăriteană scoase la iveală în zona orașului Brăila, au fost încadrate de Nicolae Harțuche în așa-numita *cultură de stepă*, despre care alți arheologi consideră că nu întrunește toate cerințele pentru a fi tratată în mod distinct față de alte descoperiri de acest tip²⁵.

Deplasarea triburilor *Glina* în Oltenia²⁶, pare să fi fost determinată de rațiuni economice, demografice și de o pătrundere mai masivă a purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră, sub presiunea comunităților culturii *Catacombnaia*, ceea ce a dus, probabil, la întreruperea evoluției în centrul cultural vest-pontic.

Odată ajunse în provincia menționată, comunitățile *Glina* au înlocuit (sau asimilat?) total pe purtătorii culturii *Coșofeni*²⁷.

În *Bronzul mijlociu*, în Muntenia era reprezentată cultura *Monteoru* în nord-estul provinciei, împreună cu sudul Moldovei și zona subcarpatică, ajungând și în actuala Republică Moldova, unde a fost investigată necropola de la Pruteni (raionul Fălești)²⁸. În timpul fazei *Monteoru IIa* și *Tei III* au avut loc noi pătrunderi de populații venite din stepele nord-pontice. Datorită lor, de exemplu, așezările aparținând culturilor menționate care existau pe valea Mostiștei au dispărut²⁹, fiind ocupate mai târziu de către comunitățile *Coslogeni*³⁰. Arheologii consideră că, în afară de purtătorii culturii *Coslogeni*, triburile nou venite aparțineau grupului *Petrișoru-Racovișeni*. Acesta provenea din comunitățile etapei timpurii ale culturii *Sabatinovka*, amestecate cu elemente *Catacombnaia*, *Mnogovalikovaia* și *Srubnaia* și avea să influențeze în mare măsură evoluția ulterioară a culturii *Monteoru*³¹. Sub presiunea grupurilor intruzive, purtătorii culturii *Monteoru* și-au scindat arealul în trei părți, două fiind localizate în actualele județe Vrancea și Buzău³². Aceste grupuri au adoptat ritualurile de tip răsăritean, caracteristice culturilor *Srubnaia* și *Sabatinovka*, în care mortul era orientat cu capul către est. De altfel, în cimitirul 4 de la Sărata Monteoru apar astfel de morminte, ca și cele „împachetate”, mortul fiind strâns legat înainte de depunerea în groapă. Acest obicei apare documentat

încă dintr-o fază a culturii *Srubnaia*, în necropolele de la Sintașta (zona Uralilor de Sud) și Miuș (sud-vestul Rusiei)³³. O a treia parte a populațiilor *Monteoru* s-au deplasat spre nord, trecând Carpații în Țara Bârsei și apoi, probabil urmând cursul Oltului, au ajuns până în centrul Transilvaniei, aproape de Alba Iulia³⁴.

În ceea ce privește populațiile *Catacombnaia*, acestea sunt documentate atât prin morminte, cât și prin materiale arheologice apărute în alte medii culturale³⁵.

În perioada *Bronzului târziu*, Muntenia era ocupată în partea sa estică de purtătorii culturii *Coslogeni*, făcând parte din marele complex cultural *Noua-Sabatinoșka-Coslogeni*³⁶. Aceștia proveneau probabil din comunități de tip *Srubno-Hvalinsk* dislocate din sudul Ucrainei, care s-au deplasat spre vest, apoi au trecut Dunărea în Dobrogea și Muntenia, mergând mai departe până în nord-estul Bulgariei³⁷. Ulterior, mai ales în centrul Munteniei și părți din nordul Bulgariei se formează, așa cum demonstrează investigațiile arheologice din ultimii ani, cultura *Radovanu*, aparținând Bronzului Final. Cultura *Noua*, care ocupa Moldova, Transilvania și Republica Moldova, se afla în zona de contact dintre cele două curente care se conturaseră la Dunărea Mijlocie în timpul perioadei medii a *Epocii Bronzului*. Este vorba de populații care s-au mișcat dinspre vest către est și sud-est (*Hügelgräber*) și comunități care veneau dinspre est și se deplasau spre vest (*Srubno-Hvalinsk*). Importanța sa consta în faptul că forma o zonă de legătură între Europa Centrală și cea de Est³⁸. Arheologii pot stabili pe baza ei sincronismele între fazele *Epocii Bronzului* central european, cel carpato-dunărean și cel răsăritean, ajungând până în Siberia occidentală. Pe de altă parte, cultura *Noua* încheie pe teritoriul României, după unii autori, procesul de definitivare a grupului etnic tracic și stă la baza preliminarilor continentale ale marilor migrații egeene, care reprezintă un fenomen complex, ce a contribuit la distrugerea civilizației miceniene și a afectat o regiune vastă, între cursul superior al Dunării și stepele fluviului Volga, incluzând însă, de asemenea, coasta vestică a Asiei Mici și Egiptul³⁹. Ținându-se cont de descoperirea unor analogii *Noua* în nivelul *I3.b* de la *Kastanas*, se poate fixa cronologic perioada finală a *Epocii Bronzului*⁴⁰.

2. Date de ordin economico-social

Pentru studiul unei culturi materiale, este necesar să se aibă în vedere multitudinea de aspecte care o alcătuiesc.

Omul a acționat în diferite feluri pentru a-și satisface o serie de cerințe necesare traiului, ca: procurarea hranei, exploatarea materiilor prime, relațiile de schimb. Toate acestea se aflau în strânsă conexiune cu mediul ambiant.

De o mare importanță pentru obținerea unei imagini veridice asupra unei comunități este cunoașterea organizării sale interne. Vom încerca deci o caracterizare generală a structurii socio-economice a perioadei pe care o analizăm.

Nu există informații certe privind modul de organizare a societății în perioada analizată. Unii arheologi consideră că familia-pereche devenise o formă de viață socială încă din neoliticul timpuriu, aducând ca argumente locuințele de mici dimensiuni din perioada menționată, precum și descoperirea, în cazul

populațiilor venite din stepele nord-pontice, a unor morminte duble, bărbat-femeie⁴¹.

Alți specialiști susțin că, în timpul *Neoliticului*, comunitățile aveau o organizare matriarhală, iar un cult important era acela chthonian, al fertilității și fecundității, întruchipat de Zeița-Mamă. Odată cu invazia triburilor indo-europene, a început însă o transformare a concepțiilor, manifestându-se treptat un nou cult dominant, cel uranian, al soarelui. Acesta este atestat arheologic prin folosirea motivului decorativ al roții sau cercului⁴². După unele opinii, se presupune că există un dualism al celor două concepții, manifestat prin cultul coloanei sau al stâlpului, care face legătura între pământ și cer.

În *perioada de tranziție către Epoca Bronzului*, era deja generalizată societatea de tip patriarhal, în care bărbatul avea un rol preponderent în comunitate. O astfel de structură socială era specifică triburilor stepice venite din zona nord-pontică.

Considerăm necesar să subliniem aici că pătrunderile *purtătorilor mormintelor tumulare cu ocru*, ca și cele de tip Călărași-Mircea Vodă, Oltenița-Calomfirescu și Zimnicea nu sunt cunoscute pe teritoriul României prin așezări, ci doar prin monumente funerare.

În cele ce urmează, vom insista asupra aspectelor ridicate de înmormântările populațiilor *purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocru*, care ne oferă unele indicii privind stratificarea socială a comunităților respective. Este evident, că movilele sub care erau depuși morții nu puteau fi ridicate prin efortul unei singure familii. Uneori, ele erau înconjurată de un șanț, format prin scoaterea pământului necesar pentru ridicarea lor. La Valea Lupului, de exemplu, movila mare, în care se aflau unele morminte și care fusese ridicată pentru a uni alte trei movile mai mici, era înconjurată de un șanț de formă ușor ovală care, în timp, s-a colmatat pe o anumită porțiune, prin spălarea solului de pe tumul și aplatizarea parțială a acestuia⁴³.

În alte cazuri, cum s-a observat la Corlăteni-Dealul Stadole și în Movila I de la Glăvăneștii Vechi, peste micile movilițe care acopereau mormintele era întins un strat subțire de lut, cu rolul de a proteja „camera” mortuară de infiltrațiile de apă și de a încetini aplatizarea tumului⁴⁴.

Analizând modalitatea de construcție a tumurilor, geograful N. Al. Rădulescu spunea: „*Ridicarea unei movile cerea efort mare - în medie volumul unei gorgane mijlocii este de 300-1000 mc de pământ, de unde rezultă că la ridicarea uneia, în condițiile tehnice de atunci, erau necesare brațe numeroase de muncă, între 150 și 500 sclavi într-o zi. Ridicarea gorganelor în Câmpia Română și în celelalte regiuni este deci opera unei populații cu o densitate apreciabilă - pentru acele timpuri - ceea ce face ca părerea unora dintre istorici - care afirmă că regiunile de câmpie au fost pustii în cea mai mare parte a timpului sau foarte slab locuite să nu mai poată fi susținută*”⁴⁵. Întrebarea care se pune aici este însă următoarea: erau cei care au muncit la un tumul sclavi, sau erau oameni liberi? Răspunsul nu poate fi oferit cu certitudine, datorită lipsei informațiilor scrise din perioada respectivă. Ceea ce se cunoaște însă este că, cu siguranță, în cadrul

comunităților purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră există o anumită ierarhie, fapt evidențiat, printre altele, și de diferențele apărute în dimensiunile movilelor, cum ar fi, de exemplu, la Corlăteni-Dealul Stădoie. Considerăm necesar să subliniem aici existența unor deosebiri în modul de tratare a celor decedați. Astfel, există morminte individuale, duble (ex. *M.19, M.23* de la Valea Lupului⁴⁶), familiale (ex. *M. 23-24-25, M. 28-29-30* Holboca⁴⁷), cenotafuri (ex. *M.3* din *T. 315* Grivița-jud. Galați). Nu s-au descoperit cu certitudine morminte cu schelete dezmembrate, în poziții nefirești, sau depuneri de crani ca aspecte ale unui cult dedicat acestuia. Astfel de înmormântări sunt însă documentate în spațiul dintre Prut și Nistru, pentru Cultura *Iamnaia*⁴⁸.

Într-un studiu anterior, referitor la structura socială a populațiilor stepice și la modul cum se reflectă aceasta în practicile funerare⁴⁹ au fost identificate o serie de criterii care au servit diferențierii indivizilor, cum ar fi:

- dimensiunea movilelor;
- modul de dispunere a movilelor;
- poziția înmormântării în movilă;
- structuri în interiorul mormintelor;
- structuri în exteriorul mormintelor;
- inventarul mormintelor⁵⁰.

Este posibil să fi existat și o deosebire de inventar dar, acesta nu a fost frecvent găsit în morminte, exceptând vasele de lut care mai apar în unele cazuri și provin, de obicei, de la populații învecinate. Este însă posibil ca acesta să fi cuprins o serie de obiecte confecționate din materiale perisabile (piele, lemn, țesături), care nu s-au păstrat.

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra scheletelor descoperite în cimitire ale *purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră*, se pot regăsi unele date în tabelul din *Anexa 1*.

O situație care considerăm că trebuie luată în considerație este aceea constatată în *M.17* din *Movila I* de la Glăvăneștii Vechi. În mormântarea aparținea unui copil de circa 2 ani. În aceeași groapă, în colțul său de sud est, însă mai sus decât mormântul amintit, a fost găsit scheletul unui alt copil, în vârstă de circa 1 an. Care a fost semnificația acestei a doua înmormântări, dat fiind că este vorba despre depunerea în aceeași groapă? Este vorba despre un sacrificiu, sau de un anumit ritual a cărei semnificație ne scapă? Aspectul gropii nu pare să indice o înmormântare ulterioară. Un alt argument pentru o semnificație aparte a mormântului amintit considerăm că poate fi și descoperirea unui dinte perforat de animal (amuletă?), găsit pe pieptul copilului de 2 ani, lângă humerusul drept al acestuia⁵¹.

O altă descoperire cu semnificație deosebită credem că este aceea a *M. 24* de la Crasnaleuca-Drumul Morii în care s-au găsit 4 indivizi. Unul dintre ei, probabil bărbat, era depus în poziție chirchită pe spate, având alături alte două schelete, ambele chirchite pe partea dreaptă. La picioarele individului situat în mijloc (femeie?) se afla scheletul unui *infans I*. Mormântul este atribuit *Culturii Iamnaia*⁵².

Este interesantă și situația constatată în unele situri arheologice, unde mormintele de copii erau mai bogate decât cele ale adulților, indicând în mod cert o înaltă poziție socială a acestora (ex. Valea Lupului)⁵³. În situl amintit, de exemplu, în mormintele de copii, în afara ocrului, care apare și în cele de adulți, s-au găsit vase bitronconice, așezate lângă capul indivizilor respectivi⁵⁴. De asemenea, trebuie remarcată și existența unor morminte cu indivizi de sex feminin care ocupau o poziție centrală în tumul, ceea ce indică prestigiul acordat persoanelor respective de către comunitate (ex. *T.5.M.1* Cotârgaci⁵⁵). Este posibil ca un aspect cu semnificație socială să fie determinat și de lipsa mandibulelor de la unele schelete (ex. *M.3*, Corlăteni). Fenomenul amintit este remarcat pe teritoriul țării noastre încă din perioada neolitică (*Cultura Hamangia*⁵⁶), nefiindu-i acordată vreo importanță. Este tratat mai degrabă ca un fapt comun, determinat de deteriorarea pe cale naturală a osului respectiv și nu de practicarea unui ritual aparte. Totuși, în cazul existenței unor factori tafonomici care determină degradarea unui os, ei acționează în mare măsură și asupra celorlalte, situate în imediata vecinătate. Cu alte cuvinte, în cazul producerii unor distrugerii ale mandibulei de către factori din sol, aceștia ar afecta, cel puțin parțial și celelalte oase ale craniului. Dar, dispariția totală a maxilarului inferior, cu păstrarea în condiții relativ bune a craniului, considerăm că este puțin probabil să fi fost determinată de cauze naturale.

O posibilă interpretare socială a ritualului funerar poate fi dată și în ceea ce privește înmormântările în care persoana decedată era depusă cu fața în jos (ex. *M.19* Iacobeni⁵⁷). Este posibil ca indivizii respectivi să fi fost considerați strigoii. Depunerea cu fața în jos era menită să deruteze spiritul celui decedat, pentru a rătăci drumul, neputând astfel să se întoarcă în cadrul comunității, pentru a face rău familiei sau celor care nu au îndeplinit ritualul funerar cum se cuvine.

Fl. Burtănescu, redă o serie de alte interpretări referitoare la depunerea acestor schelete, după cum urmează:

- N.G. Saliș - cei depuși astfel erau proto sclavi⁵⁸;
- D. Nicolăescu-Plopșor și Wanda Wolski – încălcarea regulilor comunității⁵⁹;
- moartea în afara spațiului rezervat comunității⁶⁰;
- înmormântări speciale pentru vrăjitori, sau indivizii considerați strigoii⁶¹.

Același autor consideră că *mormântul nr. 13* de la Stoicani ar putea aparține unui proto-sclav, mai ales că, tipologic acesta prezintă trăsături mediteranoide, fiind diferit de ceilalți indivizi din cimitir⁶².

Un alt element de diferențiere a poziției sociale a indivizilor decedați este posibil să fi fost reprezentat de dimensiunile gropilor funerare, dat fiind că, la Valea Lupului de exemplu, mormintele de copii și de femei sunt mult mai adânci decât cele de bărbați⁶³. Deosebirea în modul de executare a gropilor (rectangulare, rectangulare cu colțuri rotunjite, ovale-ex. *M.2, 3* de la Corlăteni-*Dealul Stadole*⁶⁴, în trepte, rotunde) se datorează atât unor variante ale ritualului funerar, dar și apartenenței indivizilor decedați la comunități separate cultural sau din perioade diferite. O situație similară apare și în cazul folosirii rogojinilor pe care sunt depuși

indivizii (acestea fiind așezate fie numai sub schelet (ex. *M.5* din *Movila I* de la Glăvăneștii Vechi⁶⁵, *M.21* Valea Lupului⁶⁶), fie acoperind individul (ex. *M.2* de la Corlăteni-Dealul Stadole⁶⁷), sau fixate și pe pereții gropii (ex. *M.22* de la Valea Lupului⁶⁸), uneori depășind chiar marginile acesteia. Rogojina amintită, care servea probabil drept lințoliu, era fie împletită din diferite plante, fie alcătuită dintr-un strat de plante de apă (de obicei stof-ex. *M.2* din *Tumulul 216* de la Vlădești⁶⁹) sau lemn (ex. *M.2* din *Tumulul 343* de la Vlădești⁷⁰).

Interesant este și obiceiul unor populații, cum sunt cele aparținând *Culturii Catacombnaia*, de a-și depune morții în tumulii aparținând altor comunități, sau în *tell-uri*. Este de presupus că, în astfel de situații, chiar dacă triburile respective obișnuiau să ridice movile pentru cei trecuți în lumea de dincolo, ei nu aveau posibilitatea de a le face prin forțe proprii (probabil datorită unui număr redus de indivizi) și se foloseau de structuri deja create de alții.

Înmormântarea oricărui individ presupunea credința în viața de dincolo, unde cel decedat urma să aibă aceeași viață ca pe tărâmul celor vii. Este posibil ca o astfel de semnificație să fi fost dată așa numitei case funerare, care apare frecvent pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice. O reprezentare a acesteia este considerată a fi structura care apare la Smeeni unde, de jur împrejurul *Mormântului nr. 19* s-a găsit o împletitură de nuiele, întărită cu scoarță groasă de copac. Acestea au fost acoperite cu rogojini, peste care s-a pus pământ, în special de culoare galbenă, probabil umezit intenționat⁷¹. Probabil, pentru ca individul respectiv să fie ajutat să treacă mai ușor din viața de aici la cea de dincolo, sau pentru a-i reda viața, în morminte era frecvent depus ocrul roșu. Această substanță era adesea presărată sub corpul celui decedat (ex. cele 6 schelete din *M.10* de la Vânători⁷²), deasupra lui, caz în care apărea impregnată pe oasele scheletului, apoi răspândită pe craniu (ex. *M.2* *Mov. I* de la Glăvăneștii Vechi⁷³), diverse părți ale corpului sau membre. Există și situații când craniul nu este acoperit cu ocrul (ex.: *M.2*, *Tumulul 216*, de la Vlădești⁷⁴). Este interesantă și depunerea în mod inegal a substanței amintite, pe diferite segmente ale corpului (ex. *M.13* din *Mov. I* de la Glăvăneștii Vechi, unde toate oasele scheletului erau acoperite cu mult ocrul roșu, dar era cel mai abundent pe mâna dreaptă⁷⁵). Alteori era depus sub formă de grămăjoară sau bulgări, direct pe fundul gropii, în apropierea scheletului sau în diverse vase. Ca dovezi în acest sens, putem oferi doar câteva exemple, care, de altfel, se regăsesc și în tabelul privind atribuirea culturală a mormintelor purtătorilor mormintelor tumulare cu ocrul: mormântul de la Anadalkioi, cu grămăjoare de ocrul depuse la cap, umeri, picioare și pe fundul gropii; bulgăraș de ocrul într-un tumul descoperit și investigat arheologic la Plenița, depus aproape de umărul celui decedat sau mai mulți bulgărași de ocrul brun-roșcat depuși în dreptul mâinii drepte a individului din *M.10* de la Valea Lupului⁷⁶; ca dispunere, ocrul se află fie sub schelet, fie în jurul acestuia, fie presărat pe tot scheletul (ex. *M.2* de la Corlăteni-Dealul Stadole⁷⁷), pe diferite oase, cel mai adesea pe craniu (ex. Chersăcosul⁷⁸); depunere în vas (Corlăteni II, jud. Botoșani, *M.2*, *T.315* Grivița-jud. Galați⁷⁹).

În general, se consideră că ocrul roșu, prin culoarea sa, reprezintă culoarea sângelui, fiind astfel un simbol al vieții. Nu s-a găsit încă o explicație pentru

folosirea, în unele cazuri, numai a ocrului galben, sau a combinațiilor de ocruri de mai multe culori (roșu, galben, vișiniu, brun). La Valea Lupului, de exemplu, în *mormântul nr. 5*, apare ocrul de trei culori: brun, roșu și galben⁸⁰. Este interesantă și depunerea substanței amintite (ocrul roșu) sub forma labei unui picior uman în *mormântul 33* de la Holboca⁸¹. Desigur, chiar și combinațiile amintite trebuie să aibă o semnificație și un simbolism propriu, pe care distanța în timp ne împiedică să o descifrăm. Pe lângă toate acestea, putem face referire și la mormintele din care ocrul lipsește cu desăvârșire. În mod cert, nu se poate spune despre indivizii respectivi că ar fi sortiți să rămână în lumea noastră, neavând elementul ajutător pentru a trece în cea de dincolo.

Considerăm important să menționăm aici un posibil simbolism pe care îl considerăm similar celui dat de ocrul roșu. Ne referim aici la *Mormântul nr. 1* de la Corlăteni-Dealul Stadole, aparținând unui bărbat de 30-40 ani, care ținea mâinile împreunate în dreptul feței. Între oasele palmelor sale s-a găsit o piatră de culoare roșie, plată, cu șlefuiți sumare. Nu vom insista aici asupra simbolismului care este conferit, de obicei, pietrei în sine. Subliniem doar culoarea roșie a acesteia. Poate ar fi interesant să fie studiate și rogojinile cu rol de lințoliu folosite în ritualul funerar și a căror culoare a fost identificată în anumite cazuri (în *M.2* de la Corlăteni-Dealul Stadole, rogojina era albă⁸², în *M.14* din *Mov. I* de la Glăvăneștii Vechi era albicioasă cu dungi albe⁸³, iar în *M.3* de la Corlăteni-Dealul Stadole aceasta avea culoare închisă⁸⁴).

I. Pâslaru, care a studiat îndeaproape *Cultura Srubnaia* de pe teritoriul Republicii Moldova, constata că purtătorii civilizației respective depuneau în morminte ocrul, dar și varul, specialistul amintit interpretând folosirea celor două substanțe ca având semnificație purificatoare⁸⁵. Tot o astfel de semnificație trebuie să fi avut și vetrele (ex. *Mov. 314, M. 3* Grivița-jud. Galați⁸⁶) și rugurile (ex. *M.22* de la Arbănașu⁸⁷) descoperite în tumuli, alături de morminte sau în apropierea lor. În cadrul unor ritualuri de acest gen s-a efectuat purificarea gropilor prin ruguri aprinse în interiorul lor. În unele cazuri, scheletele indivizilor depuși acolo au fost afectate de foc, ele fiind depuse înainte de stingerea focului⁸⁸.

Pentru a avea un grad de comparație, redăm succint, în continuare, rezultatele unui studiu efectuat în regiunea din nord-vestul Mării Negre, pe 283 de morminte individuale, 12, duble și 5 multiple, toate aparținând *Culturii Iamnaia*⁸⁹.

Mormintele cu dimensiuni minime erau cele ale copiilor de până la 5-7 ani. Pentru copiii mai mari, dimensiunile gropilor sunt similare celor ale indivizilor adulți. Se consideră că, această modificare a ritualului funerar delimita vârsta de 5-7 ani ca un stadiu cu o anumită semnificație pentru purtătorii mormintelor tumulare cu ocrul (*Pit-Grave Culture*).

O diferențiere există și în ceea ce privește inventarul funerar. Astfel, s-a constatat că ustensilele erau plasate numai în mormintele celor mai avansați în vârstă dintre copii (peste 7 ani).

Nu s-au găsit arme în mormintele de copii, excepție făcând o înmormântare a unui adolescent care conținea două vârfuri de săgeți din os. Acestea însă, au fost

puse în legătură cu statutul social de adult pe care individul respectiv îl avea deja în cadrul comunității.

Se pare că un număr semnificativ de copii erau implicați în sfera cultică, judecând după inventarul cu obiecte rituale descoperit în mormintele de copii.

Prezența colierelor din colți de animale este considerată ca fiind un atribut al șamanilor. De asemenea, astragalele găsite în morminte se presupune că erau folosite pentru prezicerea viitorului sau pentru jocuri. Persoanele care aveau un astfel de inventar erau fie preoți, fie prezicători, fie erau implicați în activități cultice, pentru că și jocul era sacru. În zona amintită, din cele 12 morminte cu astragale care au fost descoperite, 5 erau de copii și adolescenți (41%). De asemenea, dintre cele 10 înmormântări cu coliere din colți de animale, 5 erau de copii (50%). Mormintele cu mărgelile de sticlă sau cuarț aparțineau numai unor copii⁹⁰.

Un alt aspect interesant se referă la prezența obiectelor de metal în mormintele de copii. Metalul era folosit mai ales în rândul persoanelor cu un anumit prestigiu social, în acea perioadă nefiind accesibil tuturor. Se pare că persoanele cu o poziție socială superioară și preoții își stabileau statutul chiar după nașterea copilului, în prima perioadă a copilăriei. Dovezi în acest sens ar putea fi descoperirea unui astragal într-un mormânt de copil cu vârsta sub un an, un car, o spirală de argint depuse cu un copil de 1,5 ani⁹¹. Statutul social al copilului era stabilit în funcție de grupul social din care provenea, deci era înăscut. În caz de deces, copilul era înmormântat conform statutului său social. În acest fel, s-ar putea explica diferitele bunuri găsite în mormintele de copii. Pe de altă parte, este posibil ca, măcar unii copii mai mari, să fi fost implicați în diverse rituri sau să fi fost ucenici. După 5-7 ani, statutul copiilor se schimba. Această modificare se reflectă în creșterea dimensiunilor mormintelor dar și în înmormântarea lor în conformitate cu standardele stabilite pentru adulți sau depunerea de unelte în mormânt. Este posibilă și existența diferențierii între poziția socială a băieților și fetelor, chiar dacă aceasta nu se reflectă în mod clar asupra mobilierului funerar.

Fiind vorba despre triburi de crescători de vite, se presupune că această activitate economică era exercitată preponderant de către bărbații maturi. Această situație se reflectă în inventarul și amenajările funerare. Astfel, în categoria de morminte amintită apar cel mai frecvent ustensilele și armele, apoi podoabele de aramă sau de argint, iar gropile aveau dimensiunile cele mai mari. Podoabele lipsesc aproape complet din mormintele de senili, dar apar unele ustensile și arme. Cea mai mare parte a înmormântărilor din acest grup au dimensiuni medii. Luând în considerare efortul depus pentru pregătirea mormintelor, dar și prezența podoabelor din metal, se presupune că vârsta de 35-45 de ani era cea mai potrivită pentru implicarea activă în viața economică a comunității, după acest interval bărbații trecând la alte activități. Categoria războinicilor era marcată mai clar pentru bărbații adulți și maturi prin prezența săgeților înfipite în diverse părți ale corpului, afectând scheletul.

Pentru femei, trecerea de la vârsta adultă la cea matură era marcată prin schimbarea statutului lor social. S-a constatat însă o creștere a efortului necesitat de

amenajarea mormintelor și de riturile asociate cu momentul înmormântării. Este important de semnalat că, în regiunea din nord-vestul Mării Negre, singurul mormânt de femeie asociat cu prezența unei roțițe de car este cel al unei femei mature⁹².

Alt ritual interesant este reprezentat de remodelarea craniilor. În limba rusă se vorbește chiar despre crearea unei măști mortuare. O sinteză referitoare la o astfel de practică funerară a fost concepută și publicată recent de către Elke Kaiser⁹³. Acesta este un obicei specific zonei vestice a arealului *Culturii Catacombnaia*, adică zonei dintre Nipru și Marea Azov. Au fost găsite peste 100 de crani în regiunea Nipru și în nordul Donețului. Cu privire la modelare, sau aplicarea măștii, părerile sunt împărțite. După opinia antropoloagei S.I. Kruș, se aplica, în zonele eliberate de țesuturile moi ale capului, un amestec de lut și ocră, câteodată fiind folosit și cărbune. La început, toate orificiile craniene erau astupate, abia ulterior modelându-se fața. Este interesant că ochii și gura erau reprezentate închise, fosele nazale sau alte trăsături ale feței nefiind evidențiate. Alți specialiști, printre care L.S. Klejn, consideră că întâi se detașa capul de corp, creierul și celelalte țesuturi moi erau îndepărtate, apoi fiind aplicat amestecul amintit peste oase. Că creierul a fost extras este dovedit la 70% dintre craniile studiate, la care s-a găsit o deschidere artificială în zona posterioară a acestora. Că este vorba de o intervenție *post mortem* este dovedit și de faptul că nu s-au evidențiat urme de cicatrizare. Klejn propune și o variantă mai macabră, anume că, marile orificii practice în craniu ar fi, de fapt, cauza morții. După părerea medicilor legiști, craniile descoperite în zona Niprului Inferior nu prezintă urme de intervenție agresivă. Se pare că se aștepta descompunerea pe cale naturală a țesuturilor moi, care avea loc într-un răstimp de 2-3 săptămâni, în cazul în care catacomba era deschisă. Existau diverse căi de efectuare a modelării. Uneori se astupau numai orificiile craniene, precum ochii, nasul, gura și urechile, alteori se acoperea toată fața, sau se închideau numai orbitele și fosele nazale, practicându-se, totodată, imitarea detaliilor feței (nas, ochi). Acest obicei este legat de cultul strămoșilor. Este posibil ca respectivele măști să fi fost colorate sau împodobite, dorindu-se astfel a se oferi mortului viața de apoi.

* * *

Referitor la aspectele economice, putem spune că, în *perioada de tranziție la Epoca Bronzului*, chiar dacă fusese practică și până atunci, creșterea animalelor capătă o importanță mai mare, ajungând chiar preponderentă, la unele populații din *Epoca Bronzului* din România, datorită unor pătrunderi de triburi stepice. Ca o consecință a creșterii ponderii acestei ocupații, apar și o serie de modificări, în ceea ce privește aspectul așezărilor, care devin sezoniere, de tip „*cenușar*” (*zolniki*) în etapele târzii ale culturilor *Tei*, *Zimnicea-Plovdiv*, *Coslogeni*, *Verbicioara*.

Dacă în *perioada de tranziție la Epoca Bronzului* și în prima parte a perioadei amintite, efectivele de bovine nu erau foarte numeroase, către sfârșitul ei se remarcă o creștere a ponderii lor, ca urmare a pătrunderii unui nou val de triburi

stepice. Se pare că elementul economic definitoriu pentru desemnarea statutului social al indivizilor era reprezentat de mărimea turmelor de vite⁹⁴. Ca pondere, se observă preponderența bovinelor, urmate de ovicaprine și de porc. Animalele domestice (vacă, capre, oi) erau crescute nu numai pentru obținerea cărnii, ci și a altor produse (lână, lapte), vitele fiind folosite și la muncă.

Prin studiile arheozoologice, s-au putut obține și o serie de date referitoare nu numai la evoluția populațiilor de animale, ci și la influențele exercitate de domesticire asupra organismelor, cu unele adaptări, care au dus la constituirea de unități subspecifice, ca o consecință a adaptării la viața în gospodăria omului⁹⁵. În ceea ce privește mărimea indivizilor, se poate spune că vitele aveau dimensiuni similare celor din perioada neolitică și erau mai mari decât cele din epoca bronzului. Totuși, este interesant de amintit aici un fenomen observat de către arheozoologi: din *perioada de tranziție la Epoca Bronzului*, dar și în timpul epocii amintite, se constată o reducere semnificativă a taliei bovinelor, comparativ cu cea existentă în Neolitic⁹⁶.

În schimb, la ovicaprine se observă o creștere în dimensiuni față de perioada neolitică⁹⁷.

Analiza arheozoologică efectuată pe două schelete de cai descoperite într-un tumul de la Ripiceni, a evidențiat faptul că cele două animale, de talie submijlocie, respectiv mijlocie, se apropiau de caracteristicile cailor din *Epoca Bronzului* și reprezentau tipul cabalin comun, folosit pentru călărie, tracțiune dar și pentru alte activități utilitare. Ei au fost probabil sacrificați pentru un bărbat, în vârstă de 30-35 ani și depuși în apropierea mormântului său (*M.1*, atribuit *Culturii Mnogovalikovaia*).

Sacrificarea animalelor era un ritual care a fost întâlnit la purtătorii mai multor populații stepice, cum ar fi cele *Iamnaia*, *Srubnaia*, *Sabatinovka*, la care au fost folosiți și așa numiții „*tumuli de ofrandă*”⁹⁸.

Cap. III

DATE PALEOPATOLOGICE

A. Considerații generale privind patologia osoasă

Aspectele patologice sunt consecința interacțiunii factorilor ereditari cu cei non-ereditari, ultimii provenind din mediul ambiant. În general, orice ființă are capacitatea de a face față agresiunilor din lumea înconjurătoare. Bineînțeles, aceasta are loc între limitele stabilite de fondul său genetic. Natura operează o selecție a caracterelor avantajoase individului, pentru a-i asigura supraviețuirea într-un anumit cadru natural. Însă, atunci când un organism nu are posibilitatea de a contracara influențele dăunătoare care se exercită asupra lui, apar drept consecință o serie de efecte negative, care produc dezechilibre, fie la nivel sistemic, adică al întregului organism, fie pe un segment limitat. Răspunsul său este gradual, fiind determinat de natura și intensitatea factorului agresor. De aceea, în decursul evoluției omului, s-a remarcat o continuă modelare a organismului acestuia, ca urmare a adaptării la condițiile aflate în permanentă schimbare.

În acest sens, pot fi considerate ca exemple edificatoare afecțiunile la nivelul coloanei vertebrale și al oaselor lungi de la membrele inferioare, determinate de trecerea la stațiunea bipedă și modificarea centrului de greutate, care au solicitat sistemul osos în mai mare măsură decât la animalele patrupede. De asemenea, modificarea alimentației a avut drept consecință, în seria evolutivă, reducerea dimensiunilor aparatului dento-maxilar care a antrenat schimbări semnificative la nivelul craniului.

În *Epoca Bronzului*, când se consideră că și pe teritoriul României a apărut posibilitatea de a găti alimentele prin fierbere, aparatul dento-maxilar a devenit și mai puțin solicitat decât în perioadele precedente. Atât dinții, cât și maxilarele, și-au redus treptat masivitatea, antrenând și alte transformări ale masivului facial. La omul actual, începând din perioada neolitică, s-a manifestat tendința unor dinți de a se reduce și a dispărea treptat (*M.3, P.2, I.2*). Ceilalți, care se află în poziții tot mai apropiate, manifestă tendința de retenție a alimentelor, favorizând formarea cariilor sau a altor aspecte de patologie dentară (parodontopatii, pioreea alveolară). Tot ca o consecință a reducerii aparatului dento-maxilar, au apărut și malocluziile, tendința de evoluție a arcadei dentare fiind către forma elipsoidă. Odată cu creșterea nivelului de civilizație, abraziunea foarte accentuată, datorată alimentației dure, s-a redus. Totodată, prin creșterea diferențierii sociale, a apărut și o departajare în ceea ce privește condițiile de igienă și de asistență medicală.

B. Condiții favorizante

În preistorie, odată cu creșterea demografică, grupările de populații au devenit tot mai apropiate în spațiu, ceea ce a mărit substanțial riscul de contaminare. Patologia geografică, numită și ecologie medicală⁹⁹, studiază „mediul

geografic ca agent patogen". În țara noastră, condițiile naturale în care s-a trăit în vechime, au determinat diferențe regionale semnificative în ceea ce privește ponderea unor maladii în cadrul populațiilor studiate. Astfel, pentru purtătorii mormintelor tumulare cu ocră, stabiliți pe teritoriul României începând din *Eneolitic*, s-a observat, de exemplu că, în necropola de la Brăilița, procentul celor afectați de reumatism la coloana vertebrală era de aproape 50%¹⁰⁰, fapt ce nu se regăsea la alte populații de același tip (ex. Holboca)¹⁰¹. O explicație plauzibilă ar fi aceea că regiunea în care a trăit comunitatea de la Brăilița, având o umiditate mare și fiind un ținut mlăștinos, a exercitat o serie de efecte negative asupra populației menționate, care nu era bine adaptată la astfel de condiții.

De altfel, este bine cunoscut faptul că scheletul, prin dimensiunea și structura sa, reflectă condițiile în care a trăit individul, precum și gradul de efort fizic pe care l-a efectuat. Din acest punct de vedere, oasele lungi au relevanță mai mare decât craniul, din cauza activităților complexe pe care le efectuează și, care modelează inserțiile musculare. La nivelul craniului, mișcările sunt mult mai limitate. Totuși, deducțiile prin care se încearcă reconstituirea vieții unei comunități pe baza scheletului, trebuie luate în considerare cu multă precauție¹⁰².

Pentru populațiile vechi, informațiile referitoare la patologie sunt destul de limitate, dat fiind că nu dispunem pentru cercetări decât de schelete (întregi sau fragmentare). Nu toate bolile afectează însă și sistemul osos. Deci, este evident că, în multe situații, chiar dacă individul respectiv a decedat datorită unei maladii, aspectul scheletului său este cel caracteristic unei stări de sănătate deplină.

În aceste condiții, evaluarea morbidității pentru populațiile vechi, nu are decât un caracter limitat. Ea nu poate oferi lămuriri cu privire la nivelul mortalității existente într-o perioadă dată ci, prezintă importanță pentru istoria medicinei, prin precizarea cu aproximație a momentului de apariție sau dispariție a unor boli, precum și a incidenței lor. De altfel, atât comunitatea căreia îi aparținea individul, cât și cele cu care venea în contact, jucau un rol important în mecanismul de transmitere a maladiilor, astfel:

a. Societățile caracterizate prin endogamie, în care se efectuau căsătoriile între subiecți mai mult sau mai puțin înrudiți, favorizau apariția caracterelor genetice recesive și manifestarea cu diferite grade de intensitate a unor boli ereditare. Desigur însă, oamenii din vechime au constatat acest lucru pe baze empirice, astfel încât, chiar în cazul în care tribul avea obiceiuri conservatoare în ceea ce privește relațiile matrimoniale, existau o serie de evenimente sau de considerente care făceau posibil un schimb de indivizi cu alte triburi. De obicei, acesta consta în căsătoria cu femei provenind din alte comunități, care aduceau un nou fond genetic, mai mult sau mai puțin apropiat de cel propriu societății respective.

b. În cazul comunităților exogame, dimpotrivă, riscul situațiilor mai sus amintite era redus substanțial.

c. Pentru triburile aflate în mișcare, deci nomade sau seminomade, fondul lor genetic avea o adaptabilitate mai mare, deoarece ele trebuiau să facă față unei mari diversități a condițiilor de mediu, ceea ce implica și o rezistență mai

accentuată față de unii agenți patogeni. Aceasta însă nu înseamnă că, în cazul apariției unor epidemii, ele nu erau decimate în aceeași măsură ca și alte populații. Totuși, dacă o comunitate stabilă, adaptată unui anumit mediu venea în contact cu o populație nomadă și provenind din teritorii îndepărtate, total diferite, exista o posibilitate mai mare ca una dintre ele să preia o boală specifică celeilalte, pentru care nu existau adaptări la nivelul sistemului imunitar. Atunci când era vorba de o maladie gravă, era posibil ca numărul de indivizi să se reducă substanțial, periclitându-se uneori chiar existența întregii populații.

Factorii care declanșează diversele procese patologice sunt de tip endogen sau exogen. Acțiunea lor se desfășoară la nivel sistemic, adică al întregului organism, sau local.

Factorii endogeni sunt, în principal, disfuncțiile metabolice, dar și acestea pot fi influențate prin nutriție. De altfel, structura țesutului osos se modifică în funcție de alimentația individului și de schimbările intervenite în metabolism.

Cei exogeni pot proveni din mediul natural sau din condițiile socio-economice. De multe ori însă, bolile apar prin acțiunea sincronă atât a unor factori exogeni, cât și a celor endogeni.

1. Factori endogeni

Carențele alimentare, au consecințe semnificative asupra întregului organism. Ele apar bine evidențiate în cazul aparatului dento-maxilar sau al oaselor. În acest sens, este bine cunoscută osteoporoza, care se manifestă datorită lipsei calciului din corp, fie ca o deficiență în alimentație, fie ca urmare a unor dereglări metabolice. Ea apare adesea la indivizi de vârstă avansată. Exemplele de acest gen sunt destul de frecvente.

În necropola de la Vânători, cu schelete din perioade diferite, la scheletul din *M.II*, aparținând fazei târzii a *Culturii Iamnaia* s-a constatat existența osteoporozei. Acest fapt este explicabil, dată fiind vârsta avansată (peste 65 de ani) a individului de sex feminin care a fost înmormântat acolo¹⁰³. Totuși, această afecțiune se manifestă și la *M. 2*, un adolescent de sex masculin (17-18 ani), la care urmele de osteoporoză au fost identificate pe oasele craniene, pe mandibulă, coxale și oasele lungi¹⁰⁴.

2. Factori exogeni

Dintre cei care au importanță pentru patologie, un rol important au agenții infecțioși. Infecțiile produse, apar cu o frecvență destul de redusă pe oase și pot acționa fie la nivel sistemic, fie local.

a. Aspecte patologice reumatice

O serie de aspecte patologice, care au fost incluse mai mult sau mai puțin justificat în grupa afecțiunilor reumatice, pot fi determinate fie de reacția țesutului osos la tulburările neuro-vasculare, fie de microtraumatisme. Câteva dintre ele le menționăm în cele ce urmează:

Gonartroza

La individul din *T.2.M.1* de la Cotârgaci, un schelet aparținând unui bărbat de peste 50 de ani, s-a observat existența unei atroze la nivelul genunchiului¹⁰⁵, evidențiată prin prezența unei osteofitoze patellare avansate¹⁰⁶.

Spondilartrozele

Constau în modificări apărute pe corpul sau apofizele vertebrelor.

O serie de aspecte interesante prezintă scheletele descoperite în necropole aflate în teritorii învecinate cu Dunărea, caracterizate prin terenuri mlăștinoase, deci cu o umiditate accentuată. Astfel, la Brăilița și Sultana, descoperiri funerare aparținând purtătorilor mormintelor tumulare cu ocru, apare adesea spondilartroza, în primul cimitir, din numărul total al indivizilor, 50% fiind afectați. Ea însă lipsește la populațiile de același tip din Moldova (de exemplu la Holboca)¹⁰⁷. De asemenea, la Smeeni, dintre cele 10 schelete ale *Culturii Iamnaia* supuse analizei, 3 (*M. 5, 15, 20*) sunt afectate de spondilartroză, aceeași situație fiind regăsită la un schelet (*M.27*) dintre cei 4 indivizi aparținând *Culturii Catacombaia*¹⁰⁸.

La scheletul din *T.2.M.1* de la Cotârgaci, un bărbat peste 50 de ani, au apărut modificări spondilartrozice la nivelul vertebrelor cervicale¹⁰⁹.

Noduli cartilajinoși (Schmorl)

Prezența lor se face simțită în mod frecvent la populațiile stepice dar, ei nu sunt, de obicei, menționați în mod explicit în literatura de specialitate de la noi, ci incluși la afecțiunile coloanei vertebrale. Ei apar la scheletele de la Sultana.

b. Aspecte patologice de altă natură

Tasările corpurilor vertebrale

Au apărut datorită suprasolicitărilor exercitate asupra coloanei vertebrale

În seria de schelete de la Vânători, s-au identificat numeroase aspecte patologice la nivelul scheletelor.

Astfel, unul dintre cele 6 schelete din *M.10* (*Cultura Iamnaia*, faza târzie), de sex masculin și vârstă de peste 40 de ani, avea rahisul cu vertebrele din zona toracică și lombară afectate de tasări dorsale și excrescențe, care indicau o degenerare cronică. O situație similară se regăsește la individul din *M.11* (tot din faza târzie a *Culturii Iamnaia*). De această dată însă, este vorba de un individ de sex feminin și vârstă *senilis* (peste 65 ani), astfel încât, un proces degenerativ este o apariție normală. Un alt schelet, descoperit în *M.4* din necropola amintită, însă datat în perioada *Bronzului mijlociu*, avea corpuri vertebrale cu excrescențe și tasări. Acest individ era un bărbat de 40-50 ani¹¹⁰.

T.8.M.1 de la Cotârgaci, conținea doi indivizi, înmormântați împreună. Este vorba despre un copil de 8-9 ani și un bărbat în vârstă de circa 60 ani. Acesta din urmă avea tasări accentuate ale corpurilor vertebrale¹¹¹.

În *Mormântul nr. 1* de la Ripiceni, se afla scheletul unui individ de sex masculin, în vârstă de 30-35 de ani. Se observa existența unor tasări la nivelul

corpurilor vertebrale lombare și toracice. Una dintre vertebrele din ultima regiune amintită este foarte tasată¹¹².

Traumatismele

La Vânători, pe craniul scheletului din *M.11* (*Cultura Iamnia*, faza târzie), al unei femei din categoria de vârstă *senilis* (peste 65 de ani) s-a observat existența pe osul frontal a unui traumatism vindecat, exprimat prin existența unui șant adânc¹¹³.

La ramul stâng al mandibulei de la *individul nr. 4* de la Stoicani, există o deformare accentuată, datorată unui puternic traumatism¹¹⁴.

Fracturile

Au existat în proporție destul de ridicată în cazul populațiilor *purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocru*.

La Smeeni, *individul din Mormântul 5*, un bărbat de vârstă matură, descoperit într-un mormânt aparținând primei faze a necropolei (*Cultura Iamnaia*), avea o fractură consolidată în treimea inferioară a cubitusului stâng, însoțită de o angulare a osului. De asemenea, la scheletul din *M.19* aparținând aceleiași faze, a fost identificată o fractură a metatarsianului V de pe partea dreaptă, la un bărbat matur (având, de asemenea, o angulare a osului afectat)¹¹⁵.

La bărbatul bătrân din *Mormântul nr. 8* al fazei II de la Smeeni (*Cultura Iamnaia*) s-a observat prezența unei fracturi consolidate, în treimea inferioară a unui cubitus¹¹⁶.

În cazul scheletului din *M. 1* al fazei III (*Cultura Catacombnaia*) din același sit arheologic, având vârsta de 55-60 ani și sexul neprecizat, exista o fractură bine consolidată pe cubitusul său stâng. O fractură bine consolidată la nivelul unei coaste a fost identificată și la *individul din M.23* din aceeași fază, o femeie de 30-35 ani¹¹⁷.

Una dintre tibiile *individului din M.1* de la Ripiceni a suferit o fractură a diafizei. Cele două fragmente au glisat unul față de celălalt, fiind paralele pe o porțiune de 5 cm. Calusul format ulterior le-a consolidat în această poziție. În mod cert, *individul* și-a pierdut capacitatea de a merge, datorită reducerii semnificative a dimensiunilor piciorului respectiv¹¹⁸.

Tot în categoria fracturilor, se situează și o parte dintre craniile cu trepanații, operația respectivă fiind efectuată pentru curățarea răni de fragmente osoase, sau cu alte scopuri.

Trepanația

Este considerată a fi una dintre cele mai vechi operații chirurgicale și constă din îndepărtarea unui fragment de craniu, cu contur rotund, oval, rectangular, sau de altă formă. Cel mai adesea, forma orificiului este determinată de scopul în care acesta era efectuat, sau de amplitudinea traumatismului suferit de persoana respectivă. Pe un craniu puteau avea loc una sau mai multe astfel de

intervenții. Ca răspândire geografică, aceasta este practic cunoscută în întreaga lume¹¹⁹.

În cazul comunităților purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră trepanația era cunoscută, cele mai vechi operații de acest tip fiind cunoscute în cimitirile de la Decea Mureșului (*M 3* și *M.4*¹²⁰) (Pl. 8) și Holboca (*M.23*¹²¹). Din păcate, prima serie amintită nu a fost analizată antropologic.

Periostoza

În tumulul de la Smeeni, la scheletele *M.16* (bărbat de circa 40 ani) din faza II (*Cultura Iamnaia*) și *M.1* (55-60 ani, sex neprecizat) din faza III (*Cultura Catacombnaia*), s-a observat prezența unor urme de periostoză tibială și femurală în primul caz și numai tibială în cel de-al doilea¹²².

Ostita și periostita

La individul din *M. 2* de la Vânători, un adolescent de 17-18 ani, aparținând *Culturii Catacombnaia*, s-a observat existența osteoperiostitei pe diafiza tibiei drepte¹²³.

Osteofite

La scheletul descoperit în același sit, în *T.8.M.1*, un bărbat de circa 60 de ani, se putea observa prezența unor osteofite la nivelul corpurilor vertebrale¹²⁴.

Scheletul din *T.6.M.2* de la Cotârgaci, avea un osteofit de mari dimensiuni pe fața antero-laterală, a femurului drept, situată distal. Individul respectiv era un bărbat de 25-30 ani¹²⁵.

Astfel de formațiuni apar și la nivelul rahisului de la scheletul din *T.8.M.1* de la Cotârgaci, un bărbat în vârstă de circa 60 ani¹²⁶.

În seria de Valea Lupului, la *Scheletul nr. 13*, un bărbat de peste 30 de ani, au fost identificate numeroase osteofite, a căror localizare nu este specificată¹²⁷.

La Ripiceni, pe un acromion provenind de la individul depus în *Mormântul nr. 1* a fost observată existența unei exostoze de 5 mm lungime¹²⁸.

c. Afecțiuni dentare și ale maxilarelor

Acestea sunt, cel mai frecvent determinate de apariția procesului carios. Totuși, considerăm util să menționăm aici și unele aspecte patologice apărute ca rezultat al abraziunii dentare. Ea poate fi:

- de tip normal;
- indirect influențată patologic (determinată de frecvența mare a cariilor, a pierderii mai multor dinți sau de folosirea dinților ca unelte);
- patologică (produsă de malocluzii).

În cimitirul de la Brăilița, de exemplu, dentiția are o abraziune accentuată, având suprafața de triturare orientată către interior la maxilar și către exterior la mandibulă. Dispoziția respectivă este pusă în legătură cu un regim alimentar dur.

Dintre afecțiunile dentare, în seriile analizate se regăsesc următoarele:

Cariile

Sunt afecțiunile dentare cu frecvența cea mai mare în timpurile noastre. Pentru preistorie însă, incidența lor era mult mai redusă. Într-un studiu efectuat de către P. Firu, D. Nicolăescu-Plopșor și A. Negrea pe fișele stomatologice cu punct de vedere antropologic referitoare la 445 cranii cu 9.024 dinți și pe fișele reduse (cu date mai puțin complete) de la 526 de alte cranii cu 9.818 dinți, s-au constatat o serie de aspecte interesante referitoare la morfopatologia și obiceiurile alimentare ale populațiilor vechi, din perioade cuprinse între *Paleoliticul Superior* și perioada *feudală târzie* (sec. XVII-XVIII)¹²⁹.

Desigur, ne vom referi aici doar la indivizii care se încadrează în tematica lucrării de față și care au fost luați în considerare de către autorii menționați. Subliniem că, incidența cariei a crescut în mod constant dinspre preistorie către zilele noastre. Indicele de frecvență a procesului carios a înregistrat o valoare foarte ridicată în *Epoca Bronzului*, în strânsă corelație cu schimbările survenite în condițiile de viață și obiceiurile alimentare ale oamenilor din perioada respectivă. Indicele de intensitate-maladie, care arată numărul de dinți cariați de la fiecare individ cu o astfel de afecțiune, urmează o linie ascendentă cu un curs paralel celei descrise de indicele de frecvență din preistorie până în feudalism. Comparativ cu perioada neolitică, acesta se menține însă la o valoare constantă, de 1,3% și pentru seriile studiate de ocromani. Datele extrase din tabelul 2 al autorilor amintiți și redată în tabelul nr. 1 de mai jos, trebuie considerate ca având totuși relevanță în ansamblul lor, chiar dacă lucrarea a fost publicată în anul 1965. În prezent, indivizii din seriile respectiv au fost încadrați în anumite culturi materiale diferite (culturile Iamnaia sau Catacombnaia).

Tabelul nr. 1 – Incidența cariilor în diverse situri ale purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră de pe teritoriul României:

Situl	Nr. cranii studiate	Nr. carii	Nr. dinți cercețați	Nr. dinți cariați	Indice de frecvență	Indice intensitate-maladie	Indice intensitate/cap de om
Stoicani-Cetățuie	15	2	272	2	13,3	0,7	0,1
Ploiești-Triaș	8	3	158	7	37,6	4,4	0,8
Glăvăneștii Vechi	16	3	363	3	18,7	0,8	0,1
Valea Lupului	6	2	110	2	33,3	1,8	0,3
TOTAL	58	13	1270	27	22,4	1,3	0,4

La populațiile *purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră*, ele apar mai rar față de alte serii de schelete, ca dovadă că în seriile de la Brăilița, Smeeni și Vânători nu s-au găsit dinți atinși de procesul carios. Situația este similară și în necropole de același tip care sunt situate pe teritoriul Moldovei (Holboca etc.).

Nefiind vorba despre un proces singular, se poate spune că regimul alimentar al păstorilor veniți din stepele nord pontice, bogat în lapte și produse derivate ale acestuia, influența în mod semnificativ sănătatea danturii.

Procese carioase apar la coroana dentară a individului *T.2.M.2* de la Grivița, la *M.27* de la Arbănașu, *M.5* de la Șerbești Vechi, toate de sex masculin. La *M. 22* de la Arbănașu caria afectează coletul dintelui. Individul era tot de sex masculin¹³⁰.

Granuloame

Aceste formațiuni apar la indivizii din *T.1.M.1* de la Grivița, probabil de sex masculin, și la *M.5* de la Șerbești, de sex masculin¹³¹.

Parodontoza

Afecțiunea constă în existența unui proces infecțios atât al osului alveolar, cât și al țesuturilor moi ale cavității bucale, determinate de factori diverși¹³². În cazul unui individ în vârstă de circa 50 ani (*M.12*) de la Brăilița, s-a remarcat edentația dentară totală a maxilarului său inferior și parțială a celui superior (exceptând *I.1*, *I.2*, *C* și *P.1* de pe hemiarcada dreaptă)¹³³.

La Smeeni, scheletului: provenind din *M.1* din faza III (*Cultura Catacombaia*), aparținând unui individ în vârstă de 55-60 ani, de sex neprecizat, îi lipsesc aproape toți dinții jugali de pe mandibulă, având alveolele în curs de obliterare. La *M.7* din faza IV (*Cultura Tei*) (?), schelet de sex feminin în vârstă de aproximativ 60 ani, lipseau un molar inferior și 2 incisivi superiori, pierduți *intra vitam*.¹³⁴

La Vânători, în mormântul *M.11*, aparținând *Culturii Iamnaia*, faza târzie, conținând un individ de sex. feminin și vârstă *senilis* (peste 65 de ani) s-a observat pierderea *intra vitam* a premolarului 1 de pe maxilarul superior (hemiarcada stângă) și a molarului 3 de pe partea dreaptă a mandibulei¹³⁵. La Cotârgaci, pe scheletul din *T.2.M.1*, un bărbat de peste 50 de ani, s-a observat pierderea *intra vitam* a molarului 3 de pe mandibulă, hemiarcada dreaptă. Scheletul din *T.5.M.1* provenind din același sit arheologic, o femeie de peste 45 de ani, are o ușoară retracție alveolară la nivelul maxilarului superior¹³⁶.

Tartrul

Reprezintă o depunere de calciu, bacterii și resturi alimentare, fiind situat în jurul bazei dintelui, la limita cu gingia¹³⁷. Un astfel de caz întâlnim la *T.5.M.1* (femeie de peste 45 de ani) de la Cotârgaci, la care se observă depuneri de tartru la baza dinților. În acest caz, se observă și o ușoară retracție alveolară¹³⁸.

d. Anomalii la nivelul oaselor sau al dinților

La scheletul din *M.15* de la Smeeni aparținând fazei II (*Cultura Iamnaia*), având sex masculin și vârsta de circa 60 ani, mandibula avea ramul vertical puternic răsfrânt către exterior în partea sa superioară, marginea anterioară a

apofizei coronoide fiind foarte înclinată, dinspre exterior către interior și de sus în jos, comparativ cu corpul mandibulei¹³⁹.

La scheletul din *M.1* de la Ripiceni, o vertebră cervicală avea foramenul transversal bipartit¹⁴⁰.

În seria de la Holboca, la *Scheletul nr. 6*, aparținând unui bărbat matur, s-a observat că osul sacral are 6 vertebre în loc de 5, fiind presupusă apariția fenomenului de sacralizare a vertebrelor coccigiene, deoarece toate vertebrele lombare sunt prezente¹⁴¹.

În același sit arheologic, la *Scheletele nr. 6* (bărbat, matur), *21* (bărbat adolescent) și, în mai mică măsură la nr. *17* (bărbat, adult), marginea alveolară anterioară a maxilarului se ridică spre bolta palatină în sens oblic și nu vertical, ca în cazurile obișnuite¹⁴².

La individul din *M. 2*, de sex masculin și vârsta de 17-18 ani, aparținând *Culturii Catacombaia* de la Vânători, s-a observat că molarul 3 de pe partea dreaptă a mandibulei avea aspect gigantic și cuspizi supranumerari¹⁴³.

Anomalii de erupție dentară

Individul din *T.7.M.1* de la Cotârgaci prezintă „numeroase anomalii dentare și dento-alveolare”¹⁴⁴.

Dispoziții rare

Oasele wormiene

Sunt formațiuni supranumerare, în legătură cu apariția lor existând mai multe teorii¹⁴⁵. Cea mai acceptată este aceea care consideră că ele reprezintă puncte secundare de osificare, care s-au separat de cele principale, în timpul evoluției lor¹⁴⁶. De obicei, în categoria amintită se încadrează osiculele localizate pe sutura lambdoidă.

În necropola de la Smeeni, la individul din *M.8* aparținând fazei II (*Cultura Iamnaia*), s-a constatat prezența a două oase wormiene pe sutura coronară.

Sutura metopică

Reprezintă retenția suturii medio-frontale, care în mod normal dispare în primii doi ani de viață, după naștere¹⁴⁷.

La individul din *M.16* din faza II de la Smeeni (*Cultura Iamnaia*), având sexul masculin și vârsta de 40-50 ani, s-a identificat sutura metopică, complet deschisă¹⁴⁸.

Scheletul unui bărbat de 35 de ani, provenind din *Mormântul nr. 22* din necropola de la Valea Lupului, avea sutura metopică deschisă¹⁴⁹.

Sutura mendosa

Constă în menținerea unui rest din sutura existentă între componentele osului frontal care, de obicei, dispare în prima copilărie.

Torusul palatin

Structura amintită este o proeminență, localizată pe palatul osos, de-a lungul liniei sale mediane, în primele stadii ale cercetărilor presupunându-se că existența ei este determinată de stresul mecanic, dietă, ereditate și boli. În prezent se consideră că reprezintă o anomalie determinată genetic, fiind influențată de una sau mai multe gene¹⁵⁰.

O astfel de structură, dar slab diferențiată, apare la Holboca, în *Mormântul 17*, individul respectiv fiind un bărbat adult¹⁵¹.

Torusul auditiv

Este rezultatul apariției unor exostoze de dimensiuni variate la nivelul canalului auditiv extern¹⁵². Un astfel de aspect apare la scheletul din *T.6.M.2* de la Cotârgaci¹⁵³, un bărbat de 25-30 ani. Exostoze apar și în jurul canalului auditiv de la individul înmormântat în *M.1* de la Chersăcosu¹⁵⁴.

Torusul mandibular

Structura amintită constă din apariția unor excrescențe osoase de dimensiuni variabile, care apar bilateral și sunt localizate pe suprafața internă a mandibulei. Dacă, inițial, se considera că ea era consecința stresului mecanic datorat procesului de masticatie, o teorie mai recentă susține că se transmite ereditar¹⁵⁵.

Torusul mandibular, puternic conturat, a fost identificat în necropola de la Smeeni în cazul scheletului din *M.23* al fazei III (*Cultura Catacombnaia*) în vârstă de 30-35 ani, al cărui sex nu a putut fi precizat. El apare prezent și la *M. 27* din aceeași fază a cimitirului, la un individ de circa 50 de ani și sex masculin¹⁵⁶.

Torusul occipital

Torusul occipital reprezintă o dezvoltare accentuată a liniilor nucale și a protuberanței occipitale externe. El este prezent la scheletul din *M.18* al fazei II (*Cultura Iamnaia*) din necropola de la Smeeni, aparținând unui individ de sex masculin și de vârstă matură (circa 50 ani)¹⁵⁷.

Meplatul

Structura amintită se concretizează prin apariția unei ușoare aplatizări situată pe linia creștetului capului, în zona prelambdatică a suturii sagitale. A fost identificată la scheletul din *Mormântul nr. 1* din faza III (*Cultura Catacombnaia*) de la Smeeni, individ cărui nu i s-a putut preciza sexul, în vârstă de 55-60 ani. Linia creștetului pe craniul său era orizontală, având aplatizarea respectivă deasupra occipitalului, acesta prezentând un grad de bombare mijlociu. De asemenea, mai apare tot la Smeeni, la scheletul din *M. 27* aparținând fazei III (*Cultura Catacombnaia*), individul fiind de sex masculin, în vârstă de circa 50 ani¹⁵⁸.

e. Variabilitatea individuală a taliei

Urmărindu-se valorile staturii, calculate pentru indivizii din seriile analizate, s-a putut constata că, în general, ele se încadrează în limitele normale de variație. Excepție face însă scheletul din *Mormântul nr. 14* de la Brăilița, de sex feminin, aparținând categoriei de vârstă *maturus*. Talia acestuia era foarte mică, de numai 138 cm. Forma respectivă de nanism nu a fost consecința unei afecțiuni patologice, nefiind identificate nici un fel de urme de acest gen¹⁵⁹.

Un astfel de individ (din *Mormântul 1*), de sex feminin, în vârstă de 17-18 ani, avea o talie de 131 cm, fără urme patologice¹⁶⁰.

În celelalte necropole studiate nu au fost găsiți astfel de indivizi.

f. Adaptări funcționale ale scheletului și dentiției

Fațetele orientale

Acestea se consideră în mod frecvent că au apărut drept consecință a poziției „*ciucite*” în care obișnuiau să se odihnească populațiile vechi. În necropola de la Smeeni, ele există la individul din *Mormântul nr. 16* aparținând fazei II (*Cultura Iamnaia*), de sex masculin, în vârstă de 40-50 ani, fiind, de altfel, singurul din necropola respectivă cu astfel de modificări la nivelul tibiilor¹⁶¹.

Perforația olecraniană a humerusului

Perforații olecraniene apar pe patru humerusuri din seria de schelete de la Holboca¹⁶².

De asemenea, la Smeeni, în faza III (*Cultura Catacombaia*) a necropolei, individul din *M.1* al cărui sex nu a putut fi stabilit, cu vârsta de 55-60 ani avea, de asemenea, humerusul cu perforație olecraniană¹⁶³.

Mezognatismul și prognatismul

Constau în proeminarea maxilarelor în diferite grade. În necropola de la Brăilița se apreciază că mezognatismul alveolar este destul de frecvent¹⁶⁴. Mezognatismul a fost identificat la scheletul din *M. 23* din faza III (*Cultura Catacombaia*) din situl arheologic de la Smeeni, aparținând unui individ de sex feminin, în vârstă de 30-35 ani¹⁶⁵.

O foarte ușoară tendință spre mezognatism apare la *Scheletul nr. 17* de la Holboca, aparținând unui bărbat adult¹⁶⁶.

La *M.3* de la Târpești, pe un schelet de femeie tânără (17-20 ani), la masivul său facial, se observă existența profilului mezognat către cel prognat¹⁶⁷.

La craniul din *S IM 3* de la Glăvăneștii Vechi, al unei femei mature, s-a constatat prezența mezognației, asociată cu un prognatism alveolar accentuat¹⁶⁸.

g. Remedii și tratamente

Vindecarea bolnavilor se afla în directă legătură cu viziunea epocii asupra corpului uman, aceasta fiind în mod evident, diferită față de cea din zilele noastre. Pentru nivelul cunoștințelor de atunci, omul era dependent de mediu și supus forțelor naturale și considera că se află în posesia diferitelor divinități, bune sau

rele. Atunci când unele sau altele deveneau nemulțumite de comportarea sau acțiunile individului sau ale comunității, apăreau semne care să arate acest lucru.

Este foarte posibil ca, tribul din care făceau parte indivizii cu diverse afecțiuni, să îi fi considerat bântuiți de spirite malefice, care trebuiau înlăturate printr-o serie de practici și tratamente. Erau cunoscute, desigur, plante vindecătoare, utilizate după rețete care se perfecționau empiric ca, de altfel, și practicile utilizate. Adesea, erau asociate cunoștințe care ajutau în mod concret la vindecarea bolnavului, cu dansuri și cântece rituale, care acționau în principal asupra stării psihice a individului. Toate acestea reveneau vraciului tribului. Cel mai adesea, el asigura o legătură cu divinitățile, deci comunicarea între două lumi diferite, cea reală, concretă, și cea a spiritelor, deci îndeplinea și funcția de preot. Rolul său de vindecător implica și întrebuițarea unor practici menite să prevină intervenția spiritelor malefice. În acest sens, erau confecționate și amuletele, ele având un rol apotropaic și fiind probabil purtate în scop preventiv. De obicei, ele erau realizate din materiale diverse (dinți sau oase de animale, pietricele, lemn etc.) dar, în credința comunităților respective, conferind probabil o semnificație sau putere aparte. Chiar dacă nu o făceau în mod conștient, vracii îmbinau cunoștințele medicale obținute empiric, prin folosirea leacurilor, cu cele mistice. În ceea ce privește practicile folosite pentru tratamentul bolnavilor, acestea îmbrăcau aspecte diferite. Alte proceduri erau aplicate nu pentru vindecarea bolnavului, ci în scopuri magico-religioase. Se cunosc, în acest sens, exemple din alte medii culturale, în care se efectuau perforații, tăieturi sau extracții dentare¹⁶⁹. Astfel de situații însă, nu se regăsesc în seriile vizate de studiul de față.

C. Câteva concluzii

Din cele de mai sus, apare evident că patologia populațiilor din perioada analizată se manifesta sub aspecte destul de variate. Apariția bolilor era favorizată de o serie de factori, interni sau externi, care acționau fie la nivel local, fie sistemic. Dintre maladiile care afectau întregul organism, cel mai frecvent găsite au fost cele reumatice, ca: spondilartroza, spondilartroza anchilozantă, nodulii cartilajinoși Schmorl, fiind urmate apoi de alte boli, reprezentate printr-un număr mai redus de cazuri.

La dentiție, cel mai adesea era identificat procesul carios și, în mai mică măsură, infecții care determină apariția abceselor, granuloamelor și parodontozei.

Au fost evidențiate și aspecte mai deosebite ale variabilității individuale. Toate datele prezentate, referitoare la seriile de schelete ale populațiilor purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră, relevă o serie de aspecte patologice decelabile la nivelul scheletului. În mod cert, ele prezintă interes și pentru istoria medicinei. Pe de altă parte, așa cum am mai spus, trebuie să avem permanent în vedere că există multe boli care nu exercită nici o influență asupra sistemului osos, astfel încât, în capitolul de față, ele nu apar menționate. De asemenea, este necesar să ținem seama că există numeroși indivizi care nu au fost supuși analizei până în momentul de față, ceea ce face posibil ca, prin studiul unui grup de schelete sau a unui individ izolat, să fie identificată o nouă maladie, inexistentă anterior în seriile cercetate.

Cap. IV

DATE PALEODEMOGRAFICE

Demografia, așa cum o arată cuvintele grecești din care provine (*demos* = popor, *grafein* a scrie), este disciplina care se ocupă cu studiul populațiilor umane. Ea prezintă atât un interes teoretic, cât și practic. Pentru a studia comunitățile vechi, s-a creat necesitatea dezvoltării unei subdiscipline, care este paleodemografia. Astfel de cercetări indică gradul de civilizație a populațiilor analizate, care implică nivelul economic și de trai, precum și starea de sănătate. Este un fapt cert că o cultură materială se schimbă odată cu evoluția economică, în unele situații fiind supusă unor factori care o influențează. Ea se adaptează cerințelor societății într-un anumit interval de timp, observându-se fluctuații în diverse perioade.

Datele primare care sunt prelucrate de paleodemografi sunt obținute prin investigarea de către arheologi a necropolelor sau mormintelor izolate. O serie de informații pot rezulta însă și din cercetările efectuate în așezări (privind stabilitatea lor, numărul și dimensiunile locuințelor). Elemente auxiliare necesare pentru a putea interpreta astfel de date privind comunitățile vechi se pot obține și prin comparațiile și analogiile găsite la populațiile naturale, aflate într-un stadiu de civilizație comparabil cu cel studiat.

În cazul necropolelor, chiar atunci când ele conțin numeroase morminte, se pune problema dacă ele reflectă cu adevărat structura societății căreia îi aparțin. Apar o serie de elemente, de care trebuie ținut cont în acest sens, și anume:

- a) posibilitatea ca, în decursul timpului o parte a cimitirului să se fi distrus prin alunecări de teren, construcții edilitare sau lucrări agricole;
- b) săparea parțială a necropolei de către arheolog;
- c) nerecoltarea întregului material osteologic din teren de către antropolog;
- d) posibilitatea existenței mai multor cimitire, situate în locuri diferite și care nu au fost identificate în teren;
- e) existența în vechime a unor conflicte inter- sau intratribale, care au determinat fie prezența unor indivizi aparținând unui alt trib, fie lipsa unora din comunitatea studiată. Atunci când există un cimitir cu membri ai mai multor populații, este importantă cunoașterea ritului și ritualurilor care le caracterizează, pentru a putea fi departajate.

Există, de asemenea, o serie de factori care influențează gradul de conservare a scheletelor. Aceștia sunt:

- tipul de sol; în cazul celor cu aciditate mare sau umiditate accentuată și permanentă, mormintele sunt adesea distruse total;
- depunerea osemintelor în urnă sau direct pe sol în cazul mormintelor de incinerare, precum și existența sau absența unui capac;
- adâncimea gropilor. S-a observat că, în unele cazuri, pentru un anumit sex sau categorie de vârstă, înmormântarea celor decedați se efectua la adâncime mai mică decât pentru restul indivizilor;

- vârsta subiecților la deces. Desigur, scheletele de sugari, cu oasele deosebit de fragile, se distrug într-un timp mult mai scurt decât cele de maturi;

- tratamentul diferit al celor decedați. Dacă nu se supuneau preceptelor comunității sau mureau în condiții deosebite, unii indivizi erau înmormântați separat de necropolă, sau erau supuși unor alte tratamente (expunere, deshumarea, urmată de reînhumare după îndeplinirea unor proceduri etc.). Totodată, se cunoaște obiceiul practicat în *Neoliticul* de la noi, de a se înmormânta copiii în cadrul așezării. Se poate deci spune că, practicile funerare evidențiază adesea anomalii care apar într-o populație.

Dacă toate neajunsurile amintite sunt depășite, este nevoie de o colaborare între antropologi și paleodemografi. Primii, prin prelucrarea materialului osteologic obțin date cum ar fi cele referitoare la sex și vârstă, absolut necesare pentru efectuarea unei analize demografice. Rezultatul studiului demografic indică la rândul său direcția de orientare a structurii comunității.

1. Pentru o comunitate recent stabilită pe un anumit teritoriu, care este receptivă la asimilarea unor indivizi (în grupuri sau individual, prin legături matrimoniale) sunt preponderenți adulții și maturii, conferindu-i trăsăturile specifice unei populații regresive (îmbătrânite);

2. În etapa de cristalizare și constituire a culturii, prin primirea subiecților din alte comunități, volumul populației se concentrează între categoriile de vârstă 15-50 de ani și este de tip accesiv. Dacă împreună cu grupa de peste 50 de ani procentul depășește 80% din întreaga populație, este vorba de o comunitate accesiv-recesivă;

3. Faza de maximă dezvoltare a culturii determină o iradiere culturală prin migrarea de populație. În acest proces, preponderenți sunt tinerii și adulții. Inițial, comunitatea are aspect regresiv. Ea va deveni însă de tip succesiv, dacă indivizii între 15 și 50 de ani ajung sub 50%. Dacă grupa 0-14 ani este sub 20%, ea va fi de tip succesiv-regresiv. Trebuie subliniat aici că, în cazurile menționate, chiar dacă structura demografică este regresivă, ea nu reflectă evoluția comunității, ci un stadiu comportamental al ei. Acest fapt este dovedit de transformarea societății respective, în cazul absenței unor perturbări majore, într-una de tip progresiv-succesiv, în funcție de stadiul în care este surprinsă societatea studiată.

Când avem în vedere așezările și rolul lor în deducțiile privind evoluția demografică, trebuie luate în considerare caracteristicile societăților respective, în funcție de care se disting următoarele:

A. Comunitățile sedentare, cu așezări stabile, având un rol important în estimările demografice (privind volumul populației și creșterea sau descreșterea acesteia), au fost influențate în mare măsură de o serie de factori:

1. *climatici* (ex. seceta, care duce la dispariția surselor de apă și distrugerea recoltelor, inundațiile care determină mutarea așezărilor din câmpie în zone mai înalte);

2. *geografici* (ex. adâncimea mare a pânzei freatice, care determină o populare redusă a regiunii respective, prezența unor resurse de minerale utile, care produce o concentrare a așezărilor umane);

3. *socio-politici* (ex. cucerirea unor teritorii de către alte comunități, năvălirea unor populații războinice de care localnicii se feresc retrăgându-se către teritorii mai bine protejate).

B. Despre populațiile cu viață semi-nomadă se cunoaște faptul că ele aveau o tabără stabilă, pe o perioadă de timp mai îndelungată. În urma incursiunilor efectuate în zonele vecine sau a fenomenului transhumanței, comunitatea revenea în același loc. Uneori, vatra așezării se schimba, prin pendularea populației între câteva puncte cu condiții propice de viață pe care le alterna, în funcție de necesități. Aspectul în teren al unor astfel de așezări poate deruta în cazul efectuării unor analize demografice, creează impresia falsă a existenței unei comunități cu un număr mare de indivizi.

C. Triburile nomade își schimbau frecvent vatra așezării, fără să revină la un teritoriu pe care se stabiliseră anterior. Acestea sunt greu de identificat pe baza așezărilor deoarece, de obicei, urmele lăsate prin viețuirea de scurtă durată într-un singur loc nu sunt detectabile arheologic. Ele pot fi însă analizate pe baza necropolelor, atunci când nu există alte tratamente aplicate celor morți (ex. abandonarea, incinerarea cu aruncarea resturilor pe apă sau în vânt).

Trebuie însă subliniat că, în cazul populațiilor de acest tip, necropolele nu conțin niciodată întreaga comunitate, ci doar un număr mai mare sau mai mic de membri ai săi. De aceea, analiza lor demografică poate da rezultate deviate prin eșantionaj.

Pentru orice comunitate, numărul indivizilor crește sau scade, în funcție de intensitatea ratei mortalității. Aceasta, la rândul său, este influențată de o serie de factori sociali sau economici, dintre care menționăm:

1. În cazul întregii societăți:

- conflictele din interiorul comunității sau cu alte triburi;

- apariția molimelor în comunitățile endogame, la care fondul genetic făcea posibilă manifestarea unor caractere dăunătoare sau chiar letale. De asemenea, răspândirea bolilor prin contactul cu alte comunități, în situația în care prima populație nu avea un sistem imunitar adaptat maladiei respective;

- statutul social, care permitea condiții de igienă și de îngrijire medicală diferențiate, chiar dacă nivelul lor era totuși redus.

2. În cazul femeilor:

- avorturile provocate;

- complicațiile ivite la/sau după naștere.

Studiind indivizii dintr-o necropolă, se pot calcula o serie de indicatori demografici, care permit obținerea unor informații referitoare la nivelul economic și organizarea socială a comunității respective. Acești indicatori sunt: durata medie de viață, mortalitatea pe grupe de vârstă și longevitatea.

Atunci când necropola ocupă o secvență temporală mai mare, se pot face observații nu numai în ceea ce privește starea economică într-un anumit moment istoric, ci și evoluția sa numerică sau sub alte aspecte, în perioada dată. Durata medie de viață, ca și volumul unei populații, reacționează în mod semnificativ la

schimbările social-economice (locuință, alimentație) și culturale (igienă, obiceiuri)¹⁷⁰.

În ceea ce privește mortalitatea, se pot distinge mai multe aspecte specifice, în funcție de grupa de vârstă la care se referă. Pentru purtătorii mormintelor tumulare cu ocră, ale căror serii au fost studiate antropologic, prezentăm datele demografice în tabelele și graficele din *Anexa 2*. Pentru scheletele menționate, redăm o serie de aspecte privind mortalitatea pe categorii de vârstă și sexe.

1. *Mortalitatea infantilă*

În primul rând, este necesar să distingem factorii care o influențează, ceea ce face posibilă existența pe baza lor, a două categorii:

a) mortalitatea infantilă endogenă, care este determinată de factori interni, materni. Aceasta poate fi arareori modificată;

b) mortalitatea infantilă exogenă, produsă de acțiunea factorilor externi (nivelul cunoștințelor sanitare și cel cultural, alimentație etc.). Asupra ei se poate interveni, reducându-se odată cu creșterea nivelului de civilizație.

O altă clasificare este impusă de vârsta la care a survenit decesul, fiind vorba de o mortalitate neonatală atunci când copilul a murit în intervalul de 0-28 zile de la naștere sau postnatală (în perioada cuprinsă între 28 de zile și 364 de zile)¹⁷¹.

În perioada veche, există diferențe între diverse epoci. De exemplu, în *Neolitic* mortalitatea infantilă era redusă pe teritoriul întregii țări (6-7%).

În ceea ce privește *purtătorii mormintelor tumulare cu ocră*, în seria de la Brăilița (jud. Brăila), din 17 schelete, 4 erau de copii, ceea ce indică o mortalitate de 20%, deci mai ridicată decât cea a seriilor neolitice.

Lipsa copiilor din seria de la Sultana nu credem că are o semnificație demografică, ea fiind datorată doar întâmplării.

Oasele unor indivizi de vârstă redusă sunt mult mai fragile și se degradează rapid¹⁷². Desigur, o mare importanță au factorii tafonomici, care determină o accentuare sau o diminuare a procesului de descompunere a cadavrelor și de păstrare a osemintelor. De exemplu, o umiditate accentuată și permanentă „*asigură*” o deteriorare rapidă a țesuturilor moi, dar și a oaselor. La fel se întâmplă și în cazul existenței unui sol cu aciditate accentuată.

S-a observat că mormintele de copii erau frecvent amplasate în alte locuri decât necropola obișnuită. J.G. Frazer, care a studiat o serie de populații aflate într-un stadiu de dezvoltare similar celor de care ne ocupăm, a constatat că ele obișnuiau să-și înmormânteze copiii în apropierea locuințelor, sau chiar sub ele. Acest fapt este susținut și de descoperirea în România a unor morminte de tipul celor menționate¹⁷³.

Se poate deci susține, având în vedere cele de mai sus, că seriile neolitice nu reflectă nivelul real al mortalității infantile, ceea ce face ca vârsta medie la deces să fie mult mai ridicată în cimitirele respective față de cele din *Epoca Bronzului*. De aceea, pentru seriile din perioada neolitică se consideră

semnificative doar datele privind vârsta medie la deces a subiecților care au depășit 20 de ani, care este relevantă și oferă informații obiective despre populațiile analizate.

2. Mortalitatea la *adolescenți*

În general, în necropolele *purtătorilor mornintelor tumulare cu ocră* de pe teritoriul României numărul unor astfel de indivizi nu este mare, iar mortalitatea acestei categorii de vârstă nu prezintă variații semnificative, în toate seriile studiate fiind mai mică decât cea a adulților. Totodată, ea se reduce simțitor comparativ cu cea a copiilor.

Acest fapt își are explicația în creșterea treptată a rezistenței organismului la factorii de risc, pe măsura avansării în vârstă, dinspre nou-născut către adult.

3. Mortalitatea la *adulți*

Probabilitatea mai mare la deces, este, de obicei, mai mare la femeii în timpul adolescenței, devenind și mai accentuată la vârsta adultă. Comparativ cu categoria matură, ponderea deceselor este mai mare la femeile adulte, scăzând apoi treptat către vârsta senilă. La bărbați, repartizarea deceselor la adulți și la maturi este mult mai echilibrată¹⁷⁴.

4. Mortalitatea la *maturi*

La Brăilița, mortalitatea cea mai mare a seriei aparține categoriei de vârstă matură (11 indivizi din totalul de 17). Patru dintre cei 11 au depășit vârsta de 50 de ani (2 bărbați și 2 femei)¹⁷⁵. O situație similară apare și în necropola de la Sultana, unde 4 din cei 5 indivizi aparțineau categoriei mature de vârstă. În general în seriile studiate, numărul indivizilor maturi decedați este cel mai mare, comparativ cu celelalte categorii de vârstă.

5. Mortalitatea indivizilor *longevivi*

Referitor la senili, se poate ușor observa că numărul lor era foarte redus. Desigur, potențialul biologic individual era intens utilizat, datorită condițiilor grele în care trăiau populațiile arhaice, ceea ce avea drept consecință reducerea substanțială a vârstei la care se producea decesul. Totuși ponderea lor este relativ echilibrată între cele două sexe. (la Smeeni-*Iamnaia* se observă că indivizii senili sunt două femei; la Stoicani și Glăvăneștii Vechi apare câte un individ, de sex masculin).

În general, în timpul *Epocii Bronzului*, mortalitatea la această grupă de vârstă este redusă, variind pentru întreg teritoriul României între 5,20% și 7,70%¹⁷⁶.

Din studiul repartiției lor pe sexe, reiese că o proporție mai mare de indivizi longevivi aparțineau sexului masculin. Desigur, mortalitatea mare a femeilor, datorată complicațiilor apărute la naștere sau post-natal reducea simțitor numărul lor în cadrul comunității. Însă, odată depășită perioada fertilă, cele rămase trăiau și ajungeau adesea la vârste înaintate.

O altă explicație a faptului amintit ar fi erorile determinate de obliterarea mai lentă a suturilor craniene în cazul scheletelor de femei. Acad. O. Necrasov a efectuat un studiu al fenomenului respectiv pe colecția Rainer din București, care conține circa 1000 de schelete provenind de la populații actuale, a căror vârstă, sex și cauză a decesului erau cunoscute. În urma studiului amintit au rezultat o serie de aspecte interesante:

1. Existența unei mari variabilități individuale în ceea ce privește viteza cu care are loc obliterarea suturilor;

2. Sinostozarea, în cazul craniilor masculine progresează mai rapid decât cea a indivizilor de sex feminin, ceea ce determină o „întinerire” a acestora din urmă. Desigur, cele mai mari dificultăți apar la vârstele cuprinse între 25-60 de ani deoarece, pentru stabilirea vârstei copiilor, adolescenților și parțial a celor de vârstă avansată criteriile suplimentare utilizate permit obținerea unor rezultate mai certe¹⁷⁷.

Proporția dintre sexe (sex ratio)

În general, indivizii de sex masculin sunt preponderenți, mai ales la categoria de vârstă matură. Datorită prezenței în mormintele colective cu copii a unei singure perechi de adulți sau maturi, se consideră că, în perioada la care ne referim, exista familia monogamă. Inventarul funerar nu indică un caracter războinic al acestor populații. Dată fiind prezența copiilor în unele necropole, considerăm că cimitirele comunităților la care ne referim aparțineau unor populații pașnice.

Speranța de viață

Are o mare importanță pentru cercetările demografice. Ea reprezintă un indicator sintetic, care cumulează nivelurile mortalității unei populații la toate categoriile de vârstă, într-o secvență limitată de timp¹⁷⁸. Calcularea lui se efectuează prin stabilirea speranței de viață la naștere (metoda Acsadi și Nemeskeri) în cazul seriilor care sunt relevante statistic, precum și prin cea a vârstei medii la deces pentru seriile mici.

În *Neolitic*, așa cum am amintit deja, valoarea speranței de viață este deviată, datorită absenței copiilor din necropole, ceea ce determină o creștere artificială a acesteia.

Când se au în vedere indivizii care au depășit 20 de ani, se pot observa totuși o serie de aspecte care diferențiază necropolele unele față de altele.

Fl. Burtănescu consideră, pe baza anumitor indicii arheologice, că este posibil să fi existat un tratament diferențiat pentru indivizii din „categoriile limită” de vârstă (bătrâni și copii) ceea ce face ca durata medie de viață calculată pentru populațiile *Iamnaia* de către S.P. Segheda, de 38,9 ani să fie mai mare față de cea calculată pentru Epoca Bronzului din România, de 22-30 ani¹⁷⁹.

Câteva concluzii

Se poate spune, pe baza datelor prezentate mai sus, că perioada existenței triburilor amintite se caracterizează printr-o mortalitate mare a copiilor, în special a celor de vârstă 0-7 ani. De asemenea, femeile, în perioada lor maximă de fertilitate (*juvenis* și *adultus*) au atins, de asemenea, un nivel ridicat al deceselor, datorate, în special, complicațiilor ivite la naștere sau la scurt timp după aceea.

Adolescenții au o pondere redusă, mortalitatea crescând la adulți și mai ales la maturi. Longevitatea populațiilor studiate nu era mare, puțini indivizi depășind vârsta de 50 de ani.

Coroborarea datelor referitoare la rata mortalității pe categorii de vârstă, ca și a informațiilor privind speranța de viață și proporția dintre sexe în necropole, permit conturarea unei imagini privind situația civilizațiilor de care ne ocupăm. Nivelul de igienă era scăzut, ceea ce înseamnă că, nu numai economic, ci și medical, existau cunoștințe mai puțin avansate. Desigur, fiind vorba de societăți în care ierarhia era deja structurată, starea sănătății subiecților care dețineau o poziție socială înaltă era diferită, dar nu în mod esențial, de cea a membrilor obișnuiți ai comunității, fiind în concordanță cu posibilitățile existente în epoca respectivă.

În perioada studiată, cu unele excepții, s-a observat o mărire constantă a duratei medii de viață, ca o consecință a creșterii treptate a nivelului de civilizație.

Cap. V

DATE ANTROPOLOGICE REFERITOARE LA POPULAȚIILE STEPICE DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Dat fiind că analizele antropologice efectuate pe schelete aparținând populațiilor stepice studiate au fost publicate, nu vom insista asupra detaliilor oferite de acestea. Vom prezenta numai caracteristicile generale ale indivizilor respectivi. Oricum, datorită spațiului tipografic redus, unele lucrări au fost publicate numai sub formă de sinteze, astfel încât nu apar datele individuale, ci doar trăsăturile definitorii ale seriei respective.

Arbănașu, Movila Bujoru, Grivișa, Liești, Serbeștii Vechi - din Câmpia Covurlui (jud. Galați)

Seria cuprinde indivizi aparținând populațiilor stepice purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră, datate în perioada Bronzului târziu. Două cranii masculine sunt ultradolicocran, respectiv ultradolicocefal cu tendință spre hiperdolicocranie, iar alte două sunt accentuat mezocrane. Pentru două cranii, pentru care s-a putut calcula indicele facial superior (M.22 Arbănașu și Grivișa T.1.M.1), s-a observat că ele se plasează în categoria fețelor ușor înalte, cu malarele destul de bine dezvoltate. Talia era înaltă pentru ambele sexe¹⁸⁰.

Brăilița, municipiul Brăila (jud. Brăila) (Pl. 12.2, 14, 17).

Seria are trăsături neomogene. Este reprezentată de forme protoeuropoide (*scheletele nr. 5, 7, 9-10, 12, 17*-varianta Crô-Magnon-*strictu sensu*) cu diferite grade de gracilizare (*indivizii nr. 7 și 9* au un grad mai accentuat de gracilizare a scheletului, în special a masivului facial), dar și altele, având afinități cu tipul mediteranoid (*scheletul feminin nr. 2*-cu influențe negroide).

Chersăcosu, com. Duda-Epurenii (jud. Vaslui)

Mormântul nr. 1 (Pl. 7) din tumulul investigat la aici conținea scheletul unui individ de sex masculin, în vârstă de 24-30 ani, cu caractere protoeuropoide¹⁸¹.

Mormântul nr. 2 din tumulul investigat la Chersăcosu conținea un schelet aparținând unui copil de 3-4 ani¹⁸².

Corlăteni-Dealul Stadole, com. Corlăteni (jud. Botoșani) (Pl. 1-2)

Individul din *mormântul nr. 1* era un bărbat, în vârstă de 30-40 de ani.

Nu dispunem de date antropologice referitoare la *mormântul nr. 2*.

Craniul individului din *mormântul nr. 3*, aparținând unui adolescent de 14-16 ani, este atribuit tipului antropologic Crô-Magnon, în varianta Brünn-Předmost¹⁸³.

Cotârgaci, com. Roma (jud. Botoșani)

Se consideră că tumuli nr. 1, 4, 5, 6 aparțin purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră. Datorită lipsei craniului, pentru *T.1.M.1* (bărbat de 22-25 ani) nu s-a putut stabili tipologia. Individul din *T.4 M.1* (bărbat peste 20 de ani) este protoeuropoid cu elemente nordoide, ca și cel din *T.6.M.2* (bărbat adult-25-30 ani). Individul din *T.5.M.1* era o femeie de peste 45 ani, iar cel din *T.6.M.1* un copil de 8-9 ani¹⁸⁴.

Gârceni, com. Gârceni (jud. Vaslui)

Din cele 4 schelete descoperite în situl amintit, 2 schelete de sex masculin s-au pretat analizei antropologice. Unul dintre ele avea afinități cu tipul mediteranoid, având și o talie mică (1590 mm). Cel de al doilea avea elemente comune cu unele schelete de la Valea Lupului și Smeeni. Nu s-au oferit însă informații suplimentare referitoare la indivizii cu care se aseamănă din seriile de schelete amintite.¹⁸⁵

Glăvăneștii Vechi, com. Andrieșeni (jud. Iași)

În seria amintită apar trăsături mediteranoide, unii indivizi având craniul înalț (*SIV M.3*). La craniul *SIM3* din seria amintită se remarcă existența unor influențe negroide, suprapuse peste trăsăturile mediteranoide amintite. Există și tipul protoeuropoid Crô-Magnon, în varianta Brunn-Předmost (*Mv I M.8*, *Mv. IV M.2b*). La unii indivizi apare și tipul protonordic¹⁸⁶.

Gurbănești (județul Călărași) (Pl. 5)

Dintr-un grup mare de movile funerare, s-au cercetat 3. Una dintre ele conținea 4 morminte cu ocră, o alta (Preasna) 21, iar cea de-a treia 6 înmormântări¹⁸⁷.

Scheletele de la Gurbănești au fost examinate sumar de către prof. Lebzelter, care a arătat că trăsăturile lor antropologice indică o populație heterogenă. Totuși, în unele cazuri, relativ reduse numeric, se remarcă prezența unor caractere mediteranoide¹⁸⁸.

Holboca, com. Holboca (jud. Iași) (Pl. 13, 15,16)

Seria de schelete de la Holboca cuprinde două tipuri antropologice diferite și reprezentate în proporții inegale.

Primul are craniul dolico- sau mezocran, cu înălțime mare sau mijlocie și două variante. Apare aici tipul protoeuropoid clasic (Crô-Magnon), aflat în diferite stadii de gracilizare (*M.35*-femeie, *M.22*-bărbat, *M.21*- adolescent). A doua variantă a tipului protoeuropoid este cea de tip Brunn-Předmost (*M.6*, *16*, 33).

Al doilea tip antropologic, reprezentat doar de individul din *mormântul nr. 17*, este hiperbrahican și se presupune că a avut afinități cu dinarozii dar, datorită absenței oaselor nazale, nu s-a putut face o atribuire certă a acestuia la categoria tipologică amintită¹⁸⁹.

Individul din *mormântul nr. 9*, care a fost atribuit *Culturii Catacombnaia*, ca și *scheletele nr. 17, 21-25, 28-30* (Pl. 3); *30, 36-37*, din același sit, a aparținut unui copil (*infans II*)¹⁹⁰.

Ripiceni, com. Ripiceni (jud. Botoșani)

În situl amintit au fost descoperite două morminte. Primul (*M.1*) conținea scheletul unui individ de sex masculin, în vârstă de 30-35 ani, cu caractere protoeuropoide, iar în cel de al doilea (*M.2*) fusese depus scheletul unui individ de 20-24 ani, probabil de sex feminin cu elemente mediteranoide¹⁹¹.

Smeeni, com. Smeeni (jud. Buzău)¹⁹²(Pl. 12.1)

Studiul antropologic efectuat pe scheletele din culturile *Iamnaia*, *Catacombnaia* și *Tei* a evidențiat o prezență predominantă a tipului protoeuropoid (variante estică, cu craniu dolico-mezocran masiv, având bune analogii în spațiul fostei Uniuni Sovietice. Existența unui tip leptoprosop având fața largă și fenozigie accentuată este similar cu cel al *scheletului nr. 6* de la Holboca.

În acest sit arheologic a fost analizată pentru prima dată în țara noastră faza mormintelor cu catacombă (*Catacombnaia*). Aici apar o serie de deosebiri față de populația precedentă, concretizate în existența unor brahicefali foarte moderați, care devin preponderenți, având asemănări cu mormintele de același tip din fosta Uniune Sovietică. Tot la aceste schelete apar unele elemente mongoliforme, în amestec cu trăsăturile protoeuropoide și mediteranoide. Astfel de caractere apar aici pentru prima oară pe teritoriul României¹⁹³.

Stoicani-Cetățuie, com. Foltești (jud. Galați)

În urma analizei antropologice efectuate pe seria amintită, s-a constatat că 4 indivizi erau de tip mediteranoid, având un aspect gracil. *M.1*, care măsoară 131 de cm, aparținând unui individ de sex feminin, în vârstă de 17-18 ani, atestă prezența unor mediteranoizi de talie foarte mică pe teritoriul țării noastre. Desigur apar și forme de tip protoeuropoid sau protonoric¹⁹⁴ Indivizii din mormintele 5 și 13 sunt atribuite de Fl. Burtănescu *Culturii Catacombnaia*.

Țirpești, com. Petricani (jud. Neamț)

Cei trei indivizi descoperiți în situl amintit sunt: *M.1* femeie, *M.2* bărbat, *M.3* femeie. După spectele relevante pentru stabilirea vârstei s-a putut estima că femeia din *M.1* avea 30-35 ani, bărbatul din *M.2* 25-35 ani, iar femeia din *M.3* 17-20 ani¹⁹⁵. Deși nu se face o încadrare tipologică, ci doar o clasificare și o comparație elocventă bazată pe tipul structural, reconstituirile grafice efectuate pe craniile celor trei indivizi de către Cantemir Rîșcuția și Dardu Nicolăescu-Plopșor (Pl. 9-11), ne arată existența trăsăturilor protoeuropoide la bărbat, a celor mediteranoide la femeia din *M.1* și a celor mediteranoide cu influențe negroide la cea din *M.3*.

Valea Lupului, com. Rediu (jud. Iași)

Există unii indivizi de tip protoeuropoid (*M.5* de tip Andronovo, *M.21* protoeuropoid în varianta Crô-Magnon cu elemente alpine, *M.24*, posibile elemente protoeuropoide), alții de tip nordic (*M.10*, *16* în amestec cu elemente mediteranoide – la *M. 16* exprimate prin talie (163 cm), *M.22* (Pl. 4b) este un nordic evoluat). Apar și schelete de copii (*M.12* – 2 ani, *M.18.A* infans I, *M.11* – 11-12 ani) dar și un adolescent (*M.14*)¹⁹⁶. *Mormântul nr. 11* este încadrat de Fl. Burtănescu în *Cultura Catacombnaia*.

Vânători, com. Vânători (jud. Galați)

În movila de la Vânători s-au descoperit 14 morminte. 3 dintre ele erau datate în *perioada de tranziție de la neolitic la Epoca Bronzului- Iamnaia târzie* (*M.10-11*, *13*), iar alte 7 la sfârșitul perioadei mijlocii a *Epocii Bronzului* (*M.2*, *4*, *6-9*, *14*). Alte 4 morminte aparțin perioadei migrațiilor. *Mormântul 10* conținea 6 indivizi: 4 copii (*infans I-4* ani, *infans I-5* ani, *infans II-7* ani, *infans II-9-10* și 2 adulți (o femeie de max. 25 ani și un bărbat de peste 40 de ani). Ambii indivizi, prin caracterele lor antropologice, au fost atribuiți tipului mediteranoid.

Mormântul 11 conținea scheletul unei femei senile (peste 65 ani), de tip protoeuropoid atenuat, cu elemente mediteranoide.

Mormântul 13 conținea un individ de sex masculin, în vârstă de 20-22 ani, de tip protoeuropoid atenuat.

Scheletul din *mormântul nr. 2* (Pl. 4a) (*Cultura Catacombnaia*) aparținea unui adolescent (17-18 ani), de sex masculin care, din punct de vedere tipologic, este un protoeuropoid atenuat.

Mormântul 4 - individ de sex masculin de vârstă matură (40-50).

Mormântul 6 (*Cultura Srubnaia?*) – adolescent (16-17 ani) de sex feminin. Tipologic se observă că predominante sunt trăsăturile mediteranoide.

Mormântul 7 – adult tânăr (20-21 ani), de sex feminin, de tip mediteranoid.

Mormântul 8 – individ de sex masculin adult (25-30 ani), cu un amestec de trăsături protoeuropoide și nordoide.

Mormântul 9 – adult I de sex feminin, probabil de tip mediteranoid.

Mormântul 14 (*Cultura Srubnaia?*) – adolescent (17-18 ani) de sex masculin, de tip protoeuropoid atenuat¹⁹⁷.

Din cele de mai sus, putem observa că, în general, populațiile purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocru erau macrodimensionate, deci aveau talie înaltă, craniu doliocran de toate nuanțele sau mezocran, cu înălțime medie. În rare cazuri, apar indivizi brahicefali. Calota are adesea forma elipsoidă sau ovoidă, mai rar pentagonoidă, birsoidă sau sfenoidă. Occipitalul este bombat și relieful cranian cel mai adesea pronunțat, mai ales la indivizii de sex masculin. Revenind la caracteristicile comunităților amintite, putem spune că ele aveau fruntea largă, masivul facial variabil (eurien, mesen, lepten), ca și nasul (forma mezină fiind totuși cea mai frecventă), cu orbite adesea cameconce, mai puțin frecvent mezoconce și rar hipsiconce. Malarele sunt mai mult sau mai puțin frontalizate, rar având o dispoziție intermediară. Fosele canine sunt aproape întotdeauna adânci sau mai puțin adânci. Bolta palatină este profundă, iar arcada dentară are formă

paraboloidă. Mandibula este destul de masivă, cu menton proeminent. De obicei, dinții au o abraziune accentuată, atingând mai puternic tuberculii mediani și anteriori la molarii superiori și tuberculii laterali și posteriori la molarii inferiori. Cariile nu apar foarte frecvent.

În ceea ce privește scheletul post cranian, se observă că relieful muscular este bine dezvoltat la nivelul oaselor lungi, chiar și la femei. Humerusul are, de obicei, o torsiune accentuată și o perforație olecraniană uni- sau bilaterală. Creasta interosoasă existentă între radius și cubitus este relativ bine conturată. Femurul are, adesea, o torsiune puternică, este platimeric și cu pilastru proeminent. Platimeria este corelată cu inserția accentuată a mușchilor marele fesier, vasul extern, adductorul mare. Tibiile sunt aproape mereu platicnemice, cu platourile puternic retroversate, cel lateral fiind orientat în mod evident către exterior. Fațetele de articulație cu astragalul apar aproape întotdeauna la marginea antero-inferioară atibiilor, indicând obiceiul populațiilor studiate de a se odihni în timpul repausului în poziție "ciucită". Toate aceste caracteristici trebuie puse în legătură cu viața semi-nomadă a populațiilor la care ne referim.

Din punct de vedere tipologic, *purtătorii mormintelor tumulare cu ocră*, atât cele *Iamnaia*, cât și cele *Catacombnaia*, aveau un fond preponderant protoeuropoid, ușor atenuat, dar și numeroase elemente nordoide. Influențele mediteranoide apar mai adesea la indivizii de sex feminin¹⁹⁸. De exemplu, individul din *mormântul nr. 5* de la Valea Lupului, care este un protoeuropoid Crô-Magnon în varianta Andronovo, avea caracteristici foarte arhaice. Acesta indică existența unor conexiuni antropologice cu unele populații din Asia Centrală (Kazahstan-ținutul Minusinsk), unde această variantă este foarte bine conturată și reprezentată¹⁹⁹.

La sfârșitul *Epocii bronzului*, când încă se remarcă existența unor populații *purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră*, în siturile arheologice de la Arbănașu, Movila Bujoru, Grivița, Liești și Șerbești (jud. Galați), se păstrează aceleași caracteristici antropologice ale populațiilor amintite. Indivizii respectivi sunt de tip dolico-mezocefal înalt, având unele afinități cu indivizi de la Holboca. Tipul Nordic, bine reprezentat în siturile amintite, similar celui din teritoriile nord-pontice, este posibil să fie de origine alogenă, dar, în același timp, poate proveni și dintr-o evoluție locală, dat fiind că tipul respectiv apare în populația autohtonă încă din perioada neolitică. Relativa gracilizare, remarcată mai ales la nivelul masivului facial, se poate datora metisajului cu tipul mediteranoid, care exista în țara noastră încă din neoliticul timpuriu (*Cultura Criș*)²⁰⁰. Nu trebuie însă omisă aici nici necropola de la Trușești-Țuguieta, încadrată în *Cultura Noua*, din *Bronzul Târziu*, care cuprinde un număr de 127 indivizi. Din punct de vedere tipologic, protonordicii sunt predominanți, de obicei în amestec cu protoeuropoizi. Elementele mediteranoide sunt slab reprezentate. Ca talie, indivizii aparțineau categoriei înalte, în special cei de sex masculin. Prin caracteristicile sale antropologice, se consideră că această necropolă era o enclavă aparținând populațiilor *purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră* (probabil de tip *Srubno-*

Hvalinsk). Acest fapt nu trebuie să ne surprindă, dat fiind că, în zonă, există o documentare certă asupra prezenței unor astfel de comunități²⁰¹.

Cap. VI

DATE COMPARATIVE ȘI ANALOGII

Pe baza datelor pe care le avem la dispoziție, referitoare la populațiile *purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră* de pe teritoriul României, se poate spune că, așa cum afirmau Olga Necrasov și Maria Cristescu, ele aparțineau „*la masa protoeuropoidă ce a persistat în zona mijlocie a estului european în epoca paleometalică, extinzându-se și în Siberia de sud-vest*”²⁰². Autoarele amintite arată că seria de la Holboca, de exemplu, prezintă asemănări cu purtătorii *culturilor Iamnaia, Catacombnaia și Srubnaia*, dar și cu cei ai culturilor *Andronovo* sau *Afanasiovo* din regiunile Minusinsk și Kazachstan. Diferențele se constată mai ales în ceea ce privește lărgimea masivului facial, a craniului și a frunții. Chiar dacă este posibil ca datele pe care le redăm în continuare să fie încă perfect valabile, considerăm util să prezentăm în cifre, deosebirile amintite, așa cum au fost ele publicate de autoarele de mai sus.

Tabelul nr. 2 - Date comparative ale scheletelor de la Holboca, redată comparativ cu purtătorii ai culturilor *Iamnaia, Srubnaia și Catacombnaia* de pe Niprul Mijlociu și Volga Inferioară (adaptat după Olga Necrasov și Maria Cristescu, 1957).

Dimensiuni absolute și indici	Seria de la Holboca	Seriile din zona Niprului Mijlociu	Cultura <i>Iamnaia</i> de pe Volga Inferioară	Cultura <i>Srubnaia</i> de pe Volga Inferioară	Cultura <i>Catacombnaia</i> de pe Volga Inferioară
g-op	19,25	19,30	18,99	19,09	18,15
eu-eu	13,75	14,10	14,14	14,18	14,85
ba-b	14,00	14,01	13,63	13,52	14,20
n-ba	11,95	10,65	10,83	10,49	9,90
ft-ft	9,90	9,84	9,73	9,68	9,97
pr-ba	9,95	10,29	10,30	10,22	9,00
zy-zy	12,92	13,62	14,22	13,83	13,86
n-pr	6,96	7,05	6,93	6,92	6,86
n-sn	5,24	-	-	-	5,10
al-al	2,40	-	-	-	2,36
mf-ek	4,30	-	-	-	3,86
înălțimea orbitei	3,30	-	-	-	3,13
unghiul frontal	73,83	80,50	79,20	81,30	87,50
unghiul facial	88,00	85,30	85,00	85,10	90,00
indicele	71,52	73,00	74,60	74,30	81,71

cefalic					
indicele vertico-longitudinal	71,14	72,30	71,80	71,30	78,60
indicele vertico-transversal	100,47	99,10	97,90	95,60	98,10
indicele fronto-transversal	72,83	69,70	69,90	68,30	64,25
indicele de proeminare a feței	93,47	96,50	95,50	96,30	90,90
indicele facial	54,10	51,20	48,90	50,70	49,56
indicele nazal	45,43	49,50	49,60	46,50	46,60
indicele orbital	75,23	80,40	76,30	78,90	78,33

Stabilirea analogiilor pe care le au diverse serii sau schelete reprezintă o componentă importantă a studiilor de antropologie privitoare la populațiile vechi. Acest fapt are un rol semnificativ în interpretările referitoare la cimitirele sau mormintele analizate, deoarece permite stabilirea unor corelații pe spații mai vaste, facilitând uneori lămurirea unor aspecte ale deplasărilor de populații sau a direcției de mișcare a anumitor comunități.

Ele sunt de un real folos, mai ales atunci când contextul arheologic nu oferă informații prea clare.

În cele ce urmează, vom prezenta rezultatele comparațiilor efectuate între seriile și scheletele studiate în lucrarea de față și indivizi provenind din alte necropole sau morminte izolate.

Brăilița

Caracterele antropologice ale populației studiate se aseamănă prin fondul protoeuropoid, mai mult sau mai puțin gracilizat, cu seriile de la Glăvăneștii Vechi, Stoicani-Cetățuie și Corlăteni. Ca diferențe, la fel ca și la Stoicani, se observă, pe lângă fondul protoeuropoid, un amestec al acestuia cu trăsături mediteranoide și cu influențe îndepărtate de tip negroid, acestea din urmă concretizate prin mărirea indicelui nazal, ce poate ajunge până la camerinie, precum și prin frecvența mezognatismului alveolar. Elementele mediteranoide se presupune că au origine autohtonă, dată fiind structura antropologică a triburilor neolitice din *Cultura Gumelnița*, a cărei arie de răspândire cuprindea și zona Brăilei de astăzi, unde s-a descoperit necropola de la Brăilița²⁰³.

Cîmpia Covurlui

Seria amintită prezintă analogii cu scheletele de la Holboca, mai ales în ceea ce privește tipul nordic²⁰⁴.

Corlăteni-Dealul Stadole, Glăvăneștii Vechi, Stoicani-Cetățuie

Indivizii din seria amintită, ca și cei de la Glăvăneștii Vechi și Stoicani Cetățuie, au analogii în necropolele de la Holboca și Brăilița²⁰⁵. Individul din *mormântul nr. 1* de la Corlăteni se aseamănă prin caracteristicile sale și cu mormintele de la Ploiești-*Triaj* (Pl. 6). Acesta avea cutia craniană foarte îngustă și alungită, cu fruntea teșită puțin și având o talie de 1,80 m. Acest tip antropologic are asemănări cu prima grupă de doliocrani definită de Vallois în cadrul descoperirilor din Orientul Apropiat. De asemenea, el apare foarte des în zona Mării Caspice, sau în nordul Iranului, fapt pentru care a fost denumit iranic nordic sau proto-iranian-caspic²⁰⁶.

Cotîrgaci

Scheletele studiate în această serie prezintă similitudini cu cele de la Glăvăneștii Vechi, Stoicani și Holboca²⁰⁷.

Smeeni

Autoarele analizei antropologice, Olga Necrasov, Maria Cristescu și Serafima Antoniu subliniază asemănările existente între seria amintită și cele de la Holboca și Brăilița, mai ales prin prezența tipului protoeuropoid dolico-mezocelal masiv. De asemenea, se remarcă analogiile pe care scheletele de la Smeeni le au cu necropolele din sudul fostei Uniuni Sovietice. Totodată, se remarcă existența trăsăturilor mongoliforme, chiar „puțin accentuate” care apar pentru prima oară în țara noastră în *Epoca Bronzului*²⁰⁸.

Sultana

Pentru indivizii respectivi, populațiile cu care au cele mai multe trăsături antropologice comune sunt comunitățile stepice. Considerăm necesar să evidențiem în seria amintită, prezența unui brahicran, situat aproape de limita cu mezocrania. Indivizii cu astfel de caracteristici nu apar frecvent la populațiile respective, însă sunt documentați pe teritoriul României la alte triburi provenind din spațiul nord-pontic, cum sunt cele de tip *Catacombnaia*. După tipologie, se poate spune că comunitatea căreia i-au aparținut indivizii de la Sultana era amestecată cu cea locală, fapt relevat de prezența caracterelor mediteranoide care apar pe două schelete. Deci, putem deduce că ea era stabilită în zona amintită de o perioadă mai îndelungată, astfel încât a fost posibil ca descendența să manifeste trăsături provenind de la două sau mai multe tipuri antropologice.

Tîrpești

Două din cele trei schelete din seria la care ne referim au caractere europoidale, în timp ce al treilea prezintă și os erie e caractere „grimaldoide”. Toți

indivizii respectivi se încadrează tipul obișnuit al păstorilor semi-nomazi, *purtători ai mormintelor tumulare cu ocru*²⁰⁹.

Cap. VII

UNELE CONCLUZII

1. Structura antropologică

Tipurile antropologice reprezintă o clasificare importantă a indivizilor umani, dat fiind că, mai ales în perioadele vechi, acestea au apărut și au evoluat în anumite secvențe temporale și regiuni. Folosind una astfel de criteriu se poate stabili o corelație între zonele de origine, direcțiile de deplasare ale comunităților arhaice și gradul de amestec între populații diferite.

Mediterraneanii reprezintă, în perioada neolitică tipul predominant, care a fost identificat pe teritoriul României. Aceștia au apărut încă din neoliticul timpuriu, în *Cultura Criș*.

În legătură cu originea mediteranoizilor, care au ponderea cea mai mare în populațiile neolitice din Muntenia ca, de altfel, în întregul spațiu carpato-balcanic, există două ipoteze: una susține că este posibil ca ei să fi provenit dintr-un fond local, care ar fi trăit pe aceste teritorii în *Paleoliticul Superior* și în *Mezolitic*. Conform celei de-a doua, tipul menționat a venit în regiunea Balcanică prin migrație dinspre zona circum-mediteraneană.

În favoarea primei ipoteze, pentru teritoriul țării noastre pledează doar craniul epipaleolitic de la Ostrovul Corbului, care are elemente paleomediterrane. O serie de argumente indirecte se constituie însă în favoarea ideii enunțate mai sus. Acestea sunt:

1. Descoperirea la Dolni Vestonice (Moravia) a unei forme mediterane din *Paleoliticul Superior* și la Vasilievka I în Ucraina a unor indivizi din *Mezolitic* cu trăsături similare.

2. *Optimul climatic* din *Neolitic*, indicat în România și prin prezența în Marea Neagră a speciei de pește stenoterm *Aurata aurata*, a creat condiții pentru o gracilizare treptată a elementelor vechi paleomediterrane.

La constituirea puternicului fond mediteranoid din *Neolitic* au contribuit și influențele venite din lumea egeo-anatoliană. O serie de obiecte din morminte erau lucrate din valve de *Pectunculus* și *Spondilus*, specii care lipseau în perioada respectivă din Marea Neagră, dar erau prezente în Marea Mediterană și în Marea Egee.

Se poate deduce deci că, nici cea de-a doua ipoteză, anume cea a deplasărilor de populații dinspre sud, nu poate fi neglijată, mai ales că în unele necropole se manifestă antropologic unele influențe negroide (*M.4* de la *Dridu-Cultura Gumelnița*).

De altfel, așa cum susțineau C. Maximilian și I. Popovici, România este inclusă, cel puțin în parte, în marele areal de difuziune a tipului mediteranoid. Ea constituie o punte de legătură între populațiile bazinului mediteranean și valurile meridionale ajunse în stepele pontice și Europa septentrională²¹⁰.

Protoeuropoizii, care la noi ocupă locul doi ca pondere, sunt considerați a fi descendenți ai formelor de tip Crô-Magnon sau Přebmost din *Paleoliticul Superior*, cu o gracilizare mai mult sau mai puțin accentuată. Acestea sunt documentate prin descoperirea de la Cioclovina și prin cele date în perioada *Mezolitică*²¹¹.

Subliniem aici faptul că, indivizii din populația locală care aparțineau acestui tip antropologic, probabil și datorită condițiilor climatice propice din timpul *Neoliticului*, și-au atenuat treptat caracterele arhaice.

Referitor la populațiile stepice pătrunse în România din teritoriile nord-pontice, s-a constatat că, tipologic, acestea erau reprezentate de o componentă protoeuropoidă puternică, având caractere mai arhaice decât cele existente pe teritoriul României în perioada *Neolitică*²¹². În ceea ce privește trăsăturile specifice tipului mediteranoid, prezența lor în număr redus la scheletele respective constituie un indiciu important în stabilirea gradului de metisaj al populațiilor alogene cu cele locale. Dacă în seriile de populații stepice de curând stabilite în teritoriile extracarpătice mediteranoizii lipseau aproape total, în cele care intraseră de mai multă vreme în contact cu autohtonii, prezența lor se face mai intens simțită, mai ales la indivizii de sex feminin. Un exemplu bine cunoscut este cel al cimitirului de la Brăilița, unde, pe lângă protoeuropoizi, au apărut două schelete de sex feminin aparținând tipului mediteranoid, într-un caz cu influențe negroide (nas camerin și mezognatism accentuat)²¹³. Acestea ar fi putut aparține fie populației locale, fie unor elemente antrenate din arealul culturii Tripolie de pe teritoriul Republicii Moldova și al Ucrainei, unde existau mediteranoizi²¹⁴.

De obicei, craniile purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră aveau un indice cefalic accentuat doliocran dar ajungea, în unele variante, până la mezocranie sau, în mod excepțional, chiar până la brahicranie (în Muntenia: la Sultana, *M.3*; în Moldova: la Stoicani, Glăvăneștii Vechi)²¹⁵. Relieful cranian era dezvoltat, mai ales la bărbați. Masivul facial era adesea înalt și îngust. Statura era de obicei înaltă sau foarte înaltă, față de media mijlocie a populațiilor din perioada precedentă.

Tipologic, alături de protoeuropoizi și mediteranoizi, în triburile respective erau prezenți protonordici sau nordici²¹⁶. Apariția tipurilor respective este considerată a fi o succesiune de etape prin care protoeuropoidul arhaic a evoluat către formele actuale. De asemenea, este posibil ca varianta Brunn-Přebmost atenuată în epoca neolitică față de prototipul din *Paleoliticul Superior*, să fi fost cea care a inițiat evoluția către nordicul actual²¹⁷.

Se poate spune că, așa cum am menționat deja, aceste comunități se deosebeau evident de fondul neolitic existent pe teritoriul României, prin faptul că tipurile protoeuropoide nou venite aveau caractere mai arhaice față de cele locale, care erau mai atenuate.

Fenomenul brahicefalizării, care a fost identificat și la unii indivizi din necropolele populațiilor stepice este cunoscut la populațiile din România încă din *Neoliticul timpuriu*, în cimitirul de la Gura Baciului, unde a fost identificat pe *scheletul nr. 2*²¹⁸. Brahicefalizarea s-a manifestat mai intens la indivizii de sex

feminin, așa cum se remarcase și din *Eneolitic*, pe scheletele din necropola de la Dridu, dar și în cele de la Căscioarele, pct. *D'ăia Parte* și Chirnovi, pct. *Șuvița Iorgulescu*, toate aparținând *Culturii Gumelnița*²¹⁹.

În *Epoca Bronzului*, în paralel cu pătrunderi ale altor populații stepice, au început să vină dinspre spațiile nord-pontice comunitățile din *Cultura Catacombnaia* care, în urma analizelor antropologice efectuate, au evidențiat o puternică componentă brahicefală. Astfel de elemente au fost descoperite și la Smeeni (*M.1, 23*) în mormintele atribuite culturii amintite²²⁰. În *Bronzul Mijlociu* apar o serie de brahricrani și în arealul *Culturii Monteoru* (Sărata Monteoru, Cândești), aceștia fiind însă rezultatul metisajului care a avut loc între populațiile locale și cele provenind fie din spațiul transilvănean (*Cultura Otomani*) fie din cel nord-pontic și aparținând *Culturii Catacombnaia*, unde ei erau bine reprezentați. Pentru ultima variantă pledează și unele aspecte ale ritualului funerar²²¹.

Acad. O. Necrasov, care a efectuat un studiu comparativ între variația indicelui cefalic din Muntenia, Moldova și Transilvania, din *Neolitic* și până în zilele noastre, a evidențiat faptul că, în primele două provincii istorice, chiar dacă a existat într-o proporție ușor decelabilă, brahicefalizarea nu a avut aceeași intensitate ca pe teritoriul Transilvaniei. Explicațiile cele mai plauzibile sunt date de influența destul de puternică a purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră în zona extracarpatică, aceasta având drept consecință reducerea indicelui cefalic, concomitent cu prezența unor elemente brahicefale în *Cultura Otomani* din Transilvania, care au determinat o creștere a intensității fenomenului studiat²²².

Ca o concluzie generală la cele afirmate mai sus, se poate spune că, populațiile stepice ale căror pătrunderi au avut loc în valuri succesive, au dus la o creștere a ponderii elementelor nordice și protonordice, dar și a celor protoeurpoide. Ele, au stat la baza tendinței de reducere a indicelui cefalic la nivelul întregii regiuni extracarpatică dar, cu toate acestea, fenomenul brahicefalizării, care începuse în *Neoliticul Mijlociu* se manifestă, fiind mai evident la craniile aparținând unor indivizi de sex feminin.

2. Paleopatologie

Dintre afecțiunile care au putut fi identificate, ponderea cea mai mare revine celor de tip reumatic. Acestea s-au manifestat în principal prin apariția spondilartrozelor în diferite regiuni ale coloanei vertebrale. Uneori, reumatismul este identificat datorită existenței exostozelelor nu numai la nivelul coloanei vertebrale, ci și al oaselor lungi.

În mod frecvent, se întâlnesc nodulii cartilajinoși (Schmorl), hernia de disc, tasările, sau alte aspecte patologice decelabile pe vertebre.

Un număr semnificativ de indivizi prezintă urme provenind de la traumatisme vindecate sau fracturi (localizate fie la nivelul craniului, fie pe scheletul post-cranian). Unele lovituri se datorează probabil conflictelor dintre comunități sau din interiorul lor. Acest fapt nu exclude însă și posibilitatea apariției lor ca rezultat al unor vătămări accidentale.

Cariile lipsesc aproape cu desăvârșire la seriile provenind de la populațiile purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră, care erau constituite din triburi de păstori, cu un regim alimentar bogat în produse lactate. În unele cazuri însă, apare paradontoza, iar în mai mică măsură, se manifestă procesele infecțioase sau granuloamele.

Este important să subliniem aici și apariția, pentru prima dată în țara noastră a unor indivizi pe craniul cărora s-au efectuat trepanații, la Decea Mureșului și Holboca.

Adaptările funcționale identificate pe oase au apărut ca urmare a solicitării mai intense a unor segmente ale scheletului, putând reprezenta uneori indicii prețioase pentru stabilirea unor caracteristici ale populației analizate. De exemplu, fațetele orientale existau adesea la comunitățile arhaice, care obișnuiau să se relaxeze stând în poziție „*ciucită*”.

Alte modificări de ordin funcțional erau: perforația olecraniană a humerusului, torusul mandibular, palatin, auricular și occipital, meplatul, mezognatismul și progantismul. Toate au contribuit la integrarea fiecărui subiect în mediul său ambiant, care îl modela permanent, prin solicitările pe care i le impunea. Statutul social (ocupațional) avea, de asemenea, o contribuție importantă în acest sens, în principal prin modelarea reliefului muscular individual, în concordanță cu activitățile desfășurate.

Toate aspectele patologice, reprezintă un indicator care permite caracterizarea comunităților analizate, atât din punct de vedere economic, cât și al nivelului general de igienă și sănătate.

3. Paleodemografie

Prin efectuarea unor comparații privind aspectele demografice au putut fi evidențiate o serie de aspecte interesante referitoare la comunitățile menționate.

La populațiile neolitice și parțial la cele purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocră, media de viață atinge valori destul de ridicate pentru perioadele respective, fiind însă vorba de o creștere artificială, datorată lipsei sau rarității înmormântărilor de copii, cadavrele lor fiind, în unele cazuri, supuse unor practici diferite față de cele ale adulților.

Odată cu *Epoca Bronzului*, durata medie de viață înregistrează o scădere bruscă, prin apariția în cimitire a numeroase morminte aparținând unor indivizi de vârstă *infans I* sau *II*.

Pentru categoria de vârstă a adolescenților, rata mortalității nu a suferit schimbări semnificative. La adulți și maturi se observă unele diferențieri, determinate de sexul, dar și de vârsta indivizilor. Astfel, în perioada fertilă din adolescență și vârsta adultă, mortalitatea era mare în rândul femeilor, probabil datorită complicațiilor ivite la naștere și a condițiilor precare de igienă. După depășirea ei, se remarcă o creștere a mortalității la bărbați, spre deosebire de femei, care tind să trăiască până la vârste destul de avansate, ele având ponderea în categoria de vârstă *senilis*.

Durata medie de viață a înregistrat un decalaj evident între perioada preistorică și cea actuală, constatându-se că ea reacționează în mod semnificativ la schimbările social-economice (locuință, alimentație) și culturale (igienă, obiceiuri)²²³.

Din informațiile existente, se poate deduce că durata medie de viață, cu valori mai ridicate în *Neolitic*, se reduce semnificativ la începutul *Epocii Bronzului*.

Referitor la proporția existentă între cele două sexe, se poate observa că, în general, în perioada de care ne ocupăm în prezenta lucrare, ponderea femeilor și bărbaților era destul de echilibrată. De aceea, se consideră că comunitățile cărora le-au aparținut necropolele au avut un caracter pașnic.

Din punct de vedere al evoluției demografice, populațiile studiate s-au înscris în limitele specifice epocii studiate, determinate de aspectele economice și cele impuse de cadrul natural.

-
- ¹ Wolski, Nicolăescu-Plopșor 1968, p. 302.
- ² xxx *Monografie geografică* 1960, p. 260, 289.
- ³ Pentru informații suplimentare privind variațiile climei v. Cărciumaru 1982, p. 469-474; El Susi 1996, p. 174-178; Schuster 2004, p. 5-16.
- ⁴ Delev 1993, p. 46.
- ⁵ Roman 1989, p. 50.
- ⁶ Roman 1981, p. 242; 1985, p. 118; Petrescu-Dîmbovița 1995, p. 82.
- ⁷ Roman 1980, p. 13.
- ⁸ Roman 1981, p. 242.
- ⁹ Inițial, cultura *Cernavodă* a fost considerată ca fiind unică și având în evoluția sa trei faze, numerotate de la unu la trei. Cercetările ulterioare au evidențiat faptul că era vorba de fapt de trei culturi deosebite, aflate în succesiune cronologică după cum urmează: *Cernavodă I*, *Cernavodă III*, *Cernavodă II*. Pentru alte detalii referitoare la prima etapă de cercetare v. Berciu 1966, p. 132. Pentru modificările ulterioare v. Morintz, Roman 1968, p. 553-573; Harțușche 1972, p. 59-60; Hașotti 1997, p. 119-142.
- ¹⁰ Comșa 1987b, p. 67; Hașotti, Lăzurcă 1989, p. 47; Hașotti 1996, p. 288-289; 1997, p. 119 sqq.
- ¹¹ Comșa 1962, p. 53-85; 1987b, p. 50; Roman 1970, p. 559, 569; 1981, p. 243; 1989, p. 50; Hașotti, E. Lăzurcă 1989, p. 47.
- ¹² Roman 1964, p. 315; 1981, p. 243, 245.
- ¹³ Morintz, Roman 1968, p. 128.
- ¹⁴ Nestor, Zaharia 1968, p. 18; Roman 1996, p. 256-257.
- ¹⁵ Nestor, Zaharia 1968, p. 18; Morintz, Roman 1970, p. 560, 562, 569; Roman 1980, p. 15; 1996, p. 256-257; Petrescu-Dîmbovița 1995, p. 71.
- ¹⁶ Morintz, Roman 1968, p. 569-570; 1970, p. 557-569; Berciu, Morintz, Roman 1973, p. 398-402; Petrescu-Dîmbovița 1995, p. 71.
- ¹⁷ Comșa 1972, p. 72-74; Roman 1980, p. 15; 1986, p. 47.
- ¹⁸ Comșa 1978, p. 361. Pentru alte date privind aspecte arheologice ale culturii *Usatovo* pe teritoriul României, v. Comșa 1972, p. 72-75.
- ¹⁹ Comșa 1972, p. 72-74; Dinu 1974, p. 262.
- ²⁰ Morintz, Roman 1968, p. 554; Morintz 1978, p. 86, 97; Comșa 1987c, p. 121.
- ²¹ Roman 1964, p. 324; Merpert 1965, p. 14, 16, 20; Morintz, Roman 1968, p. 554; Dinu 1974, p. 262, 272; Comșa 1976, p. 33-44; Morintz 1978, p. 97.
- ²² Dinu 1974, p. 262; Roman 1976, p. 56.
- ²³ Necrasov 1982, p. 49; Necrasov, Cristescu, Botezatu, Miu 1990, p. 173-206.
- ²⁴ Roman 1996, p. 256-257.
- ²⁵ Roman 1983, p. 72.
- ²⁶ Schuster 2000, p. 361-370; 2003, 16-21; 2005, 90 sqq.
- ²⁷ Roman 1986, p. 29, 34, 38, 40-41, 45, 47; Burtănescu 1996, p. 245.
- ²⁸ Morintz 1978, p. 110; Zaharia 1990, p. 33.
- ²⁹ Schuster 1996a, p. 343.
- ³⁰ Leahu 1983, p. 195; Schuster 1996b, p. 148-149.

- ³¹ Oancea 1981, p. 43; Morintz 1978, p. 110; Leahu 1983, p. 181-182, 185; Schuster 1993, p. 200; 1996a, p. 342.
- ³² Leahu 1983, p. 184.
- ³³ Oancea 1982, p. 56.
- ³⁴ Leahu 1983, p. 184; Schuster 1993, p. 200.
- ³⁵ Oancea, Drîmbocianu 1978, p. 5.
- ³⁶ Harțuche 1972, p. 61-62; Șerbănescu, Trohani 1975, p. 538. Pentru detalii privind formarea complexului cultural *Noua-Sabatînovka-Coslogeni*, v. printre alții, Morintz, Anghelescu 1970, p. 373-415.
- ³⁷ Morintz 1978, p. 182.
- ³⁸ Florescu 1991, p. 14.
- ³⁹ Florescu 1991, p. 15; Petrescu-Dîmbovița 1995, p. 86.
- ⁴⁰ Petrescu-Dîmbovița 1988, p. 176; Gumă 1993, p. 137.
- ⁴¹ Comșa 1987b, p. 141-143.
- ⁴² Dumitrescu, Vulpe 1988, p. 74-75, 84; Petrescu-Dîmbovița 1995, p. 75.
- ⁴³ Dinu 1959a, p. 248.
- ⁴⁴ Comșa 1987a, p. 376-377.
- ⁴⁵ Rădulescu 1969, p. 23; 1973, p. 23.
- ⁴⁶ Dinu 1959b, p. 204.
- ⁴⁷ Necrasov, Cristescu 1957a, p. 108.
- ⁴⁸ Burtănescu 2002, p. 246-247.
- ⁴⁹ Comșa, Semuc 2005.
- ⁵⁰ Comșa, Semuc 2005.
- ⁵¹ Comșa 1987a, p. 376.
- ⁵² Dascălu 1994, p. 145; Burtănescu 2002, p. 113-114.
- ⁵³ Dinu 1959a, p. 252.
- ⁵⁴ Dinu 1959a, p. 252.
- ⁵⁵ Dumitroaia 2000, p. 106; Burtănescu 2002, p. 112.
- ⁵⁶ Berciu, Morintz, Ionescu, Roman 1961, p. 49-55.
- ⁵⁷ Burtănescu 2002, p. 288.
- ⁵⁸ Burtănescu 2002, p. 284.
- ⁵⁹ Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1990, p. 147-155.
- ⁶⁰ Bârzu 1989, p. 248-252.
- ⁶¹ Cantacuzino 1975, p. 27-43.
- ⁶² Burtănescu 2002, p. 284.
- ⁶³ Dinu 1959b, p. 251.
- ⁶⁴ Comșa 1982, p. 88, 90.
- ⁶⁵ Comșa 1987a, p. 369.
- ⁶⁶ Dinu 1959b, p. 204.
- ⁶⁷ Comșa 1982, p. 88.
- ⁶⁸ Dinu 1959b, p. 205.
- ⁶⁹ Brudiu 2003, p. 68.
- ⁷⁰ Brudiu 2003, p. 69.
- ⁷¹ Simache, Teodorescu 1962, p. 276.
- ⁷² Brudiu 2003, p. 55.
- ⁷³ Comșa 1987a, p. 369.

- ⁷⁴ Brudiu 2003, p. 68.
- ⁷⁵ Comșa 1987a, p. 374.
- ⁷⁶ Dinu, 1959a, p. 251.
- ⁷⁷ Comșa 1982, p. 88-89.
- ⁷⁸ Merlan, Burtănescu, Comșa 1999, p. 209.
- ⁷⁹ Burtănescu 2002, p. 110.
- ⁸⁰ Dinu 1957, p. 166-178.
- ⁸¹ Burtănescu 2002, p.122.
- ⁸² Comșa 1982, p. 88.
- ⁸³ Comșa 1987a, p. 374-376.
- ⁸⁴ Comșa 1982, 1982, p. 90. Pentru alte variante de culoare (și probabil model) al rogojinilor vezi, de ex. Comșa 1987a, p. 377.
- ⁸⁵ Pâslaru 1994, p. 30.
- ⁸⁶ Burtănescu 2002, p. 120.
- ⁸⁷ Brudiu 2003, p. 45-46; Burtănescu 2002, p. 119.
- ⁸⁸ Burtănescu 2002, p. 319.
- ⁸⁹ Ivanova 2003, p. 157-167.
- ⁹⁰ Ivanova 2003, 160-161.
- ⁹¹ Ivanova 2003, 161.
- ⁹² Ivanova 2003, p. 164-166.
- ⁹³ Kaiser 2003, p. 67-83, cu bibliografie; Fl. Burtănesu (2002, p. 289) menționează aceste practici existente în *Cultura Catacombnaia*.
- ⁹⁴ Dinu 1959a, p. 252. Fl. Burtănesu (2002, p. 289) menționează aceste practici existente în *Cultura Catacombnaia*.
- ⁹⁵ Haimovici 1964, p. 183, 186.
- ⁹⁶ El Susi 1996, p. 112-113.
- ⁹⁷ Hrișcu, Haimovici 1997, p. 642-644.
- ⁹⁸ El Susi, Burtănescu 2000, p. 257-263.
- ⁹⁹ Milcu., Maximilian 1967, p. 250.
- ¹⁰⁰ Necrasov, Cristescu 1957, p. 80; Harțuche 2002, p. 124-126.
- ¹⁰¹ Harțuche 2002, p. 125.
- ¹⁰² Harțuche 2002,, p. 292.
- ¹⁰³ Perianu 1988, p. 132.
- ¹⁰⁴ Perianu 1988, p. 132 și 135.
- ¹⁰⁵ Perianu 1989, p. 148
- ¹⁰⁶ Perianu 1989, p. 149.
- ¹⁰⁷ Necrasov, Cristescu 1957b, p. 80; 1973, p. 143; Necrasov 1979b, p. 64; Maximilian 1962, p. 651.
- ¹⁰⁸ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 15-16, 18, 22.
- ¹⁰⁹ Perianu 1989, p. 149.
- ¹¹⁰ Perianu 1988, p. 132.
- ¹¹¹ Perianu 1989, p. 153.
- ¹¹² Comșa A. 2002, p. 470.
- ¹¹³ Perianu 1988, p. 132 și 135.
- ¹¹⁴ Haas, Maximilian 1958, p. 139.
- ¹¹⁵ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 15.

- ¹¹⁶ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 16.
- ¹¹⁷ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 22.
- ¹¹⁸ Comşa A. 2002, p. 470.
- ¹¹⁹ Brothwell 1981, p. 120-123 + fig. 5.1, A și B; Ubelaker 1978, p. 72-74; Ortner, Putschar 1985, p. 95-97.
- ¹²⁰ Kovacs 1928-1932, p. 90-91.
- ¹²¹ Necrasov, Cristescu 1957a, p. 109.
- ¹²² Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 16-17, 20.
- ¹²³ Perianu 1988, p. 132.
- ¹²⁴ Perianu 1989, p. 153.
- ¹²⁵ Perianu 1989, p. 151.
- ¹²⁶ Perianu 1989, p. 153.
- ¹²⁷ Antoniu, Roșca-Gramatopol 1966, p. 52.
- ¹²⁸ Comşa A. 2002, *op. cit.*, p. 468.
- ¹²⁹ Fîru, Nicolăescu-Plopșor 1965, p. 193-195.
- ¹³⁰ Bălțeanu, Miu, Tudose 1989, p. 13, 16.
- ¹³¹ În articolul referitor la seriile de schelete pe care le analizăm aici, nu apar caracteristicile individuale, ci numai cele ale tuturor scheletelor, aceasta fiind o restricție determinată de spațiul redus oferit la vremea respectivă pentru publicarea unor astfel de studii.
- ¹³² Brothwell 1981, p. 154.
- ¹³³ Necrasov, Cristescu 1957b, p. 78.
- ¹³⁴ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 24.
- ¹³⁵ Perianu 1988, p. 132.
- ¹³⁶ Perianu 1989, p. 150.
- ¹³⁷ Brothwell 1981, p. 159.
- ¹³⁸ Perianu 1989, p. 150.
- ¹³⁹ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 16.
- ¹⁴⁰ Comşa A. 2002, p. 470.
- ¹⁴¹ Necrasov, Cristescu 1957a, p. 111.
- ¹⁴² Necrasov, Cristescu 1957a, p. 88.
- ¹⁴³ Perianu 1988, p. 132.
- ¹⁴⁴ Perianu 1989, p. 152.
- ¹⁴⁵ Brothwell 1981, p. 93.
- ¹⁴⁶ Gray 1994, p. 39.
- ¹⁴⁷ Brothwell 1981, p. 93.
- ¹⁴⁸ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 17.
- ¹⁴⁹ Antoniu, Roșca-Gramatopol 1966, p. 56.
- ¹⁵⁰ Brothwell 1981, p. 95.
- ¹⁵¹ Necrasov, Cristescu 1957a, p. 112-113.
- ¹⁵² Necrasov, Cristescu 1957a, p. 112-113..
- ¹⁵³ Perianu 1989, p. 151.
- ¹⁵⁴ Comşa A. 2005.
- ¹⁵⁵ Brothwell 1981, p. 95.
- ¹⁵⁶ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 22
- ¹⁵⁷ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 18.
- ¹⁵⁸ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 20-22.

- ¹⁵⁹ Necrasov, Cristescu 1957b, Tabelul nr. 1.
- ¹⁶⁰ Haas, Maximilian 1958, p. 140.
- ¹⁶¹ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 16-17.
- ¹⁶² Necrasov, Cristescu 1957a, p. 101. În textul analizei apare, în mod eronat, mențiunea că perforația olecraniană există la patru cubitusuri. Totuși, dat fiind că ea este plasată în text la sfârșitul descrierii caracteristicilor de la humerusuri, probabil că este vorba de o greșeală strecurată în timpul corecturii pentru tipar.
- ¹⁶³ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 20.
- ¹⁶⁴ Necrasov, Cristescu 1957b, p. 77.
- ¹⁶⁵ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 26.
- ¹⁶⁶ Necrasov, Cristescu 1957b, p. 113.
- ¹⁶⁷ Rișcuția, Nicolăescu-Plopșor 1964, p. 157-176.
- ¹⁶⁸ Haas, Maximilian 1958, p. 140.
- ¹⁶⁹ Firu 1963, p. 145-158; Brothwell 1981, p. 120.
- ¹⁷⁰ Caramelea, Nicolăescu-Plopșor, Maximilian 1963, p. 258.
- ¹⁷¹ Trebici 1982, p. 57.
- ¹⁷² Necrasov 1979c, p. 194; Necrasov, Botezatu, Feodorovici 1979, p. 15; Botezatu 1989, p. 227-228; Stan, Rus 1991, p. 19.
- ¹⁷³ Comșa 1974, 58, p. 113-156; 1988-1989, p. 27-30.
- ¹⁷⁴ Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1975, p. 104-111.
- ¹⁷⁵ Necrasov, Cristescu 1957b, p. 76.
- ¹⁷⁶ Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1975, p. 194.
- ¹⁷⁷ Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1975, p. 192, 196; Necrasov, Cristescu 1974, p. 157.
- ¹⁷⁸ Trebici 1982, p. 62.
- ¹⁷⁹ Miu 1996, p. 12; Burtănescu 2002, p. 245.
- ¹⁸⁰ Bălțeanu, Miu, Tudosie 1989, p. 16.
- ¹⁸¹ Comșa A. 2005.
- ¹⁸² Merlan, Burtănescu, Comșa 1999, p. 213.
- ¹⁸³ Haas, Maximilian 1958, p. 141, 143-144+tabele anexă; Comșa 1982, p. 86-87; Burtănescu 2002, p. 109-110.
- ¹⁸⁴ Perianu 1989, p.148-152.
- ¹⁸⁵ Florescu, Florescu M. 1959, p. 221-229; Necrasov 1964, p. 270-272; Burtănescu 2002, p. 146.
- ¹⁸⁶ Haas, Maximilian 1958, p. 141, 143-144+tabele anexă.
- ¹⁸⁷ Rosetti 1959, p. 791-816.
- ¹⁸⁸ Rosetti 1959, p. 813, nota 3.
- ¹⁸⁹ Necrasov, Cristescu 1957a, p. 112-113.
- ¹⁹⁰ Necrasov, Cristescu 1957a, p. 117.
- ¹⁹¹ Comșa A. 2002, p. 132, 468-470. Dintr-o regretabilă eroare, în textul publicat al analizei antropologice nu figurează tipul antropologic al individului de sex feminin.
- ¹⁹² Simache, Teodorescu 1962, p. 273-281.
- ¹⁹³ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 13-31.
- ¹⁹⁴ Haas, Maximilian 1958, p. 140, 143-144+tabele anexă; Burtănescu 2002, p. 134.
- ¹⁹⁵ Nicolăescu-Plopșor 1964, 2, p. 157-172.
- ¹⁹⁶ Antoniu, Roșca-Gramatopol 1966, p. 49-59.
- ¹⁹⁷ Brudiu 2003, p. 58.

-
- ¹⁹⁸ Necrasov, Cristescu 1962, p. 664; Necrasov 1979b, p. 63.
¹⁹⁹ Necrasov 1960, p. 415-429.
²⁰⁰ Bălțeanu, Miu, Tudose 1989.
²⁰¹ Necrasov, Cristescu 1968, p. 16; 1984, p. 34; Comșa A. 1998, p. 57-63; Petrescu-Dîmbovița, Florescu, Florescu M. 1999, p. 685.
²⁰² Necrasov, Cristescu 1957a, p. 115.
²⁰³ Necrasov, Cristescu 1957b, p. 81-83.
²⁰⁴ Bălțeanu, Miu, Tudose 1989, p. 17-18.
²⁰⁵ Haas, Maksimilian 1958, p. 141.
²⁰⁶ Haas, Maksimilian 1958, p. 142.
²⁰⁷ Perianu 1989, p. 154.
²⁰⁸ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 30.
²⁰⁹ Rîșcuța, Nicolăescu-Plopșor 1964, p. 172-176.
²¹⁰ Maximilian, Popovici 1961, p. 40.
²¹¹ Necrasov, Cristescu, Botezatu, Miu 1990, p. 175-176; Necrasov 1979a, p. 53.
²¹² Necrasov 1960, p. 422-423.
²¹³ Necrasov 1960, p. 423.
²¹⁴ Necrasov 1960, p. 423.
²¹⁵ Necrasov 1960, p. 423.
²¹⁶ Necrasov, Cristescu 1962, p. 663; Necrasov 1979b, 2, p. 63.
²¹⁷ Necrasov 1960, p. 423.
²¹⁸ Necrasov, Cristescu, Botezatu, Miu 1990, p. 177.
²¹⁹ Necrasov, Cristescu, Botezatu, Miu 1990, p. 197.
²²⁰ Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964, p. 27, Tabelul nr. 1.
²²¹ Florescu 1978, p.112.
²²² Necrasov 1979a, p. 61, 86 (Fig. 7.a) și 87 (Fig. 7.b).
²²³ Caramelea, Nicolăescu-Plopșor, Maximilian 1963, p. 258.

ANEXA I

Unele caracteristici ale monumentelor funerare aparținând populațiilor purtătoare ale *mormintelor tumulare cu ocru* de pe teritoriul României

Situl arheologic	Tip Necropolă	Nr. Schelete/sex	Forma gropii/ Amenașări	Ocru	Poziție schelet	Atribuire culturală
Ana-dalkioi	T	1	ovală	Grămăjoare de ocru la cap,umeri, picioare, pe fundul gropii.	Chircit moderat pe dreapta, prost conservat, cu mâna dreaptă spre bazin.	<i>Cultura Coslogeni:</i> Comșa 1976, p. 41; <i>Cultura Iamnaia:</i> Comșa 1978, p. 22, 25.
Arbă-nașu	T (T.78)	29	Unele gropi aveau podini sau acoperiș din băme, susținut de pari. În unele cazuri este posibil ca parii să fi servit doar la susținerea peretelui gropii. Alte gropi au formă dreptunghiulară cu colțuri drepte, rotunjite, sau cele de pe o latură rotunjite și cele de pe cealaltă drepte. O serie de alte gropi aveau formă trapezoidală.	Ocrul era depus în diverse locuri, cel mai adesea lângă, sau pe craniu.	Unele schelete erau în decubit dorsal, cu genunchii ridicați și mâinile pe lângă corp sau depuse în diverse poziții pe abdomen sau șolduri. Altele erau chircite pe partea stângă sau dreaptă.	21 morm. <i>Iamnaia</i> (1-4, 5-cenotaf, 7-8, 10-11, 14-16, 19-28), 2 cp.br. (17-18), 1 <i>sarmatic</i> (6), 1 <i>turanic</i> (9), 2 <i>moderne</i> , probabil sec. XIX (12-13), 2 fără apartenență culturală precizată (22, 29): Brudiu 2003, p. 39-45.

Baia-Hamangia	T		Stelă funcrară	A		<i>Cultura Coslogeni:</i> Comșa 1976, p. 38; <i>Cultura Iamnaua:</i> Comșa 1978, p. 20-21, 23.
		M.1	Dreptun-ghiulară	OR pe fundul gropii, în strat subțire și pe oase, urme intense.	ISPI	<i>Cultura Iamnaia:</i> Comșa 1978, p. 20-21, 23.
		M.2	Dreptun-ghiulară	OR pe fundul gropii, în strat subțire și pe oase, urme intense	ISPI	<i>Cultura Iamnaia:</i> Comșa 1978, p. 20-21, 23.
Baldovine ști						
M.6, 10- 11	-	-	-	-	-	<i>Cultura.</i> <i>Catacombnaia:</i> Burtănescu, 2002.
M.15	-	-	-	-	-	<i>Cultura Mnogoval.:</i> Degacev 1986, p. 127.
Bogonos	T	1	-	-	-	<i>Cultura Mnogoval.:</i> Dergacev 1986, p. 127.
Brăilița						
M.1 ¹	P	1 F		A	Chircit accentuat	<i>Cultura Foltești- Usatovo:</i> Harțuche 2002, p. 129.

¹ Tipurile și forma gropilor din neropola de la Brăilița sunt redată de către Nicolae Harțuche (2002, p. 115) într-un tabel statistic, fără a reda caracteristicile lor pentru fiecare mormânt. De asemenea, conform studiului antropologic efectuat de Olga Nccrasov și Maria Cristescu pe 20 de schelete descoperite la Brăilița, M.2, 5 și 7 apar ca aparținând populațiilor purtătoare ale mormintelor tumulare cu ocru. N. Harțuche (2002, p. 132). încadrează însă M.2 și 7 în *Cultura Cernavodă II*.

M.5	P	I M		OR pe tot scheletul, exceptând craniul. OR apare și pe fundul gropii.	ISPI	<i>Ibidem</i>
M.9	P	I				Harțuțc-Foltești-Usatovo:
M.10		I F	Groapă rectangulară, cu colțurile rotunjite.			<i>Cult. de stepă:</i> Harțuțc 2002, p. 134.
M.12		I M				<i>Cultura Foltești-Usatovo:</i> Harțuțc 2002, p. 129
M.13		?				<i>Ibidem</i>
M.14		I F	MR			<i>Ibidem</i>
M.17		I M				<i>Cult. de stepă:</i> Harțuțc 2002, p. 134. <i>C.Cat.:</i> Burtănescu, 2002.
M.18		I M				<i>Cult. de stepă:</i> Harțuțc 2002, p. 134.
M.19		I M				Harțuțc-Foltești-Usatovo.
M.20		I F				<i>Ibidem</i>
M.173				FO	IS. Brațul stâng îndoit din cot, cu palma mult sub bazin, iar mâna dreaptă întinsă pe lângă corp și cu palma parțial sub bazin.	<i>Cultura Mnogoval.:</i> Burtănescu, 2002.

M. 307						<i>Cult. de stepă:</i> Harțuche 2002, p.134. <i>Cultura Catacombaia:</i> Burtănescu 2002.
Casimcea	P	I M	Movilă cu <i> Cromlech</i> , groapă trapezoidală (Comșa 1978, p. 356-357).	Pe oase	Nu se cunoaște	<i>Cultura Iamnaia:</i> Comșa 1978, p. 24. <i>Cultura Sredni Stog II</i> Comșa 1999, p. 39. <i>Cultura Cernavodă III:</i> Dinu 1974, p. 271.
Chersăcosul	T	M.2-inf I. (3-4 ani)	Groapa acoperită pe axul lung cu o lespede de piatră cu urme vizibile de prelucrare . Avea formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite.	Pe calota craniană.	ISPCD	<i>Cultura Iamnaia:</i> Merlan, Burtănescu, Comșa, 1999 p. 209- 214.
Corlăteni- Dealul Stadole	T	3 M.1 mat. 30-40 ani, M.3 Adol. 14-16 ani N. Haas, K. Maksimilian, Antropo-	1 dreptunghiulară, cu colțuri rotunjite 2 dreptunghiulară 3 ovală	I A 2 mult ocru pe scheletul acoperit cu o împletitură 3 ocru pe corp și cap	1 CDMF 2 ISBLC 3 ISBLC	<i>Sf. per.de tranz. la ep.br. sau înc.ep. br.:</i> Comșa 1982, p. 92.

		logices- coe issle- dovanie..t abelc E.Comşa, Morminte cu ocru....p.8 7-90.				
Cotârgaci	T		Gropile sunt de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite, fără amenajări: Perianu 1989, p. 147.	Grămăjoare de ocru în gropi şi ocru pe oase		<i>T.1</i> , 4- 6 – mor- minte cu ocru; <i>T.2</i> Cultura Noua <i>T. 7, 8, 9</i> ep.br. Moscalu 1989, p. 117- 144; Perianu 1989, p. 147.
		<i>T.1-M.1</i> Masc. Adult 22-25 ani			<i>T.1.M.1</i> -ISPCS	Perianu 1989, p. 148.
		<i>T.4-M.1</i> masc., peste 30 ani		Oasele intens colorate cu ocru	<i>T.4, M.1</i> ISPCD	<i>Eadem</i> , p. 149.
		<i>T.5-M.1</i> 1 fem., peste 45 ani		Oasele colorate cu ocru	ISPCS	<i>Eadem</i> , p. 150.

		<p><i>T.6-M.1</i> 1 inf .II, 8-9 ani; <i>M.2</i> –1 masc., adult (25-30 ani); <i>M.3</i> 1 masc., peste 35 ani; Perianu 1989, p. 148-152)</p>		<p>Toate scheletele au oasele colorate cu ocru</p>	<p><i>T.6.M.1</i>-ISPCD <i>T.6.M.2</i>-ISPCD <i>T.6.M..3</i>-ISPCS</p>	<p><i>Eadem</i>, 1989, p. 150-151.</p>
<p>Gârceni 3 morm.</p>	P	<p>2 masc. 1?</p>	<p><i>M.2</i>-groapă simplă; <i>M.3</i>-? Inventarul funerar: o cataramă de os, un topor din piatră, 5 vârfuri de săgeată din silex; Florescu, Florescu 1959, p. 221-229. Burtănescu 2002, p. 146.</p>	FO	<p><i>M.2</i>-CSMG <i>M.3</i>-CD <i>M.4</i>-CS</p>	<p><i>M.2</i>-Cultura <i>Mnogoal.</i>: Dergacev 1986, p. 127; 3 morm.–Cultura <i>Mnogoal.</i>: Burtănescu 2002, p. 146.</p>

Glăvănești i Vechi ²	Haas, Maksi - milia n 1958, tabel anexă					
<i>T.I.M.8</i> 1949	1 masc. matur					
<i>T.I.M.(10)</i> 1950	1 masc. matur					
<i>M.I.M.11</i> 1949	1 masc. matur					
<i>IV M.2a</i> 1950	1 masc. matur					
<i>IV M.2b</i> 1950	1 masc. senil					
<i>SIMI</i> 1950	1 fem. juveni s					<i>Cultura Catacombnaia: Burtănescu.</i>

² Notațiile indivizilor au fost preluate după Haas, Maksimilian 1958, din tablele anexă.

<i>SI gr. IMM3 1950</i>	I fem. matur ă					
<i>SIIVM.4 1950</i>	I fem. juveni s					
<i>SVM2 1950</i>	I fem. juv.- mat.					
<i>I.14 1949/50</i>	I inf. II					
<i>S.IVM5 1950</i>	I inf. II					
Grivița- Galați						
	<i>T.314 -3 mor- minte (M.1- 2 popul ații migra t.)</i>	-	Groapă dreptunghiulară, în interior și rotundă la partea superioară.	Ocru pe latura de sud a gropii.	MR. Scheletul este posibil să fi fost întins pe spate, cu picioarele îndoite.	Brudiu 2003, p. 65.

	T.315 -4 morminte (M.1 sec. XI)	-	Inventar o cupă-M.2; M.3-fără inventar; M.4-groapă rectangulară, cu treaptă.	Ocru la mâini, pe bazin, la picioare și la cap-M.2.	ISPCR-M.2 M.3-scheletul nu s-a păstrat	M. 4 T.315 – <i>Cultura Iamnaia:</i> Brudiu 2003, p. 65; M.3.T.314, M.3.T.315 - <i>Cultura Iamnaia:</i> Burtănescu 2002, p. 120, 264.
Gurbănești	T M.7 M.9	M.7, M.9	Rectangulare, cu treaptă și acoperite cu bârne.	Ocru	CD	
Holboca	T	Analiza antropologică detaliată . Necrasov, .Cristescu, , 1957, p. 73-147.	Grupa I-morminte colective: 21-22; 23- 25; 33, 36. Nu aveau inventar. Grupa II-morminte individuale: 6 și 16.Primul avea o coastă de oaie și un vas cu toartă. Grupa III-morminte individuale (M. 9, 34- 35, 37, 43). Ca inventar aveau un vas așezat la cap sau la picioare, iar în <i>mormântul nr. 9</i> s-a găsit și o măciucă. Necrasov, Cristescu 1957, 73-74.	La mormintele colective scheletele erau acoperite cu puțin ocru roșu. La cele individuale, M.6 era acoperit, de asemenea, cu puțin ocru roșu. M.16 acoperit cu mult ocru roșu. La scheletele din gr. III era mult ocru in groapă, dar scheletul nu era vopsit. Erau puține urme de lințoliu.	La mormin-tele colective (gr. I) indivizii erau depuși pe spate pe un lințoliu, cu mâinile și picioarele în diverse poziții. La mormin-tele individuale (gr. II) scheletele erau CS. M.6 avea urme de lințoliu sub el. M.16 fusesse învelit probabil în lințoliu: s-au păstrat urme din el pe schelet și dedesubtul lui. La mormin-tele indivi- duale (gr.III) indivizii erau CD.	Toate morm colective (21-22, 23-25, 28-30), mormintele individuale nr. 9, 17, 36, 37- <i>Cultura Catacombnaia:</i> Burtănescu 2002, p. 279-289.

Liești	T	2-M.1 masc.	M.1 Dreptunghiu-lară, cu colțurile rotunjite	FO	MR	<i>Ep. Bronzului:</i> Brudiu 2003, p. 67.
Lișcoteanca						
M. 1, 4, 11						<i>Cultura Catacombnaia:</i> Burtănescu, 2002.
Movila Bujoru	T	2 masc. Cezarina Bălțeanu, Miu, Tudose, 1989 p. 13.		Ocru		
Piatra Frecăței			Inventar constând din trei inele de buclă de bronz. Comșa 1978, p. 21.		MR	<i>Per. timp. A ep.bronzului:</i> Comșa 1978, p. 21, 23.
Plenița	T	1	Rectan- gulară, acoperită cu bârne de lemn.	Bulgă- raș de ocru, aproape de umăr și urme de ocru pe craniu.	ISPC	Comșa 1976, p. 40.
		1	Groapa acoperită cu bârne de lemn.		Chircit pe dreapta	<i>Cultura Srubnaia:</i> Comșa 1976.
Ploiești- Triaj	T					

<i>M.3.T.1</i>		1	-	-	Chircit	<i>Ibidem</i> , p. 41-42.
<i>M.4.a,b</i> <i>T.1</i>			-	-	-	<i>Ibidem</i> , p. 42.
<i>M.20, 21</i>						
Prajeni	<i>Mov.</i> <i>I</i> <i>M.1</i> <i>M.2</i> <i>M.3</i>	<i>M.1?</i> <i>M.2?</i> <i>M.3-1</i>	Scheletul învelit într-o țesătură. În umplutura gropii s-au găsit, a adâncimi diferite, 3 grupuri de câte 7 cochilii de scoici.	<i>M.3</i> -mult ocru în umplutura și pe fundul gropii (praf și bulgări).	<i>M.1-MR</i> <i>M.2-MR</i> <i>M.3-</i>	<i>Cultura Iamnaia</i> : Burtănescu 2002, p. 128-129.
Ripiceni	T	<i>2-M.1</i> masc.; <i>M.2</i> fem.	" <i>Construcție cu cameră de intrare dreptun-ghiulară, cu colțurile rotunjite</i> ", acoperită cu bârne de lemn, dcasupra lor fiind pusă o rogojină din stuf și un strat de lut.	OR pe toate oasele ambelor schelete	<i>M.1-MR</i> <i>M.2-CS</i>	<i>M.2 – Cultura Iamnaia</i> : Burtănescu 2002, p. 131 și tabel anexă.
Satu Nou						
Seaca de Câmp	T	-	Rectan-gulară și mai mare sus, hexagonală și mai mică la bază, cu pcrți oblici, cu pari care susțineau un fel de acoperiș în două apc. Sub primul mormânt se găsește o zonă cu cenușă, care indică existența unui loc de	Bulgăre de ocru lângă umăr la <i>M.1</i> și urme de ocru pe craniu. Ocrul apare in cantitate mare pe partea dreaptă a schcletului. Comșa 1976, p. 39.	<i>M.1-ISPCC</i> <i>M.2-CD</i>	<i>Cultura Srubnaia</i> : Comșa 1976, p. 39.

			sacrificiu. Comșa 1976, p. 39. Individul din <i>M.1</i> avea o spirală din argint la cap.			
Smeeni		Pentru faza Iib bârne care acopereau camera mortuară.	Mormintele din faza I-gropi simple, dreptunghiulare (<i>M.5, 12, 14, 17, 19, 29</i>); faza Iia – morminte cu treaptă, rectangulară (<i>M. 15 și 21</i>). Scheletul din <i>M.15</i> a fost depus pe o rogojină faza II b morminte cu treaptă, cu camera mare superioară, ce a trepte și cea mică, inferioară, mortuară (<i>M. 8, 11, 13, 16, 18, 20, 24</i> , probabil 26); faza II-morminte cu catacombă, de formă ovală (<i>M.1, 23, 27-28</i>). Simache, Teodorescu 1962, p. 276-279.		Faza I-ISPI Faza Iia-achirciți (<i>M.15-CD, M.21-CS</i>) Faza Iib-CS pe un așternut; Faza III-scheletul de pus pe un așternut, întins pe spate, cu mâinile și picioarele în diverse poziții.	<i>Cele trei morn. T ei și cele cu catacombe-C. Coslogeni:</i> Comșa 1976, p. 40-41
<i>M.1, 23, 27- 28</i>						<i>Cultura Catacapmbnaia:</i> Dergacev 1986, p. 91

<i>M.15, 21</i>						<i>Cultura Sribnaia: Comșa, Les tombes tumulaires.... p.22</i>
Stoicani-Cetățuie						<i>Marea majoritate, exceptând M.5-Cultura Coslogeni: Comșa 1976, p. 41.</i>
<i>M.5</i>	T	1	Avea ca inventar un topor depus pe piept.	-	ISPCD	<i>Cultura Catacombnaia: Burtănescu 2002, p. 284.</i>
<i>M.7</i>	T	1	<i>M.7a: ca inventar s-au găsit fragmente ceramice. M.7b</i>		MR	<i>Cultura Catacombnaia: Comșa 1976, p. 41.</i>
<i>M.9</i>	T	3	-	Oasele vopsite cu ocru roșu.	Mormânt triplu, două fiind deranjate parțial <i>M.9a-CD, M.9b- CD, M.9c-CD</i>	<i>Ibidem.</i>
<i>M.10</i>	T	1	Ca inventar avea un topor-ciocan de piatră M.Petrescu-Dîmbovița, 1953, p. 121.	Ocru roșu sub craniu și un strat de ocru roșu sub schelet M.Petrescu-Dîmbovița, 1953, p. 122.	CS	Petrescu Dîmboviț, 1953, p. 121.
<i>M.11</i>	T	1	-	Urme vagi de ocru.	CDMF	<i>Ibidem, p. 124.</i>

M.12	T	1	Ca inventar avea un vas mic aproape de umărul drept.	Oasele vopsite cu ocru.	CD	<i>Ibidem.</i>
M.13	T	1	Nu are inventar	-	CFJ	<i>Cultura Catacombnaia: Burtănescu 2002, p. 284.</i>
M.14	T	1				
M.15	T	1	Nu are inventar	-	CD	Petrescu Dîmbovița 1953, p. 126.
M.19	T	1				
M.21	T	1				
M.22	T	1				
M.24	T	1				
Șerbești						
M.4	T	1 masc. Bălteanu, a Miu, Tudose, 1989, p. 13.				<i>Cultura Iamnaia: Burtănescu 2002, p. 267.</i>
Tariverde	T	2	Movilă mai mică placată cu pietre neregulate de șist vânăț, acoperită de pământul movilei mari. Groapa rectangulară, cu colțurile rotunjite, probabil căptușită cu pietre și acoperită cu bârne din lemn, deasupra cu	?	?	<i>Cultura Iamnaia: Coșea 1978, p. 22-23.</i>

			lespezi de piatră și 4 rânduri de pietre mai mici, cub movila de pământ căptușită cu pietre			
Târpești	P	M.1-1 masc. M.2-1 fem. M.3-1 fem.	-			<i>Cultura Iamnaia:</i> Burtănescu 2002, p. 163-164.
Vânători						
	T- M. 11 , 13 P- M.10	M.10-4 (1 fem.adult, 1 masc. Matur, 2 inf. I, 2 inf. II. M.11-1 M.13-1 masc. M.14- masc. Perianu, Date antropologice...	M.10-dreptun-ghiulară cu latura de vest puțin curbată M.11 la fel ca M.10 M.13-dreptun- ghiulară, cu treaptă și urme de pari. Brudiu 1985, p. 237.	Ocru sub schelete și un bulgăre de ocru în fața celui de al doilea copil	6 indivizi-2 adulți chirciți pe stânga, 4 copii chirciți pe dreapta	M.10-11, 13 – <i>Cultura Iamnaia târzie;</i> M.2, 4, 6-9, 14-bronz mijlociu (M.2-C.Cat.) M. 1, 3, 5, 12 – migrații: Brudiu 1985, p. 235- 236; 2003, p. 57. M.13-14- <i>Cultura Iamnaia:</i> Burtănescu 2002, p. 264. M.2- <i>Cultura Mnogovalikovaia:</i> <i>Ibidem</i> , p. 332-333, nota 89.

Valea Lupu-lui		Antoniou, Roșca Gramatopol 1966, p. 49-59.				<i>Morminte cu ocru (fără atribuire culturală): Dinu 1959a, p. 247-256; 1959b, p. 203-211.</i>
M.3		Nu apare în analiza antropologică.			CS	<i>Cultura Iamnaia: Burtănescu 2002, Tabel X (anexă)</i>
M.4		Nu apare în analiza antropologică.			CS	<i>Ibidem.</i>
M.5	T	1 masc. 30 ani	-	-	ISPCD	<i>Cultura Iamnaia: Burtănescu 2002.</i>
M.10	T	1 masc. 25-30 ani.	Dreptunghiulară cu colțurile rotunjite	OR pe lințoliu și schelet. Bulgărași de ocru brun-roșcat în dreptul mâinii drepte	Întins pe spate, cu picioarele îndoite și căzute pe dreapta, mâinile pe lângă corp.	Dinu 1959a, p. 250. <i>Cultura Iamnaia: Burtănescu 2002, tabel X (anexă)</i>
M.11	T	1 inf. II 11-12 ani				Dinu 1959a, p. 251;
M.12.A	T	1 inf. I 2 ani				<i>Ibidem</i> , p. 251.
M.13	T	1 masc. matur				<i>Ibidem</i> , p. 251.
M.14	T	1 adolescent				<i>Ibidem</i> , p. 251.

M.16	T	1 masc. 30 ani				
M.17	T	Copil (inf. I sau II)				
M.18.A		Inf. I				
M.18.B		Masc. 30 ani				
M.19	T	1 masc. adult				
M.21	T	1 masc. 25-30 ani	Dreptunghiu-lară, cu lințoliu de stuf. Ca inventar avea o cataramă din os.	Slabe urme de ocru în groapă	CS	Dinu, 1959b, p. 204. Cultura Mnogoval.: Dergacev 1986, p.127
M.22	T	1 masc. 35 ani	Rectangulară, în trepte, căptușită pe fund și pe pereți până la înălțimea de 1 m cu un lințoliu de stuf sau papură presărat cu ocru roșu.	Pungă cu ocru lângă schelet.	CS	Dinu, 1959b, p. 205
M.24	T	1 masc. matur	Dreptunghiulară		MR	<i>Ibidem</i> , p. 207

Abrevieri folosite în *Tabel*:

T-necropolă tumulară.

ISPI-schelete întinse pe spate cu picioarele îndoite.

ISPCD-întins pe spate cu picioarele îndoite și căzute pe dreapta.

ISPI-schelete întinse pe spate cu picioarele îndoite.

ISPCS-schelete întinse pe spate cu picioarele îndoite și căzute pe stânga.

ISPC-schelete întinse pe spate cu picioarele căzute în cruce.

ISPCR- schelete întinse pe spate cu picioarele căzute în romb.

ISBLC-întins pe spate cu brațele pe lângă corp.

CS-chircit pe stânga.

CD-chircit pe dreapta.

CFJ-chircit cu fața în jos.

CDMF-chircit pe dreapta cu mâinile în dreptul feței.

CSMG-chircit pe stânga, cu mâinile pe genunchi.

FI-fără inventar.

FO-fără ocră.

MR-mormânt răvășit.

OR-ocră roșu.

Ocră-prezența ocrului, fără a se specifica culoarea sa și modul de dispunere pe schelet.

Localitățile menționate:

Anadalkioi, jud. Constanța.

Arbănașu, com. Beceni, jud. Buzău.

Baia-Hamangia, com. Istria, jud. Constanța.

Baldovinești, com. Vădeni, jud. Brăila.

Bogonos, com. Lețcani, jud. Iași.

Brăilița, municipiul Brăila, jud. Brăila.

Chersăcosul, com. Duda-Epureni, jud. Vaslui.

Cotârgaci, com. Roma, jud. Botoșani.

Casimcea, com. Casimcea, jud. Tulcea.

Corlăteni, com. Corlăteni, jud. Botoșani.

Giurcani, com. Găgești, com. Vaslui.

Gârceni, com. Gârceni, jud. Vaslui.

Glăvăneștii Vechi, com. Andrieșeni, jud. Iași.

Grivița, com. Galați, jud. Galați.

Gurbănești, com. Gurbănești, jud. Călărași.

Liești, com. Priponești.

Lișcoteanca, com. Bordei Verde, jud. Brăila.

Piatra Frecăței, com. Frecăței, jud. Brăila.

Plenița, com. Plenița, jud. Dolj.

Ploiești-Triaj, municipiul Ploiești, jud. Prahova.

Prăjeni, com. Prăjeni, jud. Botoșani.

Ripiceni, com. Ripiceni, jud. Botoșani.

Seaca de Câmp, com. Seaca de Câmp, jud. Dolj.

Smeeni, Smeeni, jud. Buzău.

Stoicani-*Cetățuie*, com. Foltești, jud. Galați.

Tariverde, com. Cogealac, jud. Constanța.

Târpești, com. Petricani, jud. Neamț.

Tariverde, com. Cogealac, jud. Constanța.

Târpești, com. Petricani, jud. Neamț.

Vânători, municipiul Galați, jud. Galați.

Valea Lupului, com. Rediu, jud. Iași.

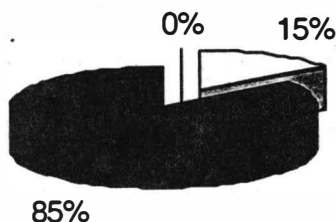
Anexa II

Repartiția pe categorii de vârstă și sexe a indivizilor din cimitirele studiate antropologic, aparținând purtătorilor mormintelor tumulare cu ocru

Brăilița

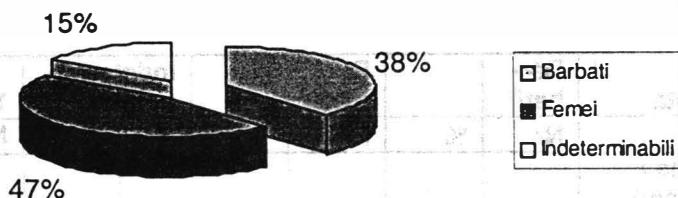
Sex / Vârsta	Bărbați		Femei		Indeterminabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)								
Juvenis (14-20 ani)								
Adultus (20-30 ani)			2	15,38			2	15,38 %
Maturus (30-60ani)	5	38,46 %	4	30,77 %	2	15,38 %	11	84,62 %
Senilis (60 ani x)								
Indeterminabili								
Total	5	38,46 %	6	46,15 %	2	15,38 %	13	100 %

Categoriile de varsta la indivizii din situl de la Brailita

- Infans I (0-7 ani)
- Infans II (7-14 ani)
- Juvenis (14-20 ani)
- Adultus (20-30 ani)
- Maturus (30-60ani)
- Senilis (60 ani x)
- Indeterminabili

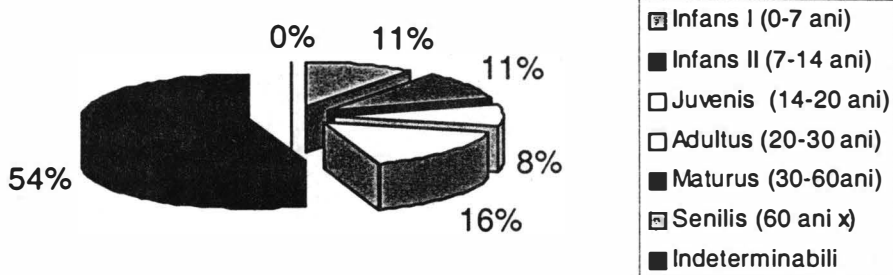
Sexul indivizilor din situl de la Brailita

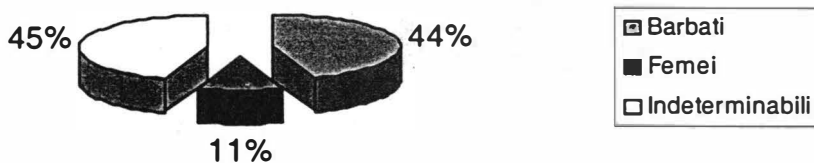
Câmpia Covurlui

Sex Vârsta	Băr- bați		Fe- mel		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)					4	10,53 %	4	10,53 %
Infans II (7-14 ani)					4	10,53 %	4	10,53 %
Juvenis (14-20 ani)	1	2,63 %	2	5,26 %			3	7,89 %
Adultus (20-30 ani)	3	7,89 %	3	7,89 %			6	15,79 %
Maturus (30-60ani)	13	34,21 %	4	10,53 %	4	10,53 %	21	55,26 %
Senilis (60 ani x)								
Indetermi- nabil								
Total	17	44,74 %	4	10,53 %		44,74 %	38	100 %

Categoriile de varsta la indivizii din siturile din Campia Covurlui

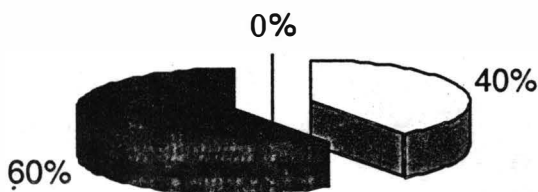
Sexul indivizilor din siturile din Campia Covurlui

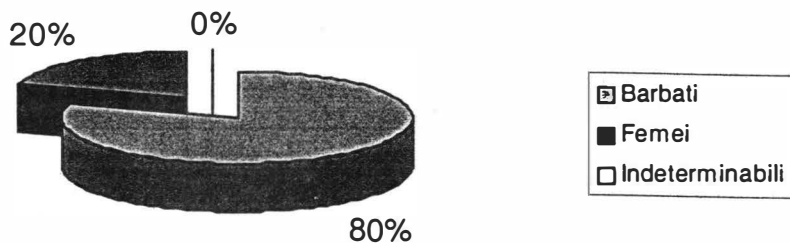
Sex Vârsta /	Bă- bați		Fe- mel		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)								
Juvenis (14-20 ani)								
Adultus (20-30 ani)	2	40,00 %					2	40,00 %
Maturus (30-60ani)	2	40,00 %	1	20,00 %			3	60,00 %
Senilis (60 ani x)								
Indetermi- nabili								
Total	4	80,00 %	1	20,00 %			5	100 %

Categoriile de varsta la indivizii din situl de la Cotargaci

- ☐ Infans I (0-7 ani)
- Infans II (7-14 ani)
- Juvenis (14-20 ani)
- Adultus (20-30 ani)
- Maturus (30-60ani)
- ☒ Senilis (60 ani x)
- Indeterminabili

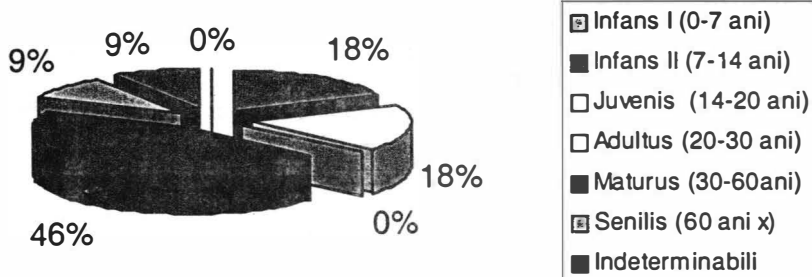
Sexul indivizilor din situl de la Cotargaci

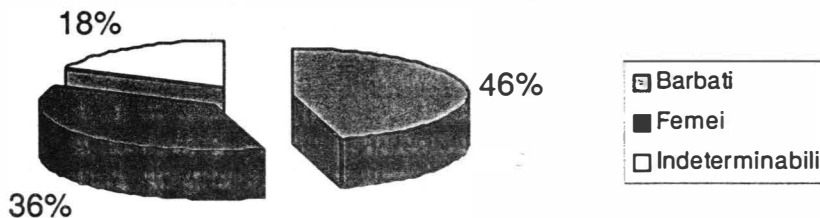
Glăvăneștii Vechi

Sex / Vârsta	Bărbați		Femei		Indeterminabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)					2	18,18 %	2	18,18%
Juvenis (14-20 ani)			2	18,18 %			2	18,18 %
Adultus (20-30 ani)								
Maturus (30-60ani)	4	36,36 %	1	9,09 %			5	45,45 %
Senilis (60 ani x)	1	9,09 %					1	9,09 %
Indeterminabili			1	9,09 %			1	9,09 %
Total	5	45,45 %	4	36,36 %	2	18,18 %	11	100 %

Categoriile de varsta la indivizii din situl de la Glavanestii Vechi

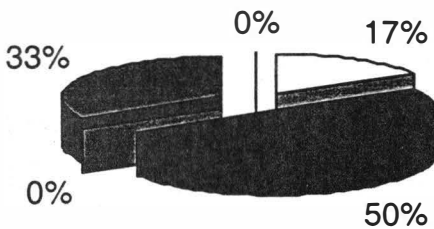

Sexul indivizilor din situl de la Glavanestii Vechi

Sex Vârsta	Băr- bați		Fe- mei		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)								
Juvenis (14-20 ani)								
Adultus (20-30 ani)	1	16,67 %					1	16,67 %
Maturus (30-60ani)	3	50,00 %					3	50,00 %
Senilis (60 ani x)								
Indetermi- nabili	2	33,33 %					2	33,33 %
Total	6	100,00 %					6	100,0 %

Categoriile de varsta la scheletele lamnaia de la Holboca

- ☐ Infans I (0-7 ani)
- Infans II (7-14 ani)
- Juvenis (14-20 ani)
- Adultus (20-30 ani)
- Maturus (30-60ani)
- ☐ Senilis (60 ani x)
- Indeterminabili

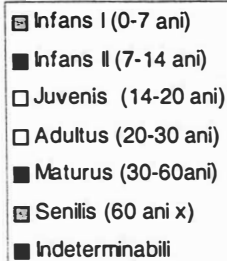
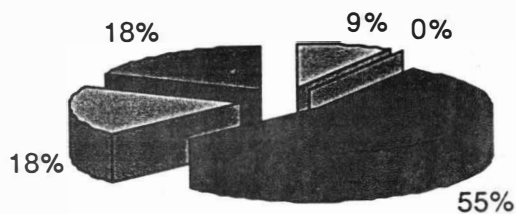
Sexul scheletelor lamnaia de la Holboca

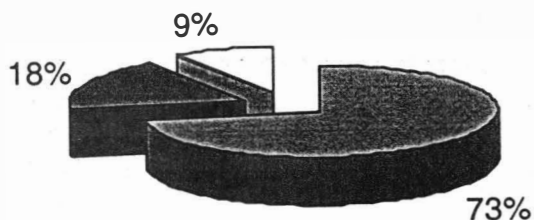
Smeeni-Iamnaia

Sex Vârsta /	Băr- bați		Fe- mei		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)					1	9,09 %	1	9,09 %
Infans II (7-14 ani)								
Infans I sau II								
Juvenis (14-20 ani)								
Adultus (20-30 ani)								
Maturus (30-60ani)	5	45,45 %	1	9,09 %			6	54,55 %
Senilis (60 ani x)	2	18,18 %					2	18,18 %
Indetermi- nabili	1	9,09	1	9,09 %			2	18,18
Total	8	72,73	2	18,18	1	9,09	11	100 %

Categoriile de varsta la indivizii din situl de la Smeeni-lamnaia

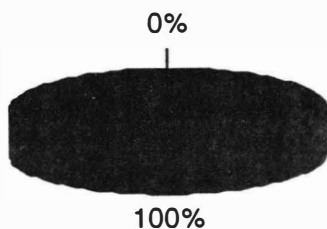

Sexul indivizilor din situl de la Smeeni-lamnaia

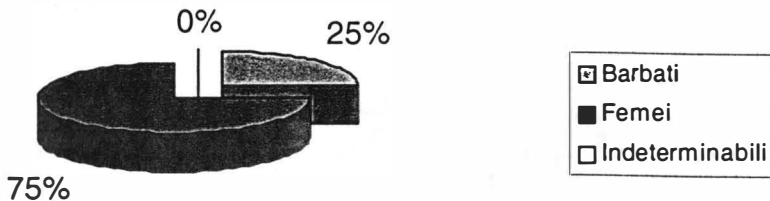
Sex Vârsta /	Băr- bați		Fe- mei		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)								
Infans I sau II								
Juvenis (14-20 ani)								
Adultus (20-30 ani)								
Maturus (30-60ani)	1	25%	3	75%			4	100 %
Senilis (60 ani x)								
Indetermi- nabili								
Total	1	25%	3	75%			4	100 %

Categoriile de varsta la indivizii Catacombaia de la Smeeni

- Infans I (0-7 ani)
- Infans II (7-14 ani)
- Juvenis (14-20 ani)
- Adultus (20-30 ani)
- Maturus (30-60ani)
- Senilis (60 ani x)
- Indeterminabili

Sexul indivizilor Catacombaia de la Smeeni

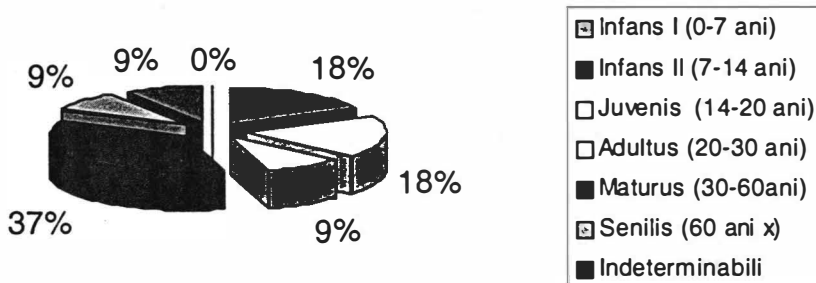

Serie sintetică Cultura Catacombaia-România

Sex Vârsta /	Băr- bați		Fe- mei		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)					2	15,38	2	15,38
Juvenis (14-20 ani)	1	7,69			1	7,69	2	15,38
Adultus (20-30 ani)	1	7,69					1	7,69
Maturus (30-60ani)	3	23,08	3	23,08			6	46,15
Senilis (60 ani x)	1	7,69					1	7,69
Indetermi- nabili	1	7,69					1	7,69
Total	7	53,85	3	23,08	3	15,38	13	100

Categoriile de varsta la scheletele din seria sintetica a Culturii Catacombaia (Holboca, Smeeni, Stoicani, V.Lupului, Vanatori)

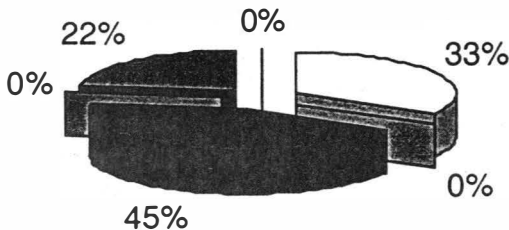

Sexul indivizilor din seria sintetica a Culturii Catacombaia (Holboca, Smeeni, Stoicani, V. Lupului si Vanatori)

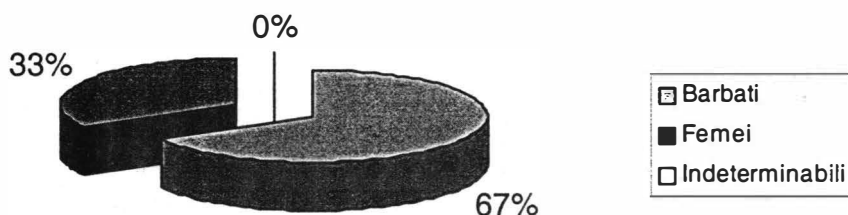
Sex / Vârsta	Bărbați		Femei		Indeterminabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)								
Juvenis (14-20 ani)	1	11,11 %	2	22,22 %			3	33,33 %
Adultus (20-30 ani)								
Maturus (30-60ani)	4	44,44 %					4	44,44 %
Senilis (60 ani x)								
Indeterminabili	1	11,11 %	1	11,11 %			2	22,22 %
Total	6	66,67 %	3	33,33 %			9	100 %

Categoriile de varsta la scheletele lamnaia din situl de la Stoicani Cetatuie

- Infans I (0-7 ani)
- Infans II (7-14 ani)
- Juvenis (14-20 ani)
- Adultus (20-30 ani)
- Maturus (30-60ani)
- Senilis (60 ani x)
- Indeterminabili

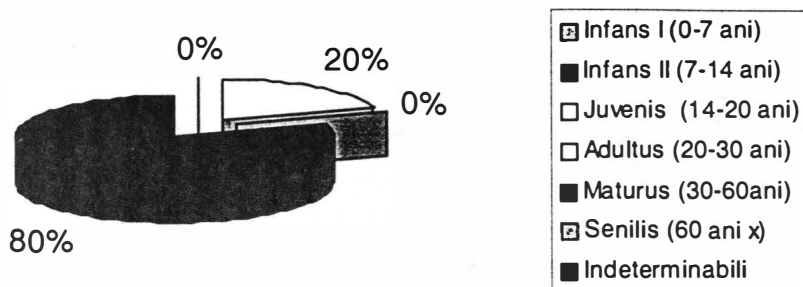
Sexul indivizilor lamnaia din situl de la Stoicani Cetatuie

Sultana

Sex / Vârsta	Bărbați		Femei		Indeterminabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)								
Infans II (7-14 ani)								
Infans I sau II								
Juvenis (14-20 ani)	1	20%					1	20%
Adultus (20-30 ani)								
Maturus (30-60ani)	4	80%					4	80%
Senilis (60 ani x)								
Indeterminabili								
Total	5	100%					5	100%

Categoriile de varsta la indivizii de la Sultana

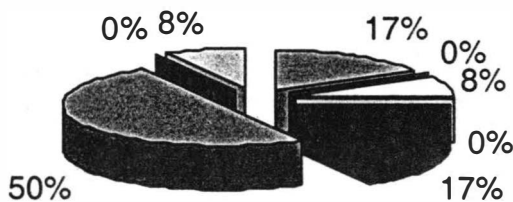

Sexul indivizilor de la Sultana

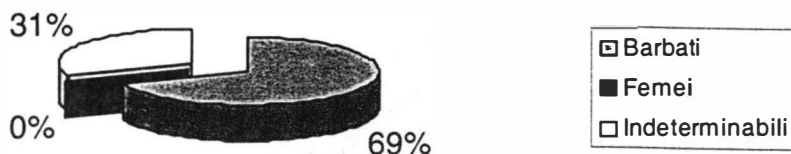
Sex / Varsta	Barbati		Femei		Indeterminabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)					2	15.38%	2	15.38%
Infans II (7-14 ani)								
Infans I sau II					1	7.69%	1	7.69%
Juvenis (14-20 ani)								
Adultus (20-30 ani)	2	15.38%					2	15.38%
Maturus (30-60ani)	6	46.15%					6	46.15%
Senilis (60 ani x)								
Indeterminabili	1	7.69%					1	7.69%
Total	9	69.23%			4	30.77%	13	100.00%

Categoriile de varsta la scheletele lamnaia din situl de la Valea Lupului

- ☐ Infans I (0-7 ani)
- Infans II (7-14 ani)
- Infans I sau II
- Juvenis (14-20 ani)
- Adultus (20-30 ani)
- ▣ Maturus (30-60ani)
- Senilis (60 ani x)
- Indeterminabili

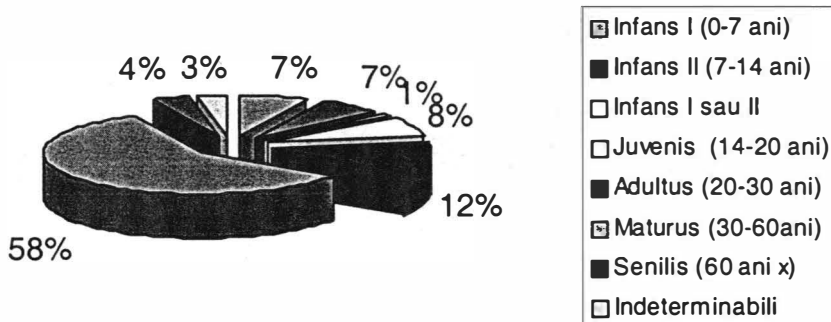
Sexul indivizilor lamnaia din situl de la Valea Lupului

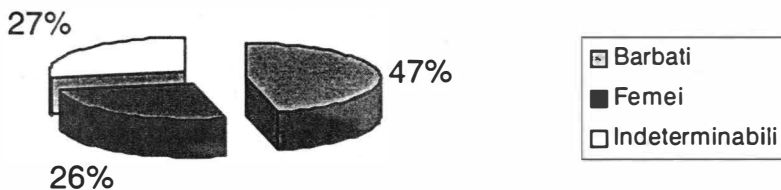
Serie sintetică a populațiilor purtătoare
ale mormintelor tumulare cu ocră din România

Sex / Vârsta	Bă- bați		Fe- mei		Indetermi- nabili		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Infans I (0-7 ani)					7	6,86 %	7	6,86 %
Infans II (7-14 ani)					7	6,86 %	7	6,86 %
Infans I sau II					1	0,98 %	1	0,98 %
Juvenis (14-20 ani)	2	1,96 %	2	1,96 %	4	3,92 %	8	7,84 %
Adultus (20-30 ani)	7	6,86 %	2	1,96 %	3	2,94 %	12	11,76 %
Maturus (30-60ani)	36	35,29 %	18	17,64 %	6	5,88 %	60	58,82 %
Senilis (60 ani x)	1	0,98 %	3	2,94 %			4	3,92 %
Indetermi- nabili	1	0,98 %	2	1,96 %			3	2,94 %
Total	4	46,08 %	27	26,47 %	28	27,45 %	102	100 %

Categoriile de varsta la indivizii din siturile purtatorilor mormintelor tumulare cu ocru

Sexul indivizilor din siturile purtatorilor mormintelor tumulare cu ocru

BIBLIOGRAFIE

- Antoniu, Roșca-Gramatopol 1966** = Serafima Antoniu, Maria Elena Roșca-Gramatopol, *Studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Valea Lupului*, Analele Universității Iași 12/1, p. 49-59.
- Bălțeanu, Miu, Tudose 1989** = Cezarina Bălțeanu, Georgeta Miu, Adriana Tudose, *Contribuții la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră din Cîmpia Covurlui, județul Galați*, SCA 26, p. 11-18.
- Bârză 1989** = Ligia Bârză, *Ritul și ritualul funerar din faza târzie a culturii Monteoru (cimitirul nr. 4 de la Sărata Monteoru)*, SympThrac 7, Tulcea, p. 248-252.
- Berciu 1966** = D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București.
- Berciu, Morintz, Roman 1973** = D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Cultura Cernavoda II. Așezarea din sectorul b de la Cernavoda*, SCIV 24/3, p. 373-405.
- Berciu, Morintz, Ionescu, Roman 1961** = D. Berciu, S. Morintz, M. Ionescu, P. Roman, *Șantierul arheologic Cernavoda*, Materiale 7, p. 49-55.
- Bârză, 1989** = Ligia Bârză, *Ritul și ritualul funerar din faza târzie a culturii Monteoru (cimitirul nr. 4 de la Sărata Monteoru)*, SympThrac 7, Tulcea, 1989, p. 248-252.
- Botezatu 1989** = D. Botezatu, *Date paleodemografice ale unor populații din perioada bronzului din țara noastră*, SympThr 7, Tulcea, p. 227-228.
- Brothwell 1981** = D.R. Brothwell, *Digging up bones*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Brudiu 1985** = M. Brudiu, *Informații noi privind epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, SCIVA 36/3, p. 235-248.
- Brudiu 2003** = M. Brudiu, *Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii-mărturie arheologice*, București.
- Burtănescu 1996** = F. Burtănescu, *Few taxonomical and historical considerations on the Early Bronze Age tumular graves in the Carpathians-Prut area*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries, The 7th Intern. Congr. of Thracol., May 20-26, 1996, Constanța-Mangalia-Tulcea*, Bucarest, p. 37-56.
- Burtănescu 2002** = F. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut. Cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, Bibliotheca Thracologica 37, București.
- Cantacuzino 1975** = G. Cantacuzino, *Un rituel funéraire exceptionnel de l'époque néolithique en Europe et en Afrique Septentrionale*, Dacia N.S., 19, p. 27-43.
- Caramelea, Nicolăescu-Plopșor, Maximilian 1963** = V. V. Caramelea, D. Nicolăescu-Plopșor, C. Maximilian, *Contribuții paleodemografice la studiul unor comunități tribale din epoca bronzului pe teritoriul României*, Probl.Antrop. 7, p. 244-261.
- Cârciumaru 1982** = M. Cârciumaru, *Considerații generale asupra oscilațiilor climatei în ultimii 5.000 de ani*, Suceava 9, p. 469-474.
- Comșa A. 1998** = Alexandra Comșa, *The Variability of the Cephalic Index and Anthropological Types of the Noua Culture*, în P. Roman et al. (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, II, Bucharest, p. 57-63.
- Comșa A. 2002** = Alexandra Comșa, *Studiu antropologic referitor la două morminte descoperite la Ripiceni (jud. Botoșani)*, în *Burtănescu 2002*, p. 468-470.
- Comșa A. 2005** = Alexandra Comșa, *Studiu antropologic referitor la scheletul descoperit în mormântul nr. 1 de la Chersăcosul (jud. Botoșani)*, mss., 4 p.

- Comșa A., Semuc 2005 = Alexandra Comșa, Cătălina Semuc, *The bearers of the tumular ochre burials. Some social aspects*, mss., 6 p.
- Comșa 1962 = E. Comșa, *K voprosu ob odnositelnoi hronologii i o razvitii neoliticeskih kultur na iugo-vostoke RNR i na vostoke NR Bolgaria*, Dacia N.S. 6, p. 53-85.
- Comșa 1972 = E. Comșa, *Quelques problèmes concernant le Néolithique final et la période de transition à l'âge du bronze dans les régions nord et ouest Pontiques*, Balcanica 3, Beograd, p. 72-75.
- Comșa 1974 = E. Comșa, *Die Bestattungssitten in rumänischen Neolithikum*, Jahr. Mitteldt.Vorgesch. 58, p. 113-156.
- Comșa 1976 = E. Comșa, *Considérations portant sur les tombes à ocre de la zone du Bas-Danube*, Istraživanja 5, p.33-44.
- Comșa 1978 = E. Comșa, *Unele probleme privind populațiile de stepă din nord-vestul Mării Negre, din perioada eneolitică până la începutul epocii bronzului*, SCIVA 29/3, p. 353-363.
- Comșa 1982 = E. Comșa, *Morminte cu ocră descoperite la Corlăteni*, Thraco-Dacica 3/1-2, p. 85-93.
- Comșa 1987a = E. Comșa, *Mormintele cu ocră din movila I de la Glăvăneștii Vechi*, SCIVA 38/4, p. 367-387.
- Comșa 1987b = E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României - Considerații*, București.
- Comșa 1987c = E. Comșa, *Les tombes tumulaires à ocre du nord de la Moldavie, în Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der Äneolithischen Periode, Internationaler Symposium, Donij Milanovac, 1985*, p. 121-126.
- Comșa 1988-1989 = E. Comșa, *Un obicei funerar al purtătorilor culturii Boian*, CCDJ 5-7, p. 27-30.
- Comșa 1998 = E. Comșa *Les tombes tumulaires à ocre sur le territoire de la Roumanie*, în P. Roman et al. (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, II, Bucharest, 1998. p. 15-36.
- Comșa 1999 = E. Comșa, *Aspects du métier de pâtre au cours du néolithique tardif et de la période de transition vers l'âge du bronze dans le territoire de la Roumanie*, în L. Bartosiewicz H. Greenfield (ed.), *Transhumant pastoralism in southern Europe*, Budapest 1999, p. 39.
- Dascălu 1994 = Lidia Dascălu, *Probleme ale bronzului târziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în cultura Noua*, Hierasus 9, p. 135-165.
- Delev 1993 = P. Delev, *Burial rites as clues to ethnic formation and development in the Balkan Peninsula*, Pulpudeva 6, p. 46-50.
- Dergacev 1986 = V. Dergacev, *Moldova i sosednĭe territorii v epohu bronzĭ*, Kišinev.
- Dinu 1957 = M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, Materiale 3, 161-178.
- Dinu 1959a = M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, Materiale 5, p. 247-256.
- Dinu 1959b = M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, Materiale 6, p. 203-211.
- Dinu 1974 = M. Dinu, *Le probleme des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, Preistoria Alpina 10, p. 261-275.
- Dumitrescu, Vulpe 1988 = Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București.
- Dumitroaia 2000 = Gh. Dumitroaia, *Comunități preistorice din nord-estul României*, Piatra Neamț.
- El Susi 1996 = Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Ch.- I d.Ch.*, Timișoara.

- El Susi, Burtănescu 2000 = Georgeta El Susi, Fl. Burtănescu, *Un complex cu schelete de cai din epoca bronzului descoperit într-un tumul, la Ripiceni (jud. Botoșani), Thraco-Dacica* 21/1-2, p. 257-263.
- Firu 1963 = P. Firu, *Aspecte de stomatologie antropologică*, Probl. Antrop. 7, p. 145-158.
- Firu, Nicolăescu-Plopșor 1965 = P. Firu, D. Nicolăescu-Plopșor, *Cîteva corelații între aspectele morfopatologice ale regiunii dentomaxilare și condițiile de viață social-economice la populațiile vechi de pe teritoriul României*, SCA 2/2, p. 191-203.
- Florescu 1991 = A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, CCDJ 9 (= Bibliotheca Thracologica 1).
- Florescu, Florescu M 1959 = A.C. Florescu, Marilena Florescu, *Sondajul de la Gîrceni*, Materiale 6, 1959, p. 221-229.
- Florescu M. 1978 = Marilena Florescu, *Cîteva observații referitoare la ritul și ritualurile practicate de purtătorii culturii Monteoru în lumina săpăturilor de la Cîndești (jud. Vrancea)*, Carpica 10, p. 97-136.
- Gumă 1993 = M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Thracologica 4, București.
- Gray 1994 = H. Gray, *Gray's Anatomy*, London.
- Haas, C. Maximilian 1958 = N. Haas, C. Maximilian, *Antropologiceskoe issledovanije okrašenih kostiakov iz kompleksa moghil s ohroi v Gllăvăneshii Vechi, Korlăteni i Stoikani Cetățuie*, Sovetskaia antropologija 4, 133-145 & Literatura și Tabelele anexe.
- Haimovici 1964 = S. Haimovici, *Observațiuni asupra metapodalelor de Bos taurus descoperite în așezările din epoca bronzului*, AȘUI, SN, secțiunea II (Științe naturale), a. Biologie, 10/1, p. 183-192.
- Hartuche 1972 = N. Hartuche, *Un nou aspect cultural de la sfîrșitul epocii bronzului la Dunărea de Jos*, Pontica 5, p. 59-75.
- Hartuche 2002 = N. Hartuche, *Complexul arheologic Brăilița*, Bibliotheca Thracologica 35, București.
- Hașotti 1996 = P. Hașotti, *The beginning of Indoeuropeanisation on the Lower Danube, în The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and summaries. The 7th Intern. Congr. of Thracology, May 20-26, 1996, Constanța-Mangalia-Tulcea*, București, p. 288-289.
- Hașotti 1997 = P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Bibliotheca Tomitana 1.
- Hașotti, Lăzurcă 1989 = P. Hașotti, Elena Lăzurcă, *Civilizații pretracice în Dacia Pontică*, SympThr 7, Tulcea, p. 39-49.
- Haas, Maksimilian 1958 = N. Haas, K. Maksimilian, *Antropologiceskoe issledovanie orašenih kostjakov iz kompleksa moghil s ohroi v Glăvăneshii Veki, Korleteni i Stoikani Cetățuie*, Sovetskaia Antropologija 4, p. 133-145.
- Hrișcu, Haimovici 1997 = Carmen Hrișcu, S. Haimovici, *Animal husbandry and hunting in the transitional period from Copper Age to the Bronze Age in the Eastern area of Romania*, în P. Roman et al. (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, 1, Bucharest, p. 642-651.
- Ivanova 2003 = Svetlana Ivanova, *The social differentiation in the Pit Grave Society: A reconstruction Based on Burial Data*, în Lolita Nikolova (ed.), *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, vol. I, BAR International Series 1139, p. 157-167.
- Kaiser 2003 = Elke Kaiser, *Zu postmortalen und posttombalen Riten in der Katakombengrabkultur*, în Carola Metzner-Nebelsick (ed.), *Rituale der Vorgeschichte, Antike und Gegenwart. Studien zur Vorderasiatischen*,

Prähistorischen und Klassischen Archäologie, Ägyptologie, Alten Geschichte, Theologie und Religionswissenschaft. Arbeitsgemeinschaft Symposium Tagung Kongress, Internationale Archäologie 4, p. 67-83.

- Kovacs 1928-1932** = Șt. Kovacs, *Cimitirul eneolitic de la Decia Mureșului*, Anuarul Institutului de Studii Clasice, partea I, Cluj, p. 89-101.
- Leahu 1983** = V. Leahu, *Tracii carpato-dunăreni în marile migrații egeene*, Cercetări Arheologice 6, p. 175-204.
- Marinescu-Bîlcu 1981** = Silvia Marinescu-Bîlcu, *Țirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR International Series 107.
- Maximilian 1962** = C. Maximilian, *Considérations anthropologiques sur les populations de la période du Bronze en Valachie*, în *Ve Congrès Intern. des Sci. Anthrop. et Ethnol.*, Paris, 30 Juillet - 6 Aout 1960, t. 1, *Rapport général et Anthropologie*, Paris, p. 651-653.
- Maximilian, Popovici 1961** = C. Maximilian, I. Popovici, *Observații antropologice asupra scheletelor din perioada bronzului de la Zimnicea*, Probl.Antr. 6, p. 35-42.
- Merlan, Burtănescu, Comșa 1999** = V. Merlan, Fl. Burtănescu, Alexandra Comșa, *Un mormânt Jamnaja cu lespede de piatră la Chersăcosu (com. Duda-Epureni, jud. Vaslui)*, Arheologia Moldovei 32, p. 209-214.
- Merpert 1965** = N. Ya. Merpert, *O sviazah severnogo Pricernomorija i Balkan v rannem bronzovom veke*, KS 105, p. 10-20.
- Milcu, Maximilian 1967** = Șt. Milcu, C. Maximilian, *Introducere în antropologie*, București.
- Miu 1996** = Georgeta Miu, *Considerații paleodemografice asupra populațiilor epocii bronzului de pe teritoriul României*, SCA 33, p. 9-14.
- Morintz 1978** = S. Morintz, *Contribuții la istoria tracilor timpurii*, 1. București.
- Morintz, N. Anghelescu 1970** = S. Morintz, N. Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV 21/3, p. 373-415.
- Morintz, Roman 1968** = S. Morintz, P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, SCIV 19/4, p. 553-573.
- Morintz, Roman 1968** = S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia N.S. 12, p. 45-128.
- Morintz, Roman 1970** = S. Morintz, P. Roman, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în România*, SCIV 21/4, p. 557-569.
- Moscalu 1989** = Em. Moscalu, *Săpăturile de salvare de la Cotîrgaci (comuna Roma, județul Botoșani)*, Hierasus 7-8, p. 117-144.
- Necrasov 1960** = Olga Necrasov, *Considerații asupra populațiilor din vârsta pietrei și de la începutul vârstei metalelor de pe teritoriul R.P.R.*, în *Omagiu lui C. Daicovicu*, București, p. 422-423.
- Necrasov 1964** = Olga K. Nekrasova, *K izuceniju antropologiceskogo sostava naselenija bronzovo veka vostocinoi ciasi Rumînskoj Narodnoi Respubliki*, Trudî Moskovskogo obscestva ispîtatelei prirodî (Transactions of the Moscow Society of naturalists), 14, p. 270-272.
- Necrasov 1979a** = Olga Necrasov, *Structure anthropologique des populations anciennes et récentes de la R. S. Roumanie*, în I. Schwidetzky, *Rassengeschichte der Menschheit*, München, Wien, p. 51-96.
- Necrasov 1979b** = Olga Necrasov, *Les populations de la période de transition du Néolithique à l'âge du Bronze roumain et leur particularités anthropologiques*, în *Archives suisses d'anthropologie générale* 43/2, Genève.

- Necrasov 1979c** = Olga Necrasov, *Sur quelques particularités démographiques de nos populations préhistoriques*, Bull. et Mem. de la Soc. d'Anthrop. de Paris, 6, série 13, p. 191-196.
- Necrasov 1982** = Olga Necrasov, *L'anthropologie de l'aire thrace*, în *Le monde thrace*, în *IIe Congr. Intern. de Thrac.*, Bucharest, 1976, Vol. sélectif, Milano, p. 423-443.
- Necrasov și Cristescu 1957a** = Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Holboca-Iași*, Probl. Antrop. 3, p. 73-147.
- Necrasov și Cristescu 1957b** = Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Brăilița*, SCIV 8/1-4, p. 75-88.
- Necrasov, Cristescu 1962** = Olga Necrasov, M. Cristescu, *Contribution à l'étude anthropologique des squelettes des tombes à ocre, trouvées sur le territoire de la R.P. Roumanie*, în *Ve Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Paris, 30 juillet-6 août 1960*, t. 1, Rapport général et anthropologie, Musée de l'Homme, Paris, p. 663-667.
- Necrasov și Cristescu 1968** = Olga Necrasov, Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor de la Trușești aparținând culturii Noua*, SCA 5/1, p. 3-17.
- Necrasov și Cristescu 1973** = Olga Necrasov, Maria Cristescu *Structure anthropologique des tribus Néolithiques et de l'âge du Bronze de la Roumanie*, Fundamenta, Reihe B, Band 3, Köln-Wien, p. 137-152.
- Necrasov, Cristescu 1974** = Olga Necrasov, Marie Cristescu, *Sur la durée de la vie de quelques populations anciennes de Roumanie*, Antrop.Közl., 18, p. 149-158.
- Necrasov și Cristescu 1984** = Olga Necrasov, Maria Cristescu, *Sur la structure anthropologique de quelques populations qui vécurent sur le territoire roumain à l'Age du Bronze*, Thraco-Dacica 5/1-2, p. 28-35.
- Necrasov, Botezatu, Feodorovici 1979** = Olga Necrasov, D. Botezatu, C. Feodorovici, *Sur les sépultures néolithiques de Cernica (Culture Boian) et les caractéristiques démographiques de cette population*, An. roum.d'anthrop. 16, p. 13-18.
- Necrasov, Cristescu, Antoniu 1964** = Olga Necrasov, Maria Cristescu, S. Antoniu, *Studiul antropologic al scheletelor descoperite în necropola dela Smeenii aparținând eneoliticului și vârstei bronzului*, SCA 1/1, p. 13-31
- Necrasov, Cristescu, Botezatu, Miu 1990** = Olga Necrasov, Maria Cristescu, D. Botezatu, Georgeta Miu, *Cercetări paleoantropologice privitoare la populațiile de pe teritoriul României*, Arheologia Moldovei 13, p. 173-206.
- Nestor, Zaharia 1968** = I. Nestor, Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du Néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, Dacia N.S. 12, p. 17-43.
- Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1975** = D. Nicolăescu-Plopșor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București.
- Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1990** = D. Nicolăescu-Plopșor, Wanda Wolski, *Ungewöhnliche Bestattungspraktiken*, Acta Praehistorica et Archaeologica 22, Berlin, p. 147-155.
- Oancea 1981** = A. Oancea, *Raport preliminar privind campania arheologică din 1979 de la Petrișoru, com. Racovișeni, jud. Buzău*, Cercetări Arheologice 4, p. 41-44.
- Oancea 1982** = A. Oancea, *Săpăturile arheologice de la Petrișoru-Racovișeni, jud. Buzău*, Cercetări Arheologice 5, p. 53-58.

- Oancea, Drîmbocianu 1978** = A. Oancea, V. Drîmbocianu, *Contacte între cultura Monteoru și grupuri de populații nord-pontice, în lumina descoperirilor din județul Buzău*, Mousaios 2, Buzău, p. 3-9.
- Ortner, Putschar 1985** = D.J. Ortner, W.G.J. Putschar, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Smithsonian Contributions to Anthropology 28, Washington-London.
- Perianu 1988** = Mihaela Perianu, *Date antropologice privind mormintele din tumulul de la Vinători*, Thraco-Dacica 9/1-2, p. 131-136.
- Perianu 1989** = Mihaela Perianu, *Privire antropologică asupra unor tumuli din epoca bronzului de la Cotîrgaci (comuna Roma, județul Botoșni)*, Hierasus 7-8, p. 147-156.
- Petrescu-Dîmbovița 1953** = M. Petrescu-Dîmbovița, *Mormintele cu ocră*, Materiale 1, p. 116-132.
- Petrescu-Dîmbovița 1988** = M. Petrescu-Dîmbovița, *Certain considerations sur quelques problèmes du Hallstatt de l'espace carpato-danubien-pontique d'après les données des recherches récentes*, Slovenska Archeologija 36/1, p. 175-187.
- Petrescu-Dîmbovița 1995** = M. Petrescu-Dîmbovița, în M. Petrescu-Dîmbovița, H. Daicovicu, D. Gh. Teodor, Ligia Bârzu, Florentina Preda, *Istoria României de la începuturi până în sec. al VIII-lea*, București.
- Petrescu-Dîmbovița, Florescu M., Florescu 1999** = M. Petrescu-Dîmbovița, Marilena Florescu, A.C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași.
- Pâslaru 1994** = I. Pâslaru, *Ritul funerar al triburilor culturii ceramicii cu decor vălurit (sec. XVII-XVI î.H.)*, Carpica 25, p. 23-44.
- Rădulescu 1969** = N.A.I. Rădulescu, *Cercetări de geografie umană cu ajutorul reliefului antropoc, Comunicări de geografie 8*, București, p. 21-30.
- Rădulescu 1973** = N.A.I. Rădulescu, *Utilizarea terenurilor în Cîmpia Română în epoca constituirii gorganelor*, Buletinul societății de științe geografice, S.N. 3 (73), p. 17-24.
- Rișcuția, Nicolăescu-Plopșor 1964** = C. Rișcuția, D. Nicolăescu-Plopșor, *Portretele unor oameni aparținând neoliticului târziu, descoperiți la Tîrpești (reconstituiri grafice după craniile)*, SCA 1/2, p. 172-176.
- Roman 1964** = P. Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpătice ale R.P.R.*, RevMuz 4, p. 314-325.
- Roman 1970** = P. Roman, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în România*, SCIV 21/4, p. 557-570.
- Roman 1976** = P. Roman, *Zur kulturellen Grundlage der thrakischen Bronzezeit*, Thraco-Dacica 1, p. 53-57.
- Roman 1980** = P. Roman, *Substratul cultural al bronzului tracic*, Acta Harghittensia, p. 13-21.
- Roman 1981** = P. Roman, *Modificări în structura etno-culturală a Europei de sud-est în Eneoliticul târziu*, SCIVA 32/2, p. 241-245.
- Roman 1983** = P. Roman, *Spätneolithikum, Übergangsperiode und der Beginn der Bronzezeit im Südosten Rumäniens*, Thraco-Dacica 4/1-2, p. 69-72.
- Roman 1985** = P. Roman *Perioada timpurie a epocii bronzului „tracic” în Oltenia*, Thraco-Dacica 6/1-2, p. 116-122.
- Roman 1986** = P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA 37/1, p. 29-55.

- Roman 1989** = P. Roman, *Fenomenul indo-europenizării și constituirii neamului tracic la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, SympThrac 7, Tulcea, p. 49-55.
- Roman 1996** = P. Roman, *Indo-europeni*, în C. Preda (ed.), *EAIVR*, p. 256-257.
- Rosetti 1959** = D.V.Rosetti, *Movilele funerare de la Gurbănești*, Materiale 6, p. 791-813.
- Schuster 1993** = C. Schuster, *Einige Bemerkungen zu den Verbindungen der Tei- mit der Coslogeni Kultur*, CCDJ 10, p. 199-206.
- Schuster 1996a** = C. Schuster, *Die Mittel- und Spätbronzezeit in der Walachei und ihre Verbindungen mit den Nachbargebieten*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations, Reports and Summaries. The 7th International Congress of Thracology, Constanța-Mangalia-Tulcea, May, 20-26, 1996*, Bucharest, p. 342-345.
- Schuster 1996b** = C. Schuster, *Zu den hallstattzeitlichen Funden im südlichen Teil Mittelmunteniens*, în *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores, Archäologische Abteilung, I, Kolloquium in Drobeta Turnu-Severin, (7-9 November 1996)*, p. 147-163.
- Schuster 2000** = C. Schuster, *Zu den Ursachen der Ausbreitung (von Osten nach Westen) der Glina-Kultur*, Cercetări Arheologice 11/II, p. 361-370.
- Schuster 2003** = C. Schuster, *Wo lag die Westgrenze des Verbreitungsgebietes der bronzezeitlichen Glina-Kultur?*, Drobeta 13, 16-21.
- Schuster 2004** = C. Schuster, *Mediul înconjurător la Dunărea de Jos în preistorie. Câteva gânduri*, Drobeta 14, p. 5-16.
- Schuster 2005** = C. Schuster, *Zu der Problematik der Frühbeonzezeit an der Unteren Donau (Rumänien)*, Acta Archaeologica Carpathica 39 (2004), p. 87-122.
- Simache, Teodorescu 1962** = N.I. Simache, V. Teodorescu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Smeeni, r. Buzău, reg. Ploiești*, Materiale 8, p. 273-282.
- Stan, Rus 1991** = Al. Stan, R. Rus, *Istoria religiilor*, București.
- Șerbănescu, Trohani 1975** = D. Șerbănescu, G. Trohani, *Obiecte din cupru și bronz descoperite în județul Ilfov*, SCIVA 26/4, p. 529-539.
- Trebici 1982** = Vl. Trebici, *Ce este demografia?*, București.
- Zaharia 1990** = Eugenia Zaharia, *Descoperiri ale culturii Monteoru în sud-estul Transilvaniei*, Thraco-Dacica 11/1-2, p. 33-37.
- Preda 1996** = C. Preda (coord.), *Enciclopedia de Istorie Veche a României*, vol. I, DL, București.
- Ubelaker 1978** = D.H. Ubelaker, *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*, Washington.
- Wolski, Nicolăescu-Plopșor 1968** = Wanda Wolski, D. Nicolăescu-Plopșor, *Considerații generale asupra studiului complex al populațiilor vechi*, RevMuz 4, p. 301-306.
- xxx 1960** = *Monografie geografică a R.P.R., I, Geografia fizică*, București.

LISTA ABREVIERILOR

Anthrop.Közl. = *Anthropologiai Közlemenyek*.

Bull. et Mem. de la Soc. d'Anthrop. de Paris = *Bulletin et Memoires de la Societé d'Anthropologie de Paris*, Paris.

CCDJ = *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași*.

EAIVR = *Enciclopedia de istorie veche a României*, București.

KS = *Kratikie Soobșceniie*, Moscova.

Materiale = *Materiale și Cercetări de Arheologie*, București ș.a.

Probl.Antrop = *Probleme de antropologie*, București.

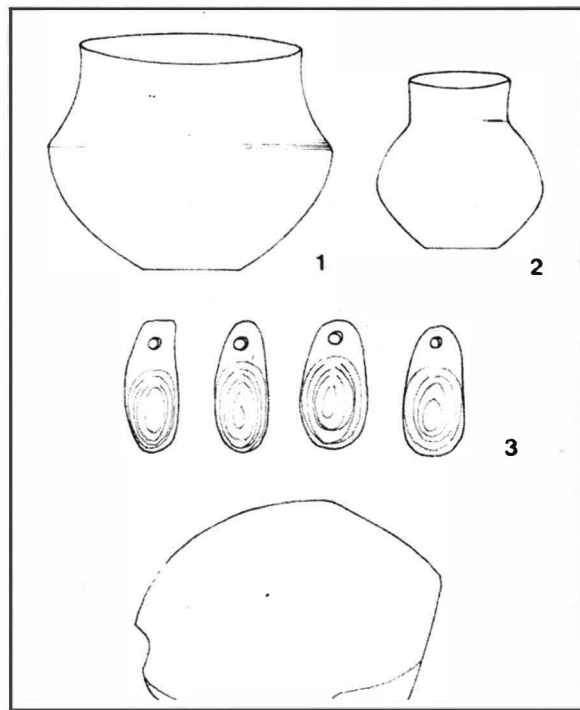
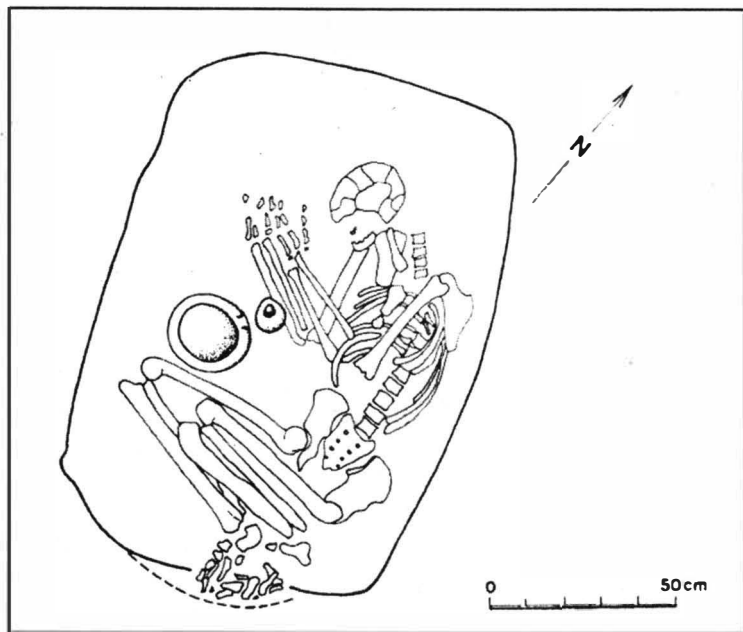
RevMuz = *Revista Muzeelor*, București.

SCA = *Studii și cercetări de antropologie*, București.

SCIVA = *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, București.

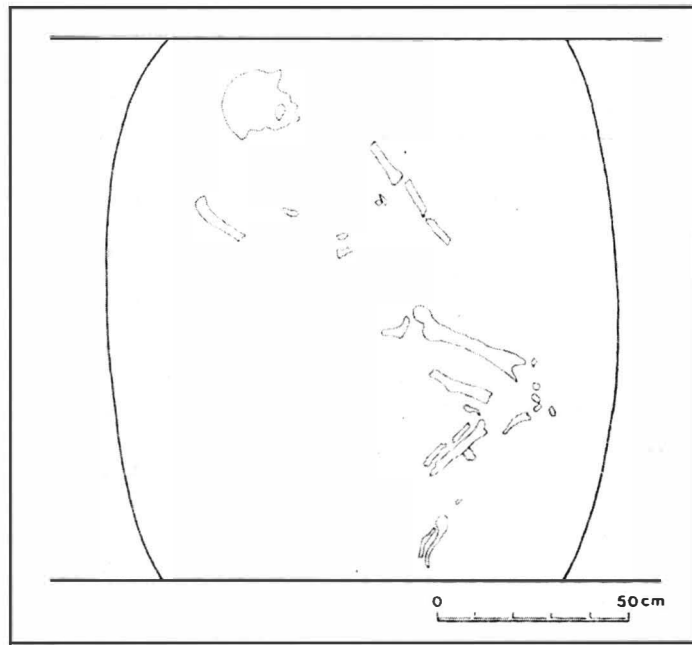
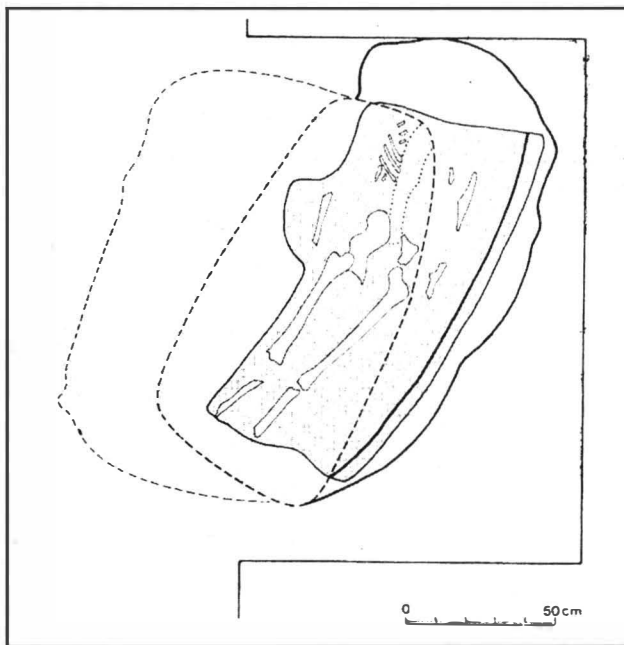
SCIV = *Studii și cercetări de istorie veche*, București.

SympThrac = *Symposia Thracologica*, București ș.a.

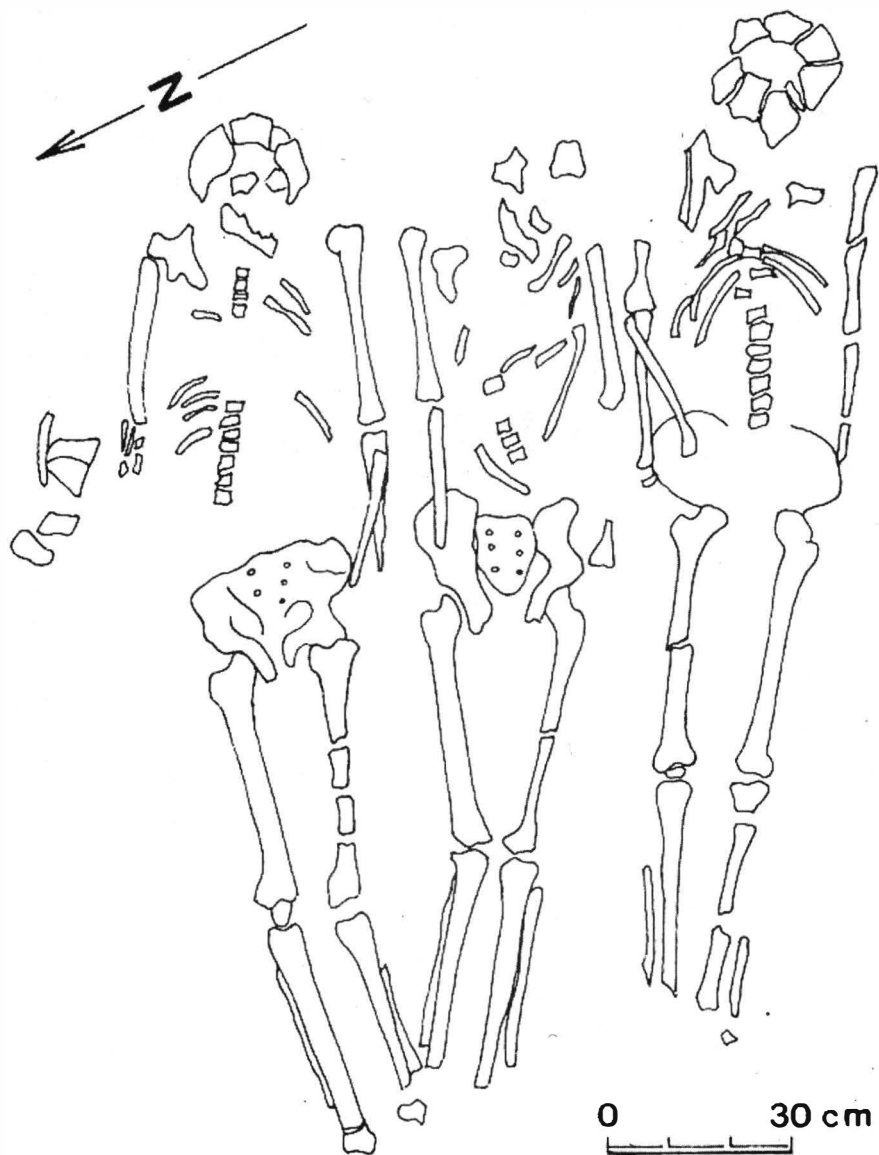

Pl. 1: Corlăteni, mormântul nr. 1, plan de situație și inventar (după Comșa 1987).

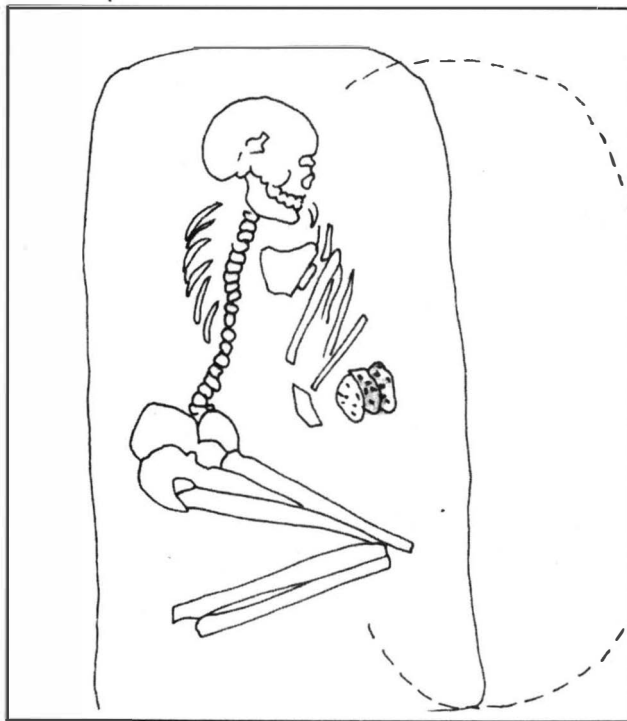

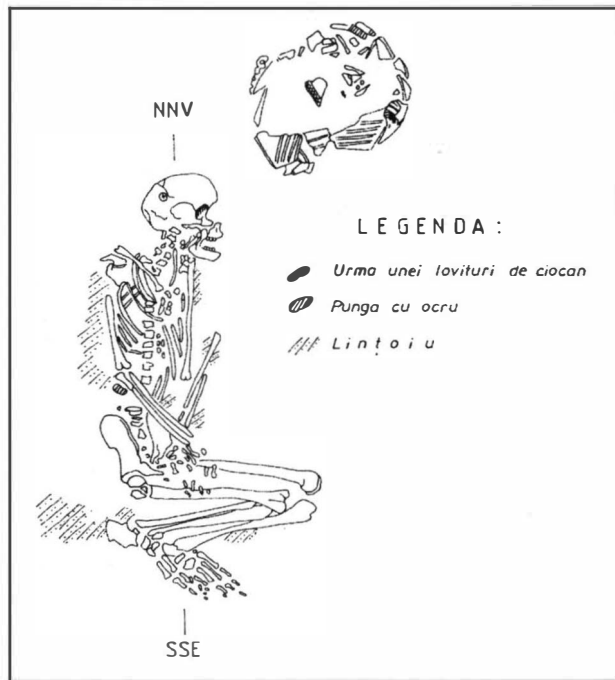
Pl. 2: Corlăteni, planurile de situație ale mormintelor nr. 2 și 3 (după Comșa 1987).

Pl. 3: Mormintele nr. 28, 29 și 30 de la Holboca (după Comșa 1987).

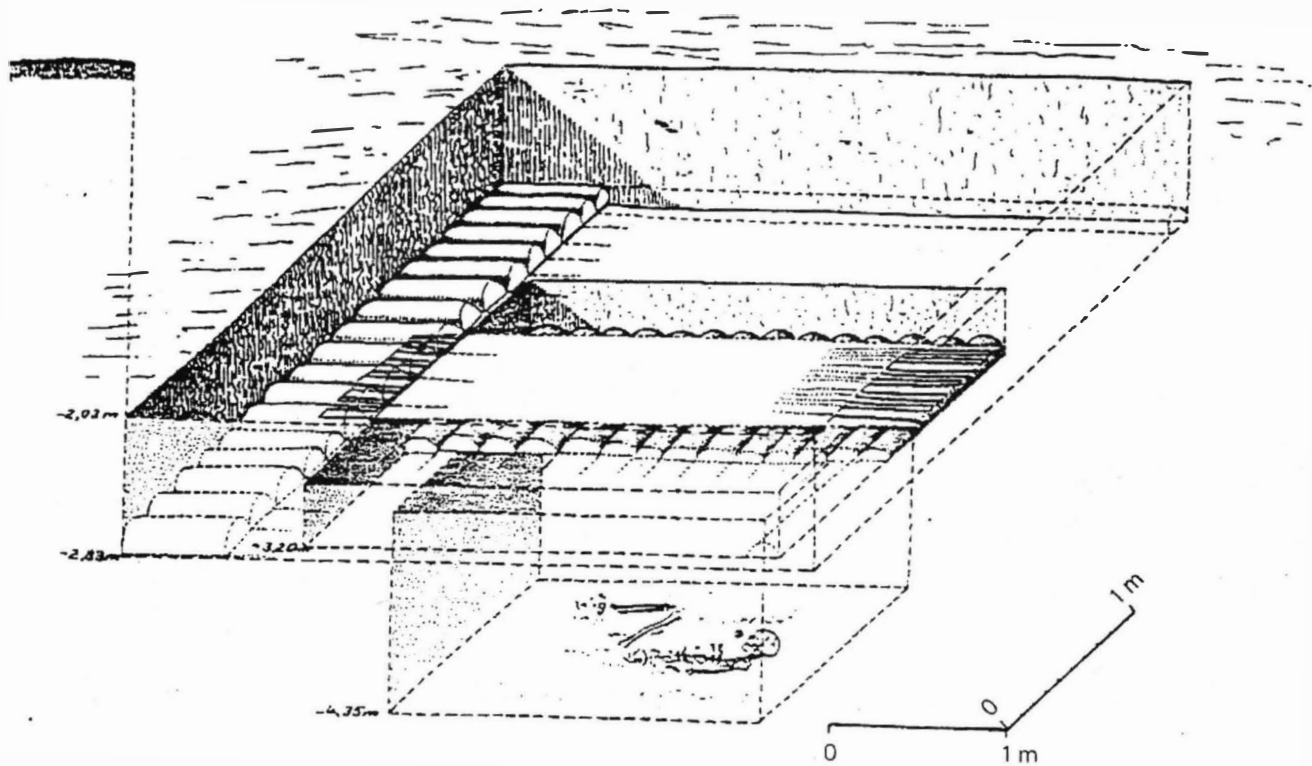

a

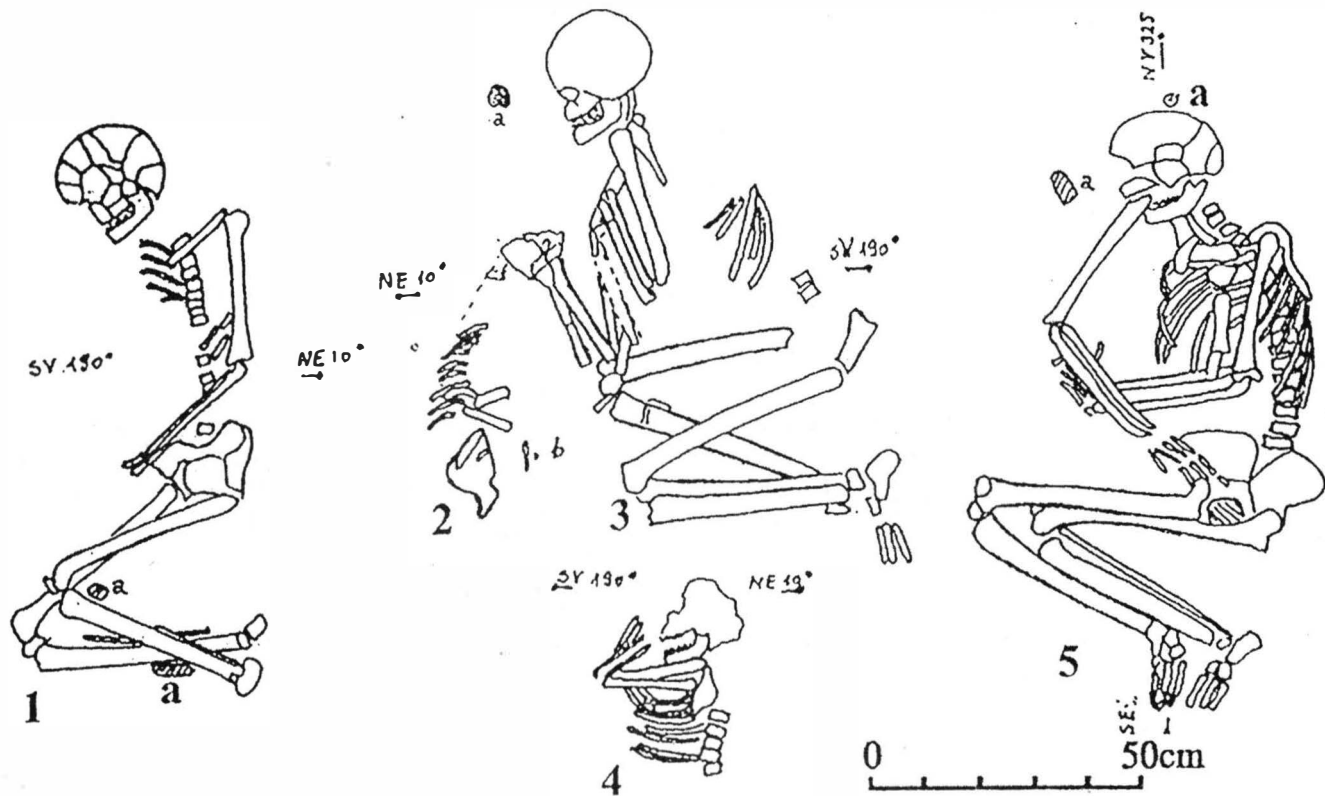

b

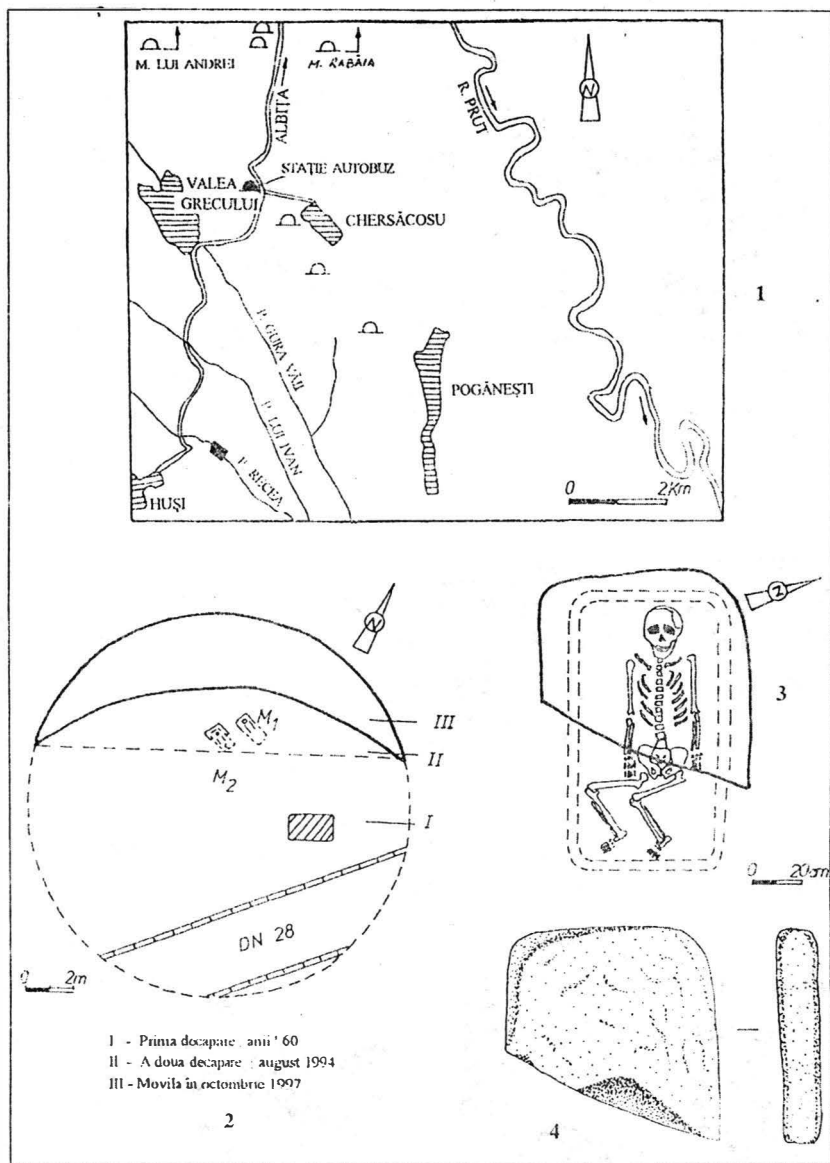
Pl. 4: a - Mormântul nr. 2 de la Vânători (după Brudiu 2003) și b - Mormântul nr. 22 de la Valea Lupului (după Dinu 1959).

Pl. 5: Gurbănești, mormântul nr. 7 din tumulul nr. 2 (după Rosetti 1959).

Pl. 6: Ploiești-Triaj, tumulul II 1943: 1 - Mormântul nr. 3; 2 - Mormântul nr. 5; 3 - Mormântul nr. 1; 4 - Mormântul nr. 4; 5 - Mormântul nr.7 (după Comșa 1999).

Pl. 7: Chersăcosu – „Stația de autobuz”, 1 - plan de situație, 2 - planul general al movilei, 3 - Mormântul nr. 2, 4 - lespedea de piatră (după Merlan, Burtănescu, Comșa A.1999)

Pl. 9: Târpești, mormântul M 1, reconstituire grafică (după Rișcuția, Nicolăescu-Ploșor D 1964).

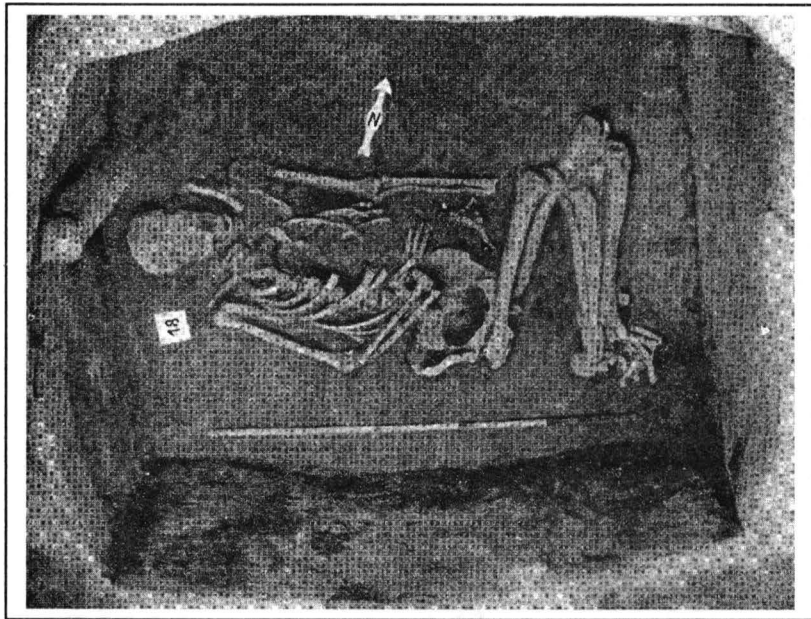

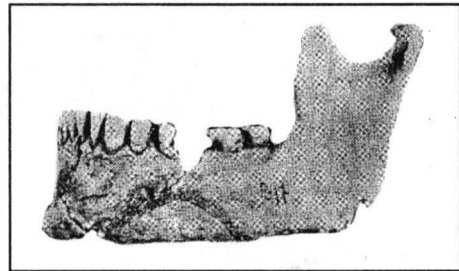
Pl. 10: Târpești, mormântul M 2, reconstituire grafică (după Rîșcuția, Nicolăescu-Ploșor D. 1964).

Pl. 11: Târpești, mormântul M 3, reconstituire grafică (după Rișcuția, Nicolăescu-Ploșor D. 1964).

1

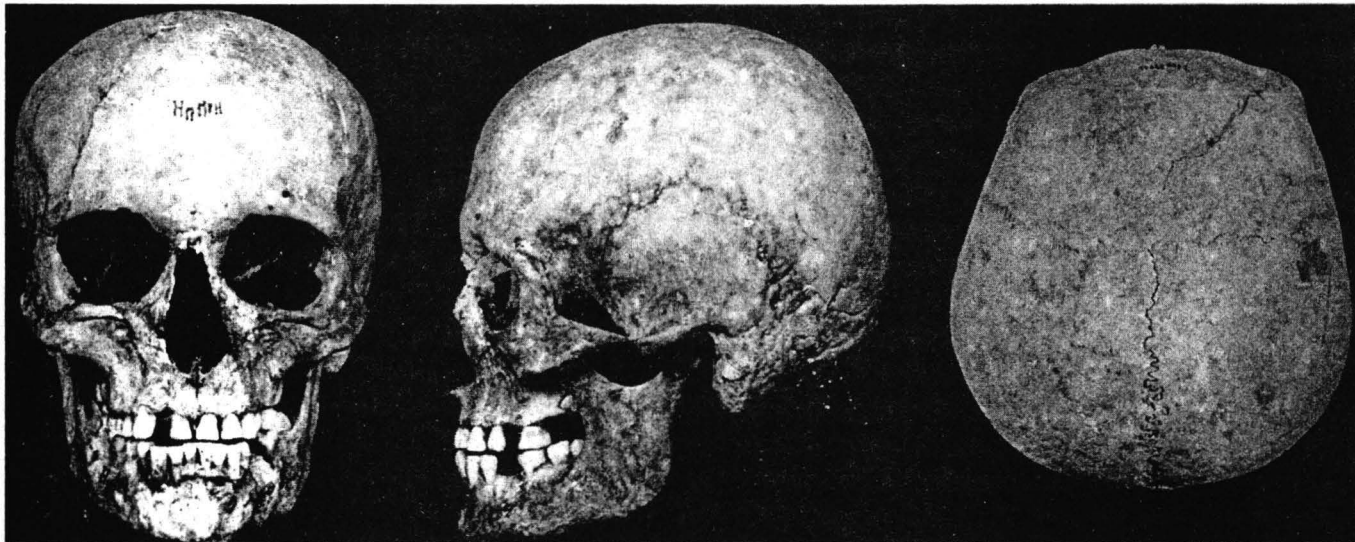

2

Pl. 12: 1 - Smeeni, mormântul M 18. Groapa reprezintă camera mortuară (după Simache, Teodorescu 1962); 2 - Brăilița, mandibula scheletului din mormântul nr. 1 de la Brăilița (după Necrasov, Cristescu 1957).

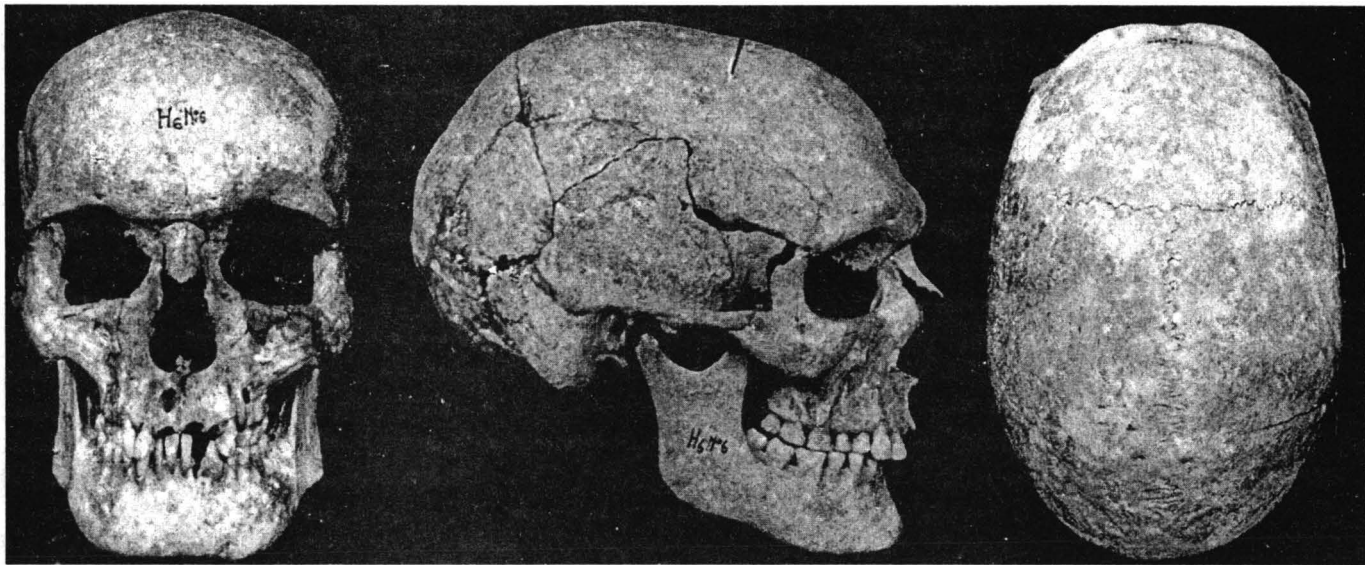

Pl. 13: Craniul scheletului nr. 17 (masculin) de la Holboca (după Necrasov, Cristescu 1973).

Pl. 14: Craniul scheletului nr. 17 (masculin) de la Brăilița (după Necrasov, Cristescu 1973).

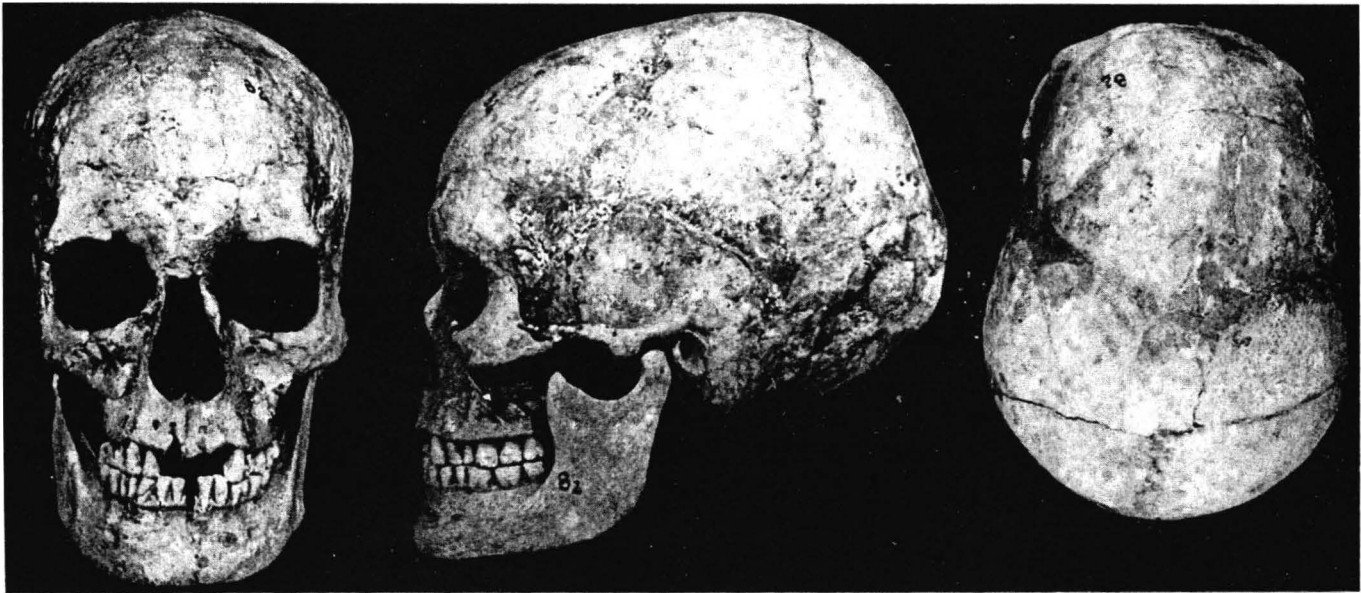
<https://biblioteca-digitala.ro>

PL. 15 Craniul scheletului nr. 6 (masculin) de la Holboca (după Necrasov, Cristescu 1973).

PL. 16: Craniul scheletului nr. 35 (feminin) de la Holboca (după Necrasov, Cristescu 1973).

PL. 17: Craniul scheletului nr. 2 (feminin) de la Brăița (după Necrasov, Cristescu 1973).

973-7925-59-9

ISBN 973-7925-59-9